

Nytt om

Kvinnel FORSKNING

2/91
Likestillingsforskning:
Forskere - formidling - brukere

Nytt om kvinneforskning utgis av NAVFs sekretariat for kvinneforskning

NYTT OM KVINNEFORSKNING
fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 15, 1991

Redaksjonen:
Sekretariatet for kvinneforskning
Ansvarlig redaktør: Tove Beate Pedersen
Omslag: Harald Gulli
Sats: Jet-Z
Trykk: Falch Hurtigtrykk
ISSN: 033-0265

Utkommer med 5 nummer pr. år.
Ettertrykk er tillatt når forfatter samtykker og kilde oppgis.
Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 40,-
Abonnement: kr 160,-
Postgiro: 0809 5147160

Redaksjonens adresse:
NYTT OM KVINNEFORSKNING
Sandakerveien 99, 0483 Oslo
Tlf. (02) 15 70 12

SEKRETARIATETS STYRE:

Adm.direktør Liv Hatland, leder
Professor Gerd Bjørhovde, nestleder
(repr. for humaniora)
Førsteamanuensis Hildur Ve
(repr. for samfunnsvitenskap)
Professor Vidar Hansson
(repr. for medisin)
Førsteamanuensis Leif Erik Eriksen
(repr. for naturvitenskap)
Førsteamanuensis Dag Seierstad
(repr. for samfunnsvitenskap)
Likestillingsombud Inge Stabel
(repr. for Barne- og familie-
departementet)

I SEKRETARIATET:

Daglig leder Aina Schiøtz (permisjon)
Daglig leder Tove Beate Pedersen (vikar)
Forskningsleder Berit Heløe
Fagkonsulent Inga Stener Olsen
Koordinator Marit Lembach-Beylegaard (NTH)
Førstesekretær Evy Haneborg
Førstesekretær Toril Finsen Enger (1/2 stilling)
Førstesekretær Siri Tønseth (vikar)

VARAMEDLEMMER:

Kommunalråd Gro Balas
Førsteamanuensis Tore Pryser

Professor Georges Midre

Førsteamanuensis Kirsti Ytrehus

Førsteamanuensis Finn Ingebretsen

Rådgiver Annemor Kalleberg

Daglig leder Anne-Lise Arnesen
(repr. for Kirke-, utdannings-
og forskningsdepartementet)

Kjære leser!

Det er nå snart to år siden *Nytt om kvinneforskning* presenterte Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS) program Forskning for likestilling og ga smakebiter fra prosjekter på programmet (*Nytt om kvinneforskning* 3/89). I juni i år avsluttes programmet med en stor konferanse – «Nye kvinner – nye menn? Den problematiske likestillingen» – og en bok som formidler forskningsprosjektene. I denne avslutningsfasen har vi i samarbeid med forskningsleder Runa Haukaa og Ottill Tharaldsen som er fagkonsulent for programmet, ønsket å fokusere på en del problemstillinger som dette forskningsprogrammet har reist:

– Hvorfor er det så få kvinner som er forskningsledere? Det er etter hvert mange kvinner som søker forskningsmidler, men de inntar ennå i liten grad overordnede posisjoner i forskerverdenen. Vi samlet kursledere og kursdeltakere fra kurs i forskningsledelse for kvinner for å finne ut mer om hvorfor dette stadig er mønsteret.

– Hvordan er forholdet mellom forskere og brukere av forskning om likestilling? Vi ba førsteamanuensis/forsker Hildur Ve kort skissere sitt prosjekt fra programmet og ba så daglig leder for Likestillingssekretariatet i Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Anne-Lise Arnesen, om å kommentere prosjektet med utgangspunkt i departementets bruk av forskning i sin virksomhet. Forskningsleder Runa Haukaa skriver i sin artikkel om hvordan formidling av forskning avhenger av hvordan forskere og brukere definerer seg i forhold til hvem som innehar lærer- respektive elevposisjonen.

– Hva er likestillingsforskning i forhold til kvinneforskning/kjønnsforskning? Finnes det motsetninger her? Dette er spørsmål Arnlaug Leira går nærmere inn på.

– Hvordan er etterspørselen etter den kvinneforskning som produseres i dag? Med utgangspunkt i en analyse av den regionalforskningen som foreligger, viser Halldis Valestrand at det ser ut til, iallfall på dette området, å være en «mis-match» mellom tilbud og etterspørsel. Når NORAS nå er i startgropen med et nytt Program for regionalforskning, er dette viktig å ha i mente for de kvinneforskere som vil søke midler der.

I dette nummeret har vi også bidrag som ikke direkte har tilknytning til NORAS' likestillingsprogram, men som er aktuelle i denne sammenhengen: Brita Gulli analyserer og diskuterer i sin artikkel hvilken likestillingsideologi som lå til grunn for 1970-tallets likestillingspolitiske reformer, og Ingrid Guldvik og Anne Østensen stiller spørsmål ved hvor nyttig en handlingsplan for likestilling er for å øke kvinneandelen i ledende stillinger.

I vårt siste bidrag fra serien Kvinnepolitiske nøkkelttekster, skriver Øystein Gullvåg Holter befriende fordomsfritt om Marx' *Kapitalen* som kjønnspolitisk tekst. På tide at vi sanser oss og ikke kaster *alt* ut med badevannet i disse politiske oppbruddstider!

Agneta Helmius gir oss i sin artikkel innblikk i hvordan Anna Maria Rückerschöld på 1700-tallet forsøkte å påvirke sin kvinnelige leserkrets via sine kokebøker.

Sekretariatet for kvinneforskning mottar en jevn strøm av bøker, og vi er takknemlige for den velvilje og villighet vi møter

når vi henvender oss til «travle damer» (- og menn!) om å anmelde bøker for oss. Derfor kan vi også denne gangen gi omtaler av mange og forskjellige verker. Når vi ber folk ta på seg denne jobben, vel vitende om at bokmeldinger gir lite ære og tar lang tid, trøster det oss å vite at de også «får» noe ved å lese denne interessante og viktige litteraturen.

Til sist vil vi gjøre oppmerksom på at Sekretariatet, i samarbeid med Norsk Folkemuseum på Bygdøy i Oslo, planlegger en stor og fargerik konferanse om kvinne- og kjønnsperspektiver i kultur- og tradisjonsformidlende forskning som skal finne sted 10. og 11. oktober i år. Det *gleder* vi oss til!

Red.

Innhold

<i>Anne Hertzberg, Kari Moxnes, Turid Noack, Anne Sæterdal og Ottill Tharaldsen:</i>	
Forskningsledelse – noe for kvinner?	s. 4
<i>Runa Haukaa:</i> Forsker, bruker og hensikten. En problematisk læringssituasjon	s. 15
<i>Arnlaug Leira:</i> Hunkjønn, hankjønn og intetkjønn	s. 22
<i>Halldis Vålestrand:</i> Regionalforskning i endring?	s. 30
<i>Hildur Ve:</i> Prosjekt likestilling i 1.–3. klasse i grunnskolen. En kort beskrivelse	s. 41
<i>Anne-Lise Arnesen:</i> 1.–3. klasseprosjektet som likestillingsstrategi og etterutdanningsmodell	s. 44
<i>Brita Gulli:</i> Moderskapets frigjørelse?	s. 50
<i>Ingrid Guldvik og Anne Østensen:</i> «Kvinner oppfordres til å søke»	s. 60
<i>Øystein Gullvåg Holter:</i> Kvinnepolitiske nøkkeltekster – <i>Kapitalen</i> som kjønnspolitisk tekst	s. 68
<i>Agneta Helmius:</i> «Det Olyckliga Svenska Fruentimret». Anna Maria Rückerschöld, kokboksförfattarinnan på 1700-talet	s. 81
BOKOMTALER	
<i>Lisbeth Larsson:</i> <i>En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress</i>	s. 90
<i>Birgitta Svanberg:</i> <i>Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen</i>	s. 95
<i>Birgitta Ivarson Bergsten:</i> «förflytta berg till bokstäver». <i>Utvecklingslinjer i Elisabet Hermodssons författarskap</i>	s. 97
<i>Deborah Cameron (red.): The Feminist Critique of Language. A Reader</i>	s. 100
<i>Christine Battersby:</i> <i>Gender and Genius. Toward a Feminist Aesthetics</i>	s. 103
<i>Margaret Alic:</i> <i>Hypatias Heritage. A History of Women in Science from Antiquity to the late Nineteenth Century</i>	s. 105
<i>Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.): I pose og sekk. Framtidbilder</i>	s. 109
<i>Astri Hauge:</i> <i>Vidunderlige nye barn. Fra livmor til laboratorium</i>	s. 114
<i>Lene Koch:</i> <i>Ønskebørn. Kvinder og reagensglasbefrugtning</i>	s. 114
<i>Else Marie Kjerkegaard, Ingerlise Koefoed og Birgit Petersson (red.): Livet begynder ved befrugtningen. Om nødvendigheden af fri abort</i>	s. 114
<i>Kirsti Malterud:</i> <i>Allmennpraktikerens møte med kvinnelige pasienter</i>	s. 121
LITTERATURKOMMENTARER	s. 124
MØTER, SEMINARER OG KONFERANSER	
Seminar for kvinnelige miljøvernstipendiater	s. 127
Nettverk -90: Kvinnelige sivilingeniører i fokus	s. 128
MØTER SOM KOMMER	s. 130
LITT AV HVERT	s. 134
NYTT FRA LIKESTILLINGSUTVALGENE	s. 147
STIPEND	s. 149
ÅPEN LINJE	s. 150
PUBLIKASJONER	s. 153
EGNE PUBLIKASJONER	s. 157

Forskningsledelse – noe for kvinner?

Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS) har som en oppfølging av sin handlingsplan for likestilling, arrangert to forskningslederkurs for kvinner og er i ferd med å arrangere det tredje. Vi har samlet forsker *Anne Sæterdal* og prosjektleder *Anne Hertzberg* fra kursledelsen, fagkonsulent *Ottill Tharaldsen* fra NORAS og forsker og kursdeltaker *Turid Noack* til en samtale. *Nytt om kvinneforskning*s redaktør *Tove Beate Pedersen* er «intervjuer» i dette bidraget, som er blitt en mellomting mellom intervju og samtale. Forsker *Kari Moxnes*, som også har deltatt på NORAS' forskningslederkurs for kvinner, ble syk og kunne ikke møte. Tilleggs kommentarene fra henne har vi innhentet senere, og disse presenterer vi i komprimert form til slutt.

Tove Beate Pedersen (TBP): I forskningsmiljøene kan det ofte virke som om verken kvinner eller menn er særlig motivert for ledelse.

Ottill Tharaldsen (OT): Det tror jeg har å gjøre med oppfatningen av hva forsknings natur er, og hva forskerens natur er – noe som har med fordypning å gjøre, være stille, kunne tenke, ikke bli avbrutt osv.

TBP: Litt langt fra livets fortredelighet.

OT: Ja, og tilsvarende oppfatninger eller myter om hva ledelse er. Det er administrasjon, tekniske saker, regnskap og budsjett, og man blir avbrutt hele tiden og hindres i å fordype seg faglig, i å gjøre det som er lystbetont, nemlig forske.

Anne Sæterdal (AS): Forskning er noe ensomt som foregår inne på rommet.

Turid Noack (TN): For å være en god forskningsleder, må du selv gjøre noe for å

få autoritet hos dem du skal lede. Du må vise at du er fantastisk, og det er vel det en del er redd for. Går de inn i ledelse, så saker de automatisk etter faglig. Det hjelper ikke å ha den formelle ledelse hvis du ikke har de kunnskaper som skal til.

AS: Disse trekkene tror jeg finnes i alle forskningsfaglige miljøer. Formelle hierarkier blir ikke anerkjent. Det utvikles uformelle hierarkier som handler om hvor raskt det går rundt i hodet på deg, hva du produserer, hva du har av kunnskaper osv., og disse korresponderer ofte ikke med lederhierarkiet. Ledere og forskere blir målt etter samme målestokk og ledere klarer ikke å holde seg ajour faglig sett. Det er det faglige som står i høysetet i forskningsmiljøene.

Anne Hertzberg (AH): Det ledere «produserer» er som husarbeid. Det er usynlig.

Marie-José Horverak: «La Primadonna»

De produserer kanskje god forskning, indirekte, ved at de legger forholdene til rette for at andre kan utføre forskningen.

TBP: Hva er det da som likevel kunne tenkes å tenne kvinnelige forskere slik at de ønsker å bli forskningsledere?

AS: Det å være leder på mellomnivå i et forskningsmiljø har jeg opplevd som veldig utfordrende og givende. Du er i posisjon til å utvikle prosjekter og programmer langt ut over det du selv kan gjøre som enkeltperson. Du kan få det til å blomstre og gro i en gruppe – få folk til å trives og yte sitt beste. Det er en utfordring som både krever at du er faglig godt ajour på eget område og rimelig godt orientert på de andres områder, og at du er opptatt av, og i stand til å bruke all din menneskelige erfaring på å skape et klima for kreativitet i gruppen. Jeg tror at dersom disse delene av forskningsledelse ble tydeligere, ville flere ha lyst til å ha denne typen jobb.

AH: Jeg lurer på om det kan henge noe sammen med hva slags mandat du opplever at du har som leder. Hvis du har vært en flink kvinneforsker i mange år og nettopp følt at prioriteringen har gått på tvers av dine egne lyster og det du syns er nødvendig, så kan du i heldigste fall i en lederposisjon få mer makt og innflytelse til å prioritere viktige områder. Du kan få mange med deg på områder som du syns er meningsfylte. Det syns jeg også har vært nevnt på kursene.

AS: Kvinner opplever kanskje det å gå inn i ledelse som å gå inn i en omsorgsrolle. Kvinners inntreden på arbeidsmarkedet innebærer nettopp å prøve å begrense omsorgsrollen. Det er ikke så rart om de prøver å passe seg for å gå inn i slike stillinger hvor hele morsrollen blir rullet opp igjen. Mange kvinner jeg har snakket med, gir uttrykk for at de ser det som en utakknemlig jobb. Kanskje menn ser det mer i en karrieresammenheng.

TBP: De ser sannsynligvis ikke omsorgs-sida så klart.

AS: Jeg tror dette gjelder i hvert fall noen av kvinnene som har gått på disse kursene. Når de sier at de ikke vil, så er det litt for at de vil ta vare på sine egne ting. De vil kjøre et litt egoistisk løp på en måte. De vil ikke

ta omsorg for et system, en organisasjon eller personer, og det er jo noe av lederrollen.

AH: Du mener at de heller vil ønske å ta vare på sin egen faglighet og våge å sette grenser?

AS: Ja, nå gjelder det for meg at jeg klarer å skjerme meg og holde på mitt, slik at jeg får tatt doktorgraden min eller at jeg får gjort det prosjektet mitt slik at det blir skikkelig kvalitet på det.

TN: Jeg tror det er veldig viktig, og jeg tror en del av oss har opplevd å bli tildelt omsorgsrollen selv om vi ikke har hatt et formelt lederansvar. De mannlige lederne har hatt lett for å trekke på oss når det trengs omsorg og personalpolitikk. Mange av oss har vel opplevd at slike omsorgsoppgaver har vært ekstremt slitsomme og har etter hvert vegret oss for denne type oppgaver. Dessuten får vi lite uttelling for vår innsats på dette området så lenge det bare er uformelt. Vi kommer på et vis innenfor ledersjiktet, men blir bare kvasiledere.

AS: Det er jo utrolig mye «udekket omsorgsbehov» i en organisasjon som har dårlig ledelse. Kvinner ser jo lett støv og slikt, og kvinner ser også lett det udekkede omsorgsbehovet og kan lett komme i situasjoner hvor de gjør en masse usynlig arbeid for å få en organisasjon eller gruppe til å virke.

TN: Det kan jo ligge noe positivt i omsorgsfunksjonen også. Du opplever at det fikser du, det fikser ikke en mann. På en måte dekker du et videre lederspekt. Det er klart at det er godt å ta med seg.

AS: Det ligger jo en del omsorgsarbeid i å utløse menneskelige ressurser. Det er ikke bare en «trøste og bære-funksjon». Det er jo det å få folk til å fungere i en jobb slik at de produserer bedre ting.

OT: Men spørsmålet var jo hva skal til for å tenne, og det kunne vært gøy å spørre deg om det.

AS: Det som jeg syns har vært morsomt

med å være forskningsleder, er jo at du faktisk kan bygge opp ting. Du kan realisere ideer, ikke bare gjennom de døgnets timer som du selv har. Du kan sette i gang andre med ting, og du er i posisjon til å skaffe dem ressurser og muligheter til å utfolde seg. Det syns jeg er veldig spennende.

OT: Skape kreative miljøer?

AS: Ja, og å sette ord på ting, ta opp konflikter som menn kanskje oftere styrer utenom. Dette er jo spennende, for du opplever at så snart du gjør det blir du respektert, og du ser at du har noe som de ikke har.

TBP: Er det slik som noen av oss tror, at kvinneforskere er spesielt negativt innstilte til å være forskningsledere?

OT: Før det første kurset ringte vi rundt og spurte kvinneforskere om de var interessert i å være med. Da fikk vi fra mange en tilbakemelding som jeg tolket i denne retningen: «Jeg er jo egentlig ikke leder, jeg. Riktignok koordinerer jeg en tre-fire stykker der, har en gruppe her og har kontakt med det miljøet der og har ansvar for det, men jeg er ikke leder.» Det fikk oss til å reflektere litt over om det var noe spesielt for kvinneforskningsmiljøene i tillegg til det vi tidligere har snakket om når det gjelder forskningsmiljøer. Konferer det at i miljøene holder folk på sin identitet som *forskere*. Feministiske miljøer har vel generelt, i det minste, vært ambivalente til eksplisitt lederskap. Det har ikke vært «stuerent», mens «flat struktur» har vært det.

AS: Jeg tror det er mange barrierer der, ikke bare knyttet til forskningsmiljøet. Jeg tror det er helt generelt. Det var jo en del som sa at de ikke hadde våget å si at de skulle på lederkurs. De var redde for å bli mobbet og hetset på egen jobb: «Hvem tror du at du er som skal på lederkurs?!»

TN: Men er det et generasjonsfenomen? Er det annerledes hos kvinner som er noe yngre enn de som var på dette kurset?

AS: Det vet vi ikke. Vi tror det.

AH: Yngre jenter har vært med på hele denne prosessen med likestilling, og premissene for ledelse har på en måte blitt mye klarere og mer stuerene for begge kjønn. De snakker litt mer naturlig og selvfølgelig om det, men de snakker ofte om det på en veldig mannlig måte.

TN: Men det er noe med at de er med i organisasjonslivet på en annen måte. Fra ganske ung alder er jentene i dag med som ledere og debattanter, og av og til dominerer de fordi det er flere av dem. Og det er jo noe helt annet enn hva jeg husker fra min tid. Det er veldig spennende å tenke seg hvordan disse jentene vil bli når de får et skikkelig fotfeste i arbeidslivet.

TBP: Og mann og barn.

AS: Det ungdomsorganisasjonene sier, er jo at jentene er dominerende både i antall og aktivitet og også i ledelse av lokallag. Men når organisasjonens overbygning skal besettes, så blir det guttene som går dit. Det ekstra spranget du må ta ut av det lokale og det private og det lille og over i det mer offentlige og utadrettede og posisjonsaktige, det tror jeg fremdeles at kvinnene har problemer med. Der faller de fra. De tar ikke de ekstra skrittene fram.

TBP: Det ser ut til at kvinner ofte er fornøyd med passe mye makt – mellomstillinger for eksempel – også i forskningsverdenen. Er det slik?

AS: Jeg tror det er empirisk belegg for det, men jeg vet ikke om det skyldes kvinners innerste lyster eller om det er ytre ting.

TBP: Om det er valgt eller om det blir slik?

AS: Jeg har vært i valgsituasjonen noen ganger når det gjelder øverste lederjobb med stort ansvar. Jeg har aldri valgt en slik jobb. Det har aldri fristet meg. Det har noe med den disiplineren jeg ser at du må inn i når du kommer i en posisjon hvor du skal representere en organisasjon med 200–300 ansatte. Da må du være så avmålt og så presis og du må ikke «ha hull på

strømpa». Og det har jeg nesten hver dag.

TBP: Det å være frontfigur?

AS: Du må være frontfigur, og du må være det på en heldekkende måte i de rolleene der. Det er i hvert fall min forestilling om det. Det virker så disiplinerende.

TN: Betyr det at du mener at det er mindre slingringsmonn for en kvinne enn for en mann i en slik toppledelseposisjon? En mann kan være litt «ruskete», mens du føler at det kunne ikke du.

AS: Ja, jeg føler det. Og jeg føler også at det ville begrense min kreativitet, det ville dempe spontaniteten min og jeg ville begynne å tenke på den annen side før jeg hadde sagt noe om den første. Da er det ikke verdt det etter min mening.

TBP: Den utsattheten en får som toppleder ønsker vi oss ikke noe særlig?

TN: Det er jo noe med hvordan rollene defineres. Jeg har inntrykk av at topplederroller, også i universitetssystemet, defineres veldig mye gjennom ytre forventninger. Mens med en mellomlederjobb kan du sjonglere mye mer. For det første er det mye krysspress. Du har forventninger ovenfra og nedenfra og fra siden, og du kan forme dette litt mer som du vil. Du er da brobygger og tolker i en organisasjon, så det er en mye friere rolle.

AH: Det er noen som har gjort forskningsarbeid på det de har kalt ledere og handlingsrom. De har stilt spørsmål ved hvor mye handlingsrom en leder har nettopp til å kunne få gjennom sine interesser og prioriteringer, eventuelt ønske om omsorg for sine ansatte o.l. Det du sier nå, er jo at kanskje har en mellomleder litt større handlingsrom til å kunne spille ut i forhold til sine interesser og kreativitet. Med en toppleder, da får du mindre handlingsrom, fordi du får så klare forventninger til deg, ikke minst når det gjelder resultatansvar, og forventninger fra et styre som oppleves å innskrenke handlingsrom-

met så mye at du kanskje får mindre makt også relativt sett.

AS: Fortsatt er det flest menn også på mellomledernivå, og er det ikke flest kvinner på gruppeledernivå? Når jeg tenker på de kursene vi har hatt, har jeg inntrykk av at de fleste har identifisert seg som gruppeledere. Det er en rolle de kjenner seg igjen i.

TBP: Hva slags egenskaper hos ledere setter du mest pris på, Turid?

TN: Det som er viktig, i hvert fall når det gjelder forskningsledelse, er at du har en leder som du kan ta opp faglige spørsmål med og at du kan komme til punkter hvor du trenger å få drøftet ting. Videre at du har en leder som kan treffe beslutninger, hjelpe deg med å representere prosjektet utad og samtidig kan hjelpe til å treffe beslutninger innad. En annen ting som er viktig, er å ha en leder som er effektiv og litt gjerrig med medarbeiderens tid, som passer på at det ikke brukes for mye tid på småting, men at det daglige flyter uten at det koster oss for mye.

TBP: Før dere andre får lov til å si noe, vil jeg spørre deg, Turid: Hva syns du nå i ettertid at du fikk mest utbytte av fra dette kurset?

TN: Jeg var veldig skeptisk til å dra på kurset, og jeg var litt negativ til et kvinnekurs. Jeg tenkte at dette blir et kurs hvor vi skal sitte og jamre over hvor «fælt» vi har det og hvor slemme menn er, og det orker jeg ikke. Samtidig var det signaler fra jobben om at dette burde jeg gjøre, og så ble jeg vel meldt på uten at jeg riktig var klar over det. Med det var noe helt annet enn det jeg hadde tenkt meg. For første gang på lenge var jeg på et kurs som engasjerte hele tiden. Jeg følte at dette virkelig angikk min hverdag. Det var veldig lett å assosiere til egen jobbsituasjon, samtidig som det var styrt, – det fløt ikke ut. Det var disiplin, og jeg var særlig fascinert av at vi skulle gjøre ting fort, med klare tidsgrenser. Det var helt nytt for meg, og veldig befriende. Du

følte hele tiden at her snakket man om noe som rusket opp i min hverdag. Det som var skuffende, var at jeg lærte en masse teknikker som ikke var så lette å praktisere. For det første ble jeg nok litt tafatt. Jeg hadde jo sagt til alle kollegene at jeg hadde vært på forskningslederkurs, og tenkte at hvis jeg nå setter i gang, så sier de at «jaha, lært på kurs». Men det var jo også noe med at det ikke var så lett å praktisere den nye innsikten. Jeg har nok hatt noen nedturer når jeg har prøvd å gjøre det. Med jeg har også snakket så mye om kurset og erfaringene at noen av «mine ledere» har opplevd at de måtte skjerpe seg. Så det er mange måter den positive effekten ytrer seg på.

TBP: Jeg har ikke lyst til å slippe spørsmålet om hva slags egenskaper vi setter mest pris på hos ledere. Er det noen andre synspunkter på det?

AH: Jeg tenker litt på evnen til å motivere for oppgaver, evnen til å selge ting som en leder syns er viktig, og å få medarbeidere med på hva som teller, få medarbeidere med på en prioritering. Man kan gjerne diskutere det skikkelig på forhånd og ha en viss demokratisk prosess på det. Med det er viktig å få folk med på en prioritering. Omsorgsegenskaper som vi snakket om tidligere, er også viktig. Da tenker jeg særlig på dette med evnen til å være obs på konflikter og å våge å ta opp ting før det er blitt for låst. Det er viktig å ikke låse konflikten til personer, men prøve å holde perspektivet på det nivået at dette er en sak vi må se fra flere sider.

AS: Jeg syns at det å ha en sjef som er hederlig, bunn solid uten noe lureri, det er nesten det viktigste. Det å være toppleder er veldig vanskelig. De skal tilfredsstille mange forskjellige, og hvis de viser ett ansikt et sted og et annet et annet sted, er det vanskelig å forholde seg til dem. Det at ledere har integritet, slik at de er den samme, er viktig.

TN: De må være rause, må kunne gi av

seg selv og må være lite ridd av personlig forfengelighet. Det er jo mange ledere som trenger feedback på seg selv.

OT: Når jeg tenker på dette med hederlig, så tenker jeg på noen som har orden og ser at systemene blir uryddige og dermed urettferdige. En viktig side ved ledere er at de har en viss sans for orden, men samtidig også sans for kreativitet og gode ideer.

AH: Det er noe med å ha oversikt. Rausheten knytter jeg også til evnen til å gi positive tilbakemeldinger. Jeg syns også at mye av det vi snakker om nå, har å gjøre med personlig trygghet.

TBP: Nå har jeg lyst til å spørre dere som har vært ledere på disse kursene: Har det nå gått så lang tid at vi kan si noe om effekten av dette kurset, som jo hadde som formål å motivere flere kvinner til å påta seg forskningsledelse. Er det flere av de kvinnene som har gått på dette kurset, som har vist interesse for forskningsledelse? Vet vi noe om det?

AH: Jeg tror at de fleste som har vært igjennom kurset, har et mer reflektert forhold til hva forskningsledelse er, og har kanskje tatt et klarere standpunkt til om de vil bli ledere eller ikke. Jeg vet ikke akkurat om kurset i og for seg har produsert flere ledere eller noen som banker intenst på døra for å bli det, men det går nok mer på refleksjoner i forhold til det. Jeg vet ikke om du er enig Turid?

TN: Jo, i hvert fall på vårt kurs. Jeg vet ikke hvordan det var på det andre. Da vi møttes igjen, var det flere som hadde søkt stipend og var glade for at de skulle gjøre ferdig egne arbeider. De hadde valgt å isolere seg, men jeg ser jo ikke det som det endelige valget. Det kan være at det var viktig nettopp nå, og at de kan komme sterkt igjen om noen år.

AH: Det jeg sitter igjen med, er at de har mer reflekterte begrunnelser for hva de gjør, uansett om det går på ledelse i denne fasen eller ikke.

TN: Mange av oss som var på dette kurset, manglet en del på formelle kvalifikasjoner, så det kan jo ha gitt flere et puff til å få de siste arbeidene ferdig.

OT: Når det tredje og siste kurset er avsluttet, skal NORAS sende ut et lite spørreskjema til alle deltakerne hvor disse spørsmålene blir stilt.

AS: Det er jo mange måter å se dette på. En ting er å søke en lederjobb, en annen ting er å få fram ledelsesaspektet i det hele tatt, når det gjelder samholdet innen en organisasjon. For eksempel mener jeg at det er å ta en viss form for ledelsesansvar hvis du i en forsamling, i en gruppe eller på en avdeling, ser at ting går galt av sted på et område, og så går inn og tar et ansvar og sier at dette må vi, som gruppe, gjøre noe med. Istedenfor å sitte stille og vente på at en eller annen i en formell posisjon skal oppdage det samme som du har sett og gjøre noe med det. På kurset la vi vekt på strategier for å komme inn i en slags handlingsposisjon, for å unngå avmakt. Det blir jo å gjøre veldig utydelig hva ledelsesbegrepet er, men det ligger noe i dette som vi la stor vekt på å formidle.

OT: Kurset har kanskje fått deltakerne til å skjerpe sine krav til ledelse generelt, og jeg tror at flere forstår hvordan ledelsen påvirker forskningsmiljøet på godt og vondt.

TBP: Kanskje alle i en organisasjon burde gå på kurs?

AH: Det er noe sant i at man får den lederen man fortjener. Hvis du sitter stille og finner deg i alt fra lederen for din gruppe, eller en annen over deg, så faller det litt tilbake på deg selv, at du ikke artikulere forventninger og krav og støtte.

TBP: Det har jeg også kommet til å tenke med årene. Før ville jeg nok ikke sagt det.

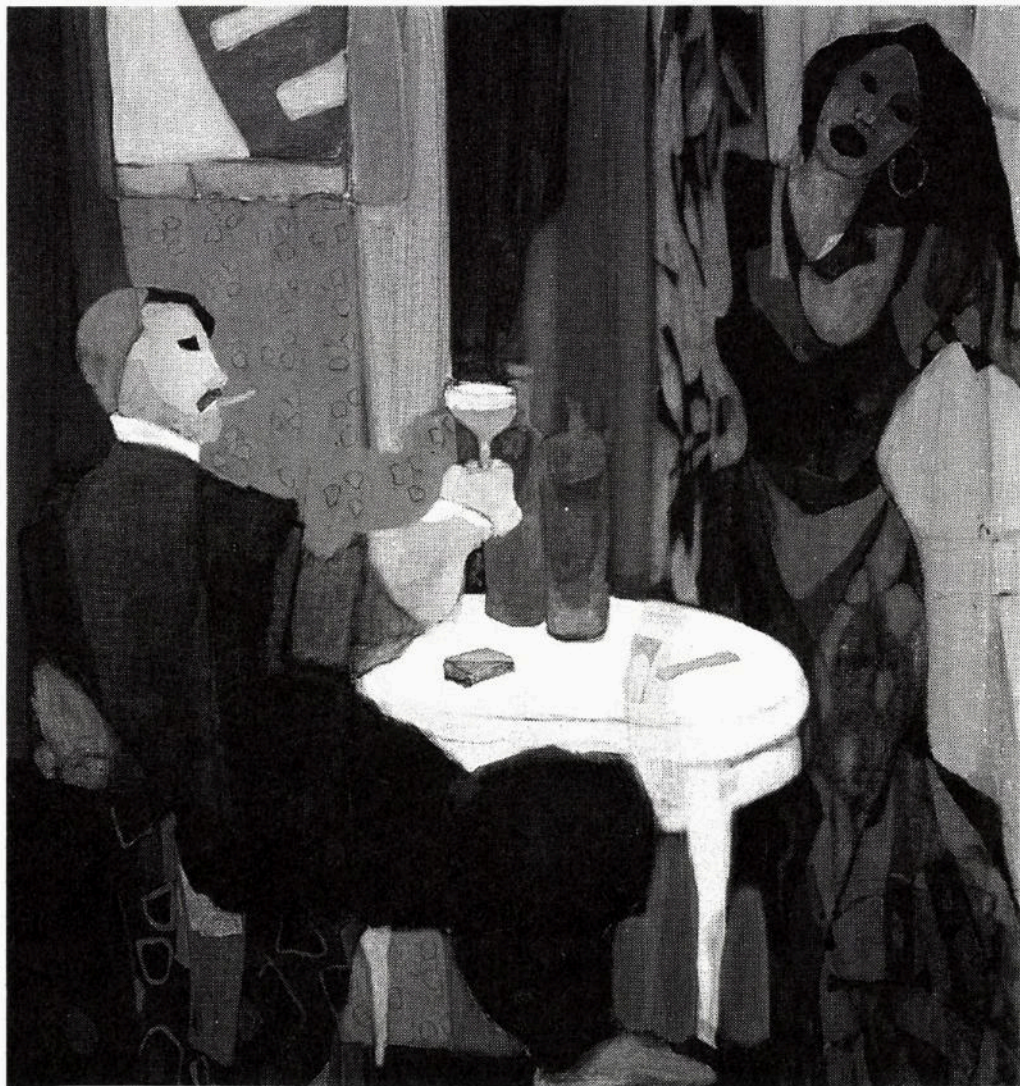
Hvordan har det vært å holde kvinnespesifikke kurs? Hva har vært spesielt med disse kursene i forhold til de andre kursene

du har vært med på å holde, der det har vært bare, eller nesten bare, menn?

AH: Det morsomme er jo at forskjellen ikke er så veldig stor. Både litt langvarige topplederkurs, og dette kurset her, er basert på erfaringslæring, refleksjon over egne erfaringer, dine egne ressurser som leder, og bevisstgjøring på hva slags erfaringer du har skaffet deg på mange områder i livet, men som du kanskje ikke har tenkt på som relevante for ledelse. Noen av de samme prosessene finner du både på manns- og kvinnedominerte kurs for ledere. Jeg tror vel kanskje likevel at det som blir spesifikt for kvinnedominerte lederkurs, er at menn mer automatisk kobler slik at all slags erfaring de har, selvfølgelig er relevant for lederkarrieren. Kvinner, derimot, har noen barrierer før de tør å tenke at de erfaringene de har fra mange felter her i verden, nettopp er nyttige for dem selv som ledere. På det første av disse kursene kom det fram et artig uttrykk som har gitt meg mye etterpå. Det var da vi begynte å se på hva som er viktige egenskaper å ha for ledere, og da var det en som sa: Simultankompetanse. Det er jo en veldig spesifikt kvinnelig kompetanse. Som husmor og mor og omsorgsgiver, kan vi turnere ulike roller og funksjoner samtidig. Det gir deg også kompetanse til å dra tingene ihop og få noe ut av det meste og å lage koblinger. Hele det feltet i seg selv er en veldig viktig ledererfaring, og det sier jo alle undersøkelser om ledere også. Der er evnen til kobling fra ulike felter som er viktig. Jeg synes det var morsomt at folk på dette kurset så at dette er en viktig lederegenskap.

Det er artig at folk gjennom et slikt kurs bevisstgjøres på at det nettopp er erfaringer de allerede selv har, som blir viktige også i denne nye rollen.

TBP: Jeg har lyst til å gå litt videre, og i stedet for å spørre om hva som er spesielt med kvinnelig eller mannlig ledelse som vi nå har lest så mye om både i faglitteratur og

Marie-José Horverak: «Le Trivial»

i ukeblader, så vil jeg spørre: Fins det sider ved lederskap der kjønn er klart underordnet. Vi er jo vant til å tenke at vi er kjønnnet i hva vi enn gjør, men kan vi tenke oss sider ved lederskapet der kjønn er underordnet?

AS: Jeg tror det er mye med ledelse som er sånn. I lederrollen er du ofte engasjert i ting. Saken eller det faglige står veldig sentralt. Du skal trenge gjennom noe, du skal drive noe, og da tror jeg at opplevelsen av seg selv som spesifikt kjønn, er underordnet.

Men i situasjoner hvor det er vanskelig; konfliktsituasjoner, når *du* er usikker, eller når *folk rundt deg* er usikre, når det er veldig polarisering i en gruppe, *da* blir jeg bevisst at jeg er kvinne. Da bruker jeg nok mye kvinneerfaring. Når jeg kjører fram en sak eller prøver å trenge inn i et stoff, bruker jeg ikke kvinneerfaringer bevisst.

OT: Jeg tenker at vi nå vet mye om opplevelsesaspektet ved kvinnelig og mannlig ledelse, og hvilke refleksjoner ledere gjør

seg om kjønn. Men akkurat hvordan de vil bygge opp en institusjon, gitt de samme rammer, vet vi vel lite om.

AS: De organisasjonene jeg har arbeidet i, har alle vært bygget opp og utviklet av menn. Jeg opplever, som kvinne, at jeg har måttet tilpasse meg utrolig mange dumme ordninger: Beslutningsprosesser, møteformer, kommunikasjonsveier osv. Mye er ordnet på måter som jeg har opplevd som grunnleggende fremmede i formen, men som jeg over tid har tilpasset meg eller såvidt har forsøkt å endre.

TBP: Mitt siste spørsmål: Går det an å si noe oppsummerende om hva, for det første, som er spesielt med forskningsledelse i forhold til annen ledelse, og enda mer spesielt, kvinnelig forskningsledelse?

AS: Det som er spesielt med forskningsledelse, er at den ressursen du skal lede og rå med, er hjernebassen. Det krever noe spesielt av hvordan du håndterer de menneskelige ressursene i en organisasjon. Det gjelder jo egentlig for alle organisasjoner, men det gjelder spesielt for forskningsorganisasjoner. Hvis du går tørr der, eller ikke får stimulans, ikke får utviklet deg, ikke får både frihet og pådytting, så tørker selve kilden; selve produksjonen stopper opp. Så bryter det sammen. Det ser vi veldig mange eksempler på, både på universitetet og på institutter.

TN: Folk må føle at det er *deres* eget, samtidig som det er ledet og styrt. Hvis de ikke har den følelsen, da stopper det opp.

AS: Det er som å dyrke blomster; du må vanne og gjødsle og luke med forsiktighet.

AH: Kanskje det er et gullkorn, hvis du bare får dyrket det lenge nok.

Dette vi snakker om nå, er jo ting som går igjen når det gjelder høykompetansebedrifter ellers også, hvor det nettopp er hjernebassen som styrer. Det gjelder jo kunnskapsbedrifter i det hele tatt. Det spesielle er vel nettopp at faget får en stor plass, og folks faglige identitet er veldig nær knyttet til

deres personlige identitet og følelse av mestring. Det tror jeg er annerledes i en produksjonsbedrift som har serieproduksjon. Det blir noe helt annet.

TBP: Du blir ikke identifisert med produktet på den samme måten?

AH: Nei, du blir ikke det. Det blir en del av deg selv på en helt annen måte både i forskningsverdenen og i kompetansebedrifter ellers, og også i helsesektoren. Jeg jobber med helseledelse nå, og jeg syns jeg kan kjenne igjen en del av den samme koblingen av faglighet og identitet som jeg har sett i forskningsverdenen.

TBP: En del forskning tyder på at kvinner har større problemer enn menn med å skille sin *person* fra det de gjør: At vi har vår identitet nærmere knyttet til våre produkter. Menn synes å være flinkere til å skille sak og person, og det gjelder også dem selv. Deres verdi som mennesker er ikke til de grader knyttet til det de har gjort slik som hos oss.

TN: Jeg syns det ser ut til å være helt omvendt! Jeg syns det gjelder mer for menn. Menn knytter enda mer av sin identitet til jobb. *Vi* har tross alt flere bein å stå på. Vi er jo familiemennesker osv. og *får* mer av de områdene enn menn gjør. Hvis en jobb rakner for en mannlig leder, så tror jeg han lettere får katastrofefølelse enn i hvert fall vår generasjon kvinner.

TBP: Jeg tenkte på attribusjonsforskning, som har vist at når det går galt for en mann på jobben, sier han at arbeidsvilkårene var håpløse og at samarbeidspartnere var umulige. Hans opplevelse av kompetanse går uskadet ut til neste utfordring, mens for kvinner er det lettere slik at alt raser. Jeg tenkte på den forskningen.

AS: Når det gjelder spørsmålet om hva som kan være spesielt med kvinnelig forskningsledelse, så tror jeg ikke vi har et entydig svar på det. Vi har vært innom forskjellige muligheter. *En* har vært at hvis det er slik at kvinner har tendens til å gå inn og gi

omsorg i positiv forstand, dvs. å se hva personer trenger, altså potteblomsten hvis du bruker det bildet, så ligger det mye verdtfullt i kvinnelig lederskap, i hvert fall på mellomledernivå i en forskningsorganisasjon. Dette fordi du nettopp har det med deg at du steller blomster. I en kunnskapsbedrift som lever av at det skal spire og gro i den enkelte, så tror jeg det kan være veldig bra. Jeg tror også at det kan være viktig for kvinner i forskningsmiljøer at det fins kvinner som forskningsledere.

AH: Der kommer vi inn på noe som vi ikke har vært inne på tidligere, nemlig betydningen av modeller.

TBP: Det er få kvinnelige modeller.

AS: Mitt inntrykk fra forskningsledere fra ulike institusjoner er at kvinner av forskjellige grunner har litt lett for å falle ut i et sånt system. Dels fordi de har denne «omsorgsgreia». De går inn og gjør drittjobbene som instituttet må ha gjort, og som ikke meriterer og som ingen andre gjør. De er flinke piker. Så har du perfektionismen. Kvinner er ordentlige, de skal ha orden i skuffen og ryddig veske og ikke skal de søle på seg. Dermed blir det til at det skal være veldig ordentlig og grundig alt de gjør. Mange kvinner skriver ting om igjen og om igjen, og får det ikke ut. De blir aldri fornøyd. Da kan det være nyttig å ha noen på ledernivå, eller mellomledernivå, som kan ta litt hånd om det, får det fram i lyset osv.

OT: Kvinnelige ledere kjenner til disse egenskapene, kjenner seg igjen og har kanskje flere måter å få lokket blomstene ut på.

AH: Nå tenker jeg på et uttrykk som du har brukt Anne, når du snakker om en forskningsinstitusjon som forskerhotellet med parallelle eksistenser, som ikke har så mye å gjøre med hverandre. Hvis du da får inn en kvinnelig leder som nettopp klarer å integrere disse eksistensene, til tross for en del motstand som har å gjøre med verdisettingen av anarkiet, så er det kanskje noe av

en spesifikk kvinnelig forskningslederskap.

TBP: Hvis vi sammenholder dette med det dere sa tidligere: At selv om ikke så mange etter forskningslederkursene hadde banket på døren for å bli forskningsledere, så har mange nå et reflektert forhold til om det er dette de vil eller ikke. Da kunne vi jo tenke oss at hvis det blir mange slike kurs, vil vi heretter få et svært selektert utvalg med gode kvinnelige forskningsledere som blir ledere fordi de gjerne vil det, og som har alle disse gode egenskapene som vi har nevnt.

AH: De får kanskje tenkt litt mer over hva de går til. Jeg håper også at de i løpet av denne refleksjonen tenker gjennom hvilke krav de vil stille om de tar en lederstilling. Det er kanskje særlig viktig at kvinner bruker anledningen til å få innflytelse over sine arbeidsbetingelser, når de blir bedt om å være ledere.

Kari Moxnes: Mitt inntrykk fra kurset var at mange av oss hadde et sterkt ønske om å være med å utvikle og styre forskningen. Vi ville ta opp det som var viktig for oss, lage andre prioriteringer, endre noe på forståelsen av hva det er viktig å forske på og hva som er god forskning. Som kvinneforsker og familieforsker, og som en av de som hovedsakelig har brukt et kvalitativt forskningsdesign, vet jeg mye om hva det vil si å måtte kjempe om en plass i det tradisjonelle «mannsforskings»-hierarkiet.

Vi har alle stort sett bare hatt mannlige ledere og vet noe om hva vi hadde ønsket annerledes. Mange sjefer hevder at det å være leder er å ta «tøffe og upopulære beslutninger», men nevner aldri at ledelse kan ha noe med personalpolitikk å gjøre. Det er jo noe vi kvinner vet og kan; skal «blomsten i potten» vokse og blomstre, må den stelles.

Vi vet også mye om viktigheten av rollemodeller. Daglig opplever jeg sterkt hvor

glade mange av de kvinnelige studentene er for at jeg er her og foreleser. De renner ned dørene her og viser og forteller meg det på en rekke måter. Men det er viktig også for guttene, selv om de kan bli lei av mine evige «kjønnete eksempler», at de må lære av en kvinne.

Hvorfor er ikke flere av oss ledere? Det har noe med at vi må være så forbannet kompetente før vi søker eller tar på oss en slik oppgave. Vi stiller store krav til oss selv. En annen viktig grunn er at vi kvier oss for å konkurrere. Verst av alt er det å konkurrere med en kvinne.

Jeg opplever ofte i mitt eget miljø at kvinnene benekter eller unnviker konkurranse. Mange flere kvinner ville ha vært ledere om de ble bedt om eller «kallet» til det. Mange vil ikke søke en lederstilling fordi de da kommer i konkurranse med andre.

Dette henger naturligvis sammen med hierarkiet, rangordningen som vi kvinner ikke er glad i. Vi foretrekker «flat struktur», i alle fall nesten det.

Janteloven er også viktig, ikke tro at du er noe, ikke mer enn andre, og det viser du jo nettopp at du tror, hvis du søker en lederstilling.

Jeg tror ikke at vi er mindre interessert eller motivert for lederskap enn menn, ei heller at vi er mer glad i å sitte i hver vår boks og forske. Vi blir også utbrent, går trøtt på å sitte i ensomhet og vri ordene ut av oss. Jeg kan ikke tenke meg at jeg skal sitte slik inntil jeg er 65-67 år og blir pensjonist. Nei, jeg og mange andre kvinner vil gjerne styre forskningen, men overlate mye av det slitsomme analyse- og skrivearbeidet til andre.

Jeg tror derimot at mange kvinner er mer redde enn menn når det gjelder å ta lederstillinger, og det med god grunn. Vi vet at vi har «kjønnet» imot oss i en slik stilling. At vårt kjønn synes og vil bli gjort relevant av andre, i tide og utide. Vi vet at mange menn vil være imot oss. Menns angst for sterke kvinner er fortsatt levende. Vi vet at vi må være «dobbelte så dyktige».

Dessuten vet vi at en endring av organisasjonsstrukturen og samhandlingen i retning av mer samarbeid og mindre direkte styring, mer demokratisering, som mange kvinner ønsker seg, kan bli meget vanskelig, særlig på et forskerhotell hvor mange helst vil sitte i fred i sin egen boks.

*Anne Hertzberg
prosjektleder*

Senter for bedre arbeidsliv

*Kari Moxnes
førsteamanuensis
Institutt for sosiologi og
samfunnskunnskap
Universitetet i Trondheim*

*Turid Noack
forsker
Statistisk sentralbyrå*

*Anne Sæterdal
forsker
Norges byggforskningsinstitutt*

*Ottill Tharaldsen
fagkonsulent
Norges råd for anvendt
samfunnsforskning*

Forsker, bruker og hensikten

En problematisk læringssituasjon

Av Runa Haukaa

Anvendt forskning innebærer en forpliktelse til formidling utover forskningsmiljøene. Som kjent søker denne forskningen å videreutvikle en integrering av formidlingen i selve forskningsprosessen. Her er imidlertid mange skjær i sjøen. Ett av dem er at forskningsformidling er en særegen form for undervisning; særegen fordi den konstituerer en «lærer-elev»-relasjon hvor det er diffuse overganger mellom de to posisjonene, og hvor det ofte er uavklart hvem som er hva.

Analysen av kunnskapsoverføring forutsetter vanligvis institusjonelle rammer som automatisk identifiserer kunnskapsbesitter og -mottaker. I familien er det foreldrene, i kirken er det presten, i skolen er det læreren som forutsettes å skulle gi sin kunnskap videre. Denne artikkel handler om et forhold hvor slik identifisering byr på problemer – et forhold hvor begge parter har mulighet til å innta kunnskapsbesitterens posisjon.

Det dreier seg om en nyere form for kunnskapsoverføring, nemlig forskningsformidling til brukergrupper utenfor det vitenskapelige miljø. Og det dreier seg om relasjoner som særlig gjør seg gjeldende for samfunnsfagene, nemlig relasjoner

mellom et forskningsområde og dets tilsvarende sosiale eller politiske organisasjoner; f.eks. skoleforskning og lærerorganisasjoner, arbeidslivsforskning og fagbevegelsen/arbeidsgiverorganisasjoner, ungdomsforskning og ungdomsorganisasjoner, fredsforskning og fredsbevegelsen og generelt anvendt forskning og departementer, statlige og (fylkes)kommunale institusjoner. I denne artikkelen belyses problematikken slik den har vist seg ved formidling av kvinneforskning til kvinneorganisasjoner.

Over tid samles kunnskap og erfaring ikke bare innen forskningsmiljøene, men også innen de tilsvarende sosiale/politiske organisasjonene. Forskningsformidlingen

kan slik betraktes som kunnskapsoverføring fra et formelt til et uformelt utdanningssenter. Især gjelder dette den formidling som eksplisitt identifiserer en mottakergruppe. Forskningsbasert informasjon til faste brukergrupper er en ytelse og kan ikke betraktes som en eller annen tilfeldig informasjon som flyter forbi som del av den øvrige nyhetsstrømmen. Forskningen skal heller ikke bare «mottas» i betydningen bli gjort kjent for. Den skal av brukerne omsettes innen andre organisatoriske rammer enn dem forskningen er utviklet innenfor. Den skal mottas, vurderes og videreføres internt etter de standarder som gjelder for organisasjonene. Derved har brukerne langt større myndighet til å vurdere såvel forskningens som formidlingsmåtens relevans enn det man vanligvis tillegger den kunnskapsmottakende part.

Men hva er, for det første, grunnlaget for at organisasjonene forstår seg selv som «lærere» for utdanningspyramidens topp, forskningen? For det andre, hva slags forhold er dette, som implisitt skjuler konflikten om lærerautoritet?

En tolkning og en test

Data som belyser organisasjonenes vurdering av den mottatte forskningen, samlet jeg inn gjennom samtaler med representanter for kvinneorganisasjonene kort tid etter at et utvalg av forskningsresultater og -perspektiver var blitt gjort kjent for dem (gjennom foredrag og arrangering av debattmøter om sentrale forskningstemaer). Disse samtalene viste at representantene vurderte kvinneforskningen bare som tilhørende forskningsverdenen, og ikke som f.eks. ledd i deres egen utviklingsutvikling eller deres strategiske planlegging. Implisitt i sin vurdering definerte de forskningen så å si tilbake til forskningsmiljøene, også når omtalen av de mottatte

forskningsresultatene var udeelt positive. Svarene de ga, reiste et nytt spørsmål. Hvorfor vurderte de forskningen bare i forhold til den selv og ikke i forhold til deres egne organisasjoner? Min påstand er at vurderingene foretas ut fra en bevissthet om å være i lærerposisjon. Kvinneforskningen blir uuttalt betraktet som «eleven», hvis arbeider blir vurdert i forhold til dem selv, ikke i forhold til den eventuelle nytte læren (les: organisasjonene) skulle kunne ha av den.

La meg nevne et eksempel på informantens svar: Boka *Kvinner i fellesskap* (Holter 1982) inngikk som en viktig del i mitt formidlingsprosjekt. Den ble sendt til organisasjonsrepresentanter, ble henvist til i flere radioprogrammer og omtalt i dagsaviser i tillegg til at jeg selv holdt foredrag basert på viktige poenger i boka. De informantene som hadde lest boka da jeg intervjuet dem, ga den positiv omtale. Ingen hadde klart negative bemerkninger verken til helhetsinntrykket eller til enkelte av artiklene. Men da jeg spurte etter bokas betydning for deres kvinnepolitiske arbeid, viste det seg at de ikke vurderte boka i forhold til politikken i sin egen organisasjon. Svarene de ga knyttet seg bare til bokas verdi for kvinneforskningen. F.eks. ble det svart slik:

–Ja, jeg syns boka er veldig bra. Jeg har lest hele.

Hva i boka syns du var bra for ditt engasjement i kvinnebevegelsen?

–Mitt engasjement i kvinnebevegelsen? Nei, det har jeg ikke tenkt på.

Men hvorfor syns du boka er god? Kan du bruke den?

–Det er bra forskning. Den er bra for kvinneforskningen. Derfor bør den bli kjent.

Min tolkning av dette og lignende svar er at kvinneorganisasjonene er lydhøre overfor forskningen. Den blir mottatt. Men deres implisitte vurderingskriterier av den avdekker at de inntar en lærerposisjon

fremfor en elevposisjon vis-à-vis forskningen.

Denne tolkningen fikk jeg som en aha-opplevelse mens jeg leste en artikkel av Peters (1965) om utdanning som initiering, som jeg kommer nærmere inn på senere. Peters gir her et uuttalt postulat om at det alltid er eleven som skal innvies i lærernes «utsyn», ikke omvendt. Dvs. de innvidde er lærerne. Og er ikke de aktive i sosiale/politiske organisasjoner like langt «innviet» i deres spesielle temaområde som det tilsvarende forskningsmiljøet er det?

For å få avklart dette, publiserte jeg en kortfattet artikkel om kvinneorganisasjonenes egenforståelse som lærere vis-à-vis kvinneforskningen. Kopier av denne artikkelen ble så sendt til et utvalg på 50 kvinner i kvinnebevegelsen. Ved siden av artikkelen la jeg ved spørreskjema med 3 spørsmål: Om informanten var enig eller uenig i artikkelens hovedpoeng; om når hun første gang hadde deltatt i en kvinnepolitisk sammenheng (blitt organisasjonsmedlem, deltatt i demonstrasjon, aksjon eller lignende); og om hun selv hadde drevet kvinneforskning. Vel halvparten av utvalget (52 prosent) besvarte skjemaet. Av disse sa 80 prosent seg enig i at «kvinnebevegelsen forstår seg selv mer som lærer enn som elev i forholdet mellom den og kvinneforskningen». Enigheten med artikkelsens poeng ser ikke ut til å ha noen sammenheng med antall kvinnepolitisk aktive år. En av besvarerne har vært medlem i Norsk kvinnesaksforening siden 1930. Av de andre har 45 prosent vært med siden rundt 1970 (den nye kvinnebevegelsens oppstartingsfase); 40 prosent siden 1972-75 (da de nye kvinneorganisasjonene er etablert) og 15 prosent siden rundt 1980. Samtlige av de 20 prosent som sa seg uenig i artikkelens hovedpoeng, hadde tilsluttet seg en kvinneorganisasjon i årene 1972-75. Utvalget er for lite til at vi kan trekke noen sikre konklusjoner av dette. Det er likevel grunn til å påpeke at et

overveldende flertall sa seg enig i at kvinnebevegelsen betraktet seg selv som lærer vis-à-vis forskningen. Dessuten var det ikke høyere prosentandel «enige» blant de eldre enn blant de nyere deltakerne. Det er altså ikke slik at bare de «tidlige aktivistene» ser seg selv som foregangskvinner og derved som lærere.

Med denne lille testen drister jeg meg derfor til å trekke den konklusjon at forskningsformidling konstituerer eller kanaliseres gjennom relasjoner

- hvor essensen er kunnskapsoverføring
- som ikke har noen elev-posisjon
- hvor hensikten likevel er at «noen skal lære noe».

La oss se mer detaljert på hvordan en så problematisk læringsssituasjon kan oppstå.

Innvielse og erkjennelse

Generelt er det mulig for organisasjonene å innta lærerposisjonene fordi de forvalter de perspektiver og begreper som også har gjort seg gjeldende i kvinneforskningen – for eksempel marxistiske og feministiske frigjøringsperspektiver og begreper som patriarkat, kjønnsforskjeller, reproduksjon, flat organisasjonsstruktur samt en rekke begreper med forstavelsen «kvinne». Kvinneforskerne på sin side har ingen klare føringer til å skulle innta en «elev-posisjon» i denne relasjon, blant annet på grunn av deres lange formelle utdanning innen det temafelt kvinneorganisasjonene fokuserer. Forholdet kan heller ikke betraktes som et lærer-lærer-forhold da slike forhold er betinget av en tredje part, elevene.

Utdypingen av den lærerposisjonen som kvinneforskning og kvinneorganisasjoner har overfor hverandre kan analyseres med henblikk på de utdannings- og opplæringsaspekter som er en del av all forskningsformidling. Jeg betrakter da forskningsformidling som «en formidling fra et formelt

til et uformelt utdannings- og opplærings-system». Med Peters (1965) som utgangspunkt, forstås her utdanning og kunnskapsoverføring som en form for innvielse eller initiering. Han bruker nettopp begrepet initiering for å fokusere det han mener er det essensielle i kunnskapsoverføring, nemlig at de som har kunnskap, «vender andre menneskers blikk mot» det de mener er av verdi å overføre, og som de selv engang har blitt innviet i. Det dreier seg ikke først og fremst om «tørre fakta». Det dreier seg om å innvie andre i beskjeftigelser, måter å handle og tenke på, slik at man har mulighet til å handle, tenke og føle med større eller mindre grad av dyktighet, relevans og smak under henvisning til de normer som er innholdet i beskjeftigelsen, hevder Peters. For denne innvielsen fremsetter han tre kriterier: For det første må kunnskapsoverføringen romme noe som er verdifullt, noe som blir verdsatt i seg selv. For det andre må dette verdifulle tilegnes på en måte som innebærer et minimum av forståelse og av frivillighet. For det tredje har utdanning et kognitivt aspekt, noe *erkjennes* – det er altså ikke tilstrekkelig bare å lære hvordan man kan utføre ett eller annet. For Peters blir derved det viktigste ved kunnskapsoverføringen den prosess gjennom hvilken individet innvies i et gitt kunnskapsområdes tradisjoner, tenkemåter, perspektiver og handlemåter. Å ha gjennomgått «initieringen» betyr ikke å ha nådd sitt bestemmelsessted, men «å reise med et nytt utsyn».

Ut fra Peters kan vi forstå også organisasjonene som en form for utdanningssted: Her foregår en kontinuerlig overføring av kunnskaper, problemforståelse, perspektiver fra «senior» til «rekrutt» i form av temamøter, studiegrupper, bevisstgjøringsgrupper og debattmøter.

«Lærerposisjonene» eller «seniorposisjonene» i de to «utdanningssystemer» blir forskjellige: Innen kvinneforskningen er de

interne samtaler (mellom «lærere» og mellom «lærer og student») preget av å være diskurser, mens kvinneorganisasjonene synes mer preget av dialogen – slik disse begrepene defineres blant annet av Løvlie (1984) og Dale (1986). Diskurs forstås her som en samtale kjennetegnet ved argumentasjon, der partene er forpliktet til å prøve påstander om sant og falskt ut fra kravet om begrunnede standpunkter, i en problematisert situasjon der det bedre argument vinner. Dialogen kjennetegnes av at partene utveksler erfaringer, holdninger og interesser i en atmosfære av gjensidig åpenhet og tillit. I diskurs taler man ut fra et bevisst forhold til kravet om det bedre argument. I dialog taler man ut fra et bevisst forhold til den gode samtale som mål i seg selv.

Dialogen som samtaleform i kvinneorganisasjonene henger sammen med deres metode for bevisstgjøring. En viktig del av metoden henviste bevisstgjøringen til selvstendige smågrupper, hvor deltakerne samtalte om sine erfaringer og følelser for å avmystifisere dem og sette dem i relasjon til andre kvinners opplevelser. Hensikten var videre å avdekke og verbalisere nye problemområder. Dette står i motsetning til forskningen, hvor (ny) problemforståelse prinsipielt skal debatteres, bevises eller «vinnes» med det bedre argument, altså ved diskurs. Derved er det heller ikke ferdigheter i relasjon til «det bedre argument» i seg selv som gir autoritet i kvinneorganisasjonene. Et like viktig autoritetsgrunnlag er verbalisering av det selvopplevde og formidling av andres personlige erfaringer. Med prinsipielt forskjellig autoritetsgrunnlag og samtaleform i forskning og brukerorganisasjon vil således to ulike lærer-roller treffes i formidlingsprosessen.

Måten formidlingen foregår på, og problemet med de to lærerposisjonene, er imidlertid ikke bare avhengig av interne forhold i kvinneforskning og kvinneorganisasjoner. Det preges også av relasjonene

mellom disse. Analysen må derfor inkludere arten av de bånd som deltakere i kvinneforskningen og kvinneorganisasjonene har utviklet overfor hverandre. Vi må se nærmere på begreper om fellesskap.

Identitetsfellesskap, interessefellesskap og situasjonsfellesskap

Forholdet mellom kvinneforskning og kvinneorganisasjoner har utviklet seg fra å utgjøre et identitetsfellesskap til å utgjøre hva jeg vil benevne *et situasjonsfellesskap*. Gjennom begrepet situasjonsfellesskap mener jeg å kunne avdekke en type gjensidige forhold som ikke kan klassifiseres som identitetsfellesskap eller interessefellesskap, slik disse blir beskrevet av Holter (1982) og Holter og Hem (1982). De har typologisert fellesskap «begrunnet i arten av de bånd som deltakerne i fellesskapet utvikler til hverandre». *Identitetsfellesskap* gir uttrykk for at «vi er en del av samme enhet» og «dersom du faller fra, blir jeg mindre». Moralske kategorier gjelder de som tilhører fellesskapet, mens utenforstående mer blir betraktet med likegyldig mistenksomhet. «Fienden» i dette fellesskapet er ikke en utenforstående, men en betrodd som har sviktet, forrådt. Med det mobiliserer fellesskapet et selvrettferdig hat (mot fienden), hevder Holter og Hem. Følelsene som mobiliseres er da ikke knyttet til fellesskapets interesse, men til at de(n) som kontrollerer interessene, har sveket. *Interessefellesskapet* har sitt feste i et interesse-sammenfall, som gir kontraktbasert solidaritet, en mer eller mindre uttalt avtale om å støtte hverandre for å oppnå et mål begge har interesse i. Interessefellesskapet gir uttrykk for at «vi støtter hverandre så lenge begge er tjent med det». Derved er vi substituerbare for hverandre og den utenforstående eksisterer ikke i den form den gjør det

for identitetsfellesskapet. «Fienden» eksisterer imidlertid som en utenforstående, som den gruppen som vil tilegne seg det «vi» vil ha – eller som den gruppen som har motstridende interesser med hensyn til målet.

Holter (1982) og Holter og Hem (1982) analyserer ikke mulighetene for at en type fellesskap kan omdannes til en annen type – slik jeg mener har skjedd i forholdet mellom kvinnebevegelsen og kvinneforskning. Forholdet har forandret seg fra å være et identitetsfellesskap til å utgjøre hva jeg betegner *situasjonsfellesskap*. Denne begrepsbetegnelsen er inspirert av Habermas' tenkning om «Lebenswelt» (1981, 1983). Livsverden hos Habermas er å forstå som den enkeltes «fleksible bakgrunn», som den ikke-tematiserte sammenheng vi alle lever ureflektert innenfor og i forhold til. Livsverdenen tar vi for gitt; den er ikke gjenstand for begrunnelser; vi aksepterer den på en «førkritisk» måte. Et viktig poeng hos Habermas er at livsverdenen er «fleksibel». Noe av denne kan, av ulike grunner, bli problematisert, tematisert og gjenstand for begrunnelse og kritikk. Når et tema og et handlingsmål utkrystalliserer seg på bakgrunn av den «førkritiske livsverdenen», har det oppstått en situasjon. Habermas' poeng er at all tematisering og problematisering krever en problemløs ramme som det situasjonsbundne problemet kan holdes innenfor.

Av «situasjonen» som sådan kan man etter mitt skjønn ikke utlede fellesskapstyper, men det må dannes en eller annen form for fellesskap. Jeg vil hevde at situasjonsfellesskapet er basert på en gjensidig erkjennelse av å ha like temaer og handlingsmål – men uten at denne erkjennelsen gir gjensidige moralske forpliktelser (som identitetsfellesskapet) eller strategisk interaksjon (som interessefellesskapet). Den gjensidige erkjennelsen danner et bevissthetsmessig grunnlag for tolking av (de andre)

Marie-José Horverak: «La lettre d'adieu»

medlemmers utsagn og handling og danner samtidig en bevissthetsmessig inkludering av de andre medlemmene i egen vurdering av egne tanker og handlinger. Min foreløpige antakelse er at fellesskapet opprettholdes av disse tolkningene og vurderingene; det er ikke sosialt forankret i betydningen «ensartede sosiologiske bakgrunnsdata». Standarden for disse tolkningene og vurderingene utvikles over tid – noe som innebæ-

rer at et situasjonsfellesskap må ha en *forhistorie* (til forskjell fra for eksempel referansegruppe) – og som for kvinneforskning og kvinneorganisasjoner er identitetsfellesskapet. Situasjonsfellesskapet oppstod på bakgrunn av en «livsverden», som var ramme for en tematisering og problematisering som brakte med seg identitetsfellesskapet. Det må betraktes som ledd i en utviklings- eller endringsprosess hvor også

gjensidighetsformer endrer karakter. I denne utviklingsprosessen skjedde en organisasjonsmessig form-forandring: Kvinneforskere begynte rundt 1975 å skille seg ut fra resten av den organiserte kvinnebevegelsen ved at de fremsatte et nytt samlingskriterium, nemlig yrkestilknytning. Dermed synliggjorde de seg selv som noe annet enn resten av fellesskapet – hvor samlingskriteriet var politiske meninger. Når man fra midten av 1970-årene kunne skimte en todeling av kvinneorganisasjoner – kvinneforskning, skyldes dette ikke at en av partene hadde utviklet nye perspektiver eller målsettinger, men utviklet et nytt samlingskriterium blant egne deltakere. Det er denne formforandring nettopp uten vesentlige innholdsforandringer som gjør det relevant å betrakte dette som et fellesskap fremdeles og ikke som to tilfeldige fenomener uten innbyrdes relevans.

Hva er formidlingens hensikt?

Utviklingen av den nye fellesskapsformen fikk konsekvenser for synet på bevisstgjøring og læring. Identitetsfellesskapet var preget av at «vi lærer sammen», nye kunnskaper og ny innsikt tilegnet vi oss sammen, i samme bevisstgjørings- og/eller studiegruppe. Her var ingen parter med ulike kunnskapsområder som så skulle utveksles.

Det er først med situasjonsfellesskapet en slik form for utveksling foregår. Og med det følger påstander og ønsker om at «vi lærer av hverandre». Med hvem lærer *når* av hverandre? Vi har to parter som kan bidra med lærdom rundt felles tema. Det er ikke utviklet institusjonelle rammer som «avgjør» hvem som har lærerposisjonen i gitte situasjoner. Med todelingen og utviklingen av situasjonsfellesskapet blir felles

forståelse av hensikten med kunnskapsutveksling viktig. Er hensikten med forskningsformidlingen 1) å innvie mottakerne i *vitenskapens* tenke- og handlemåte, eller 2) å la brukerne evaluere forskningsprosjektet m.h.t. *deres* livssyn? Med den første hensikten får forskeren en lærerposisjon. Med den andre hensikten får brukergruppen en lærerposisjon.

Slik sett er det bare en første betingelse for forskningsformidling at forskere vil formidle sine resultater. Det må i tillegg finnes et situasjonsbetinget fellesskap mellom forskere og brukere – og dernest en viktig utfordring: Avklaring om hvilken parts «utsyn» forskningsformidlingen er ment å innvie deltakerne i.

Runa Haukaa
forskningsleder
Arbeidsforskningsinstituttet

Litteratur

- Dale, E. *Pedagogisk profesjonalitet. Om pedagogikkens identitet og anvendelse*, Gyldendal, Oslo 1989.
- Habermas, J. *Theorie des Kommunikativen Handelns*, Bind 2, Frankfurt 1981.
- Habermas, J. *Moralbewusstsein und Kommunikatives Handeln*, Frankfurt 1983.
- Haukaa, R. *Forskningsformidling – en innvielse. Nytt om kvinneforskning* nr. 5, 1986.
- Holter, H. *Kvinnevilkår og fellesskapsformer*. I H. Holter (red.). *Kvinner i fellesskap*, Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Holter, H. & L. Hem. *Innledning om relasjonslogikk*, I H. Holter (red.). *Kvinner i fellesskap*, Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Løvlie, L. *Det pedagogiske argument*, Cappelen, Oslo 1984.
- Peters, R.S. *Education as Initiation*, I R. Areham-baut (red.). *Philosophical Analysis and Education*, London 1965.
- Peters, R.S. *Ethics and Education*. Allen and Unwin, London 1966.

Hunnkjønn, hankjønn, intetkjønn

Av Arnlaug Leira

I internasjonal kvinneforskning, spesielt den engelskspråklige, er betegnelsen «kjønnsforskning» («gender research», «gender studies») i ferd med å supplere eller erstatte «kvinneforskning». I norsk sammenheng har vi alt sett et annet navnebytte: Betegnelsen «kvinneforskning» har til dels veiet plassen for «likestillingsforskning», som for å understreke en tett forbindelse mellom statsfeminismen, likestillingspolitikken og forskningen. Men kvinneforskning og likestillingspolitikk har presentert forskjellige forståelser av «kvinnespørsmålet». Antyder navnebyttet en motsetning mellom likestillingsforskning og kvinneforskning?

I internasjonal samfunnsvitenskapelig og humanistisk kvinneforskning har det i flere år gått en diskusjon om forholdet mellom «sex» og «gender», om hvordan sammenvevningen av kjønn som «natur» eller biologi og kjønn som sosialt skapt best kan konseptualiseres og analyseres. I anglo-amerikansk kvinneforskning ble begrepet «gender» hentet inn i samfunnsforskningen fra grammatikken, og fikk nytt innhold. Som fellesbetegnelse som omfattet alle grammatikkens kjønn, masculinum, femininum og neutrum, var «gender» kjønnsnøytralt. Begrepet har fått rask spredning. «Gender studies» erstatter «women's studies» i mange sammenhenger. Navnebyttet signaliserer at oppmerksomheten er rettet mot den sosiale konstruksjonen av kjønn og mot kjønnsrelasjoner, ikke

utelukkende mot kvinners livsløp og levekår. En viss skepsis til nyordet er også registrert. Bock (1989) påpeker for eksempel at bruk av «gender» som betegnelse for studier av kjønn kan bli en ny måte å omtale kvinner på. Pateman (1989) undres om «gender» egentlig fanger noe nytt, eller om det vil bidra til en videre usynliggjøring av kvinner. I Skandinavia og spesielt i svensk forskning er begrepsparet «køn» – «genus» introdusert (Hirdman 1990) og «genderisering» er forsøksvis blitt brukt om kjønnsdannelsesprosessen, men uten at slike begreper har fått særlig gjennomslag i den heimlige faglige debatten.

I Norge har imidlertid forskningen om kvinner og kjønnsforhold alt sett et annet navnebytte, idet likestillingsforskning er blitt introdusert som samlende overskrift

for vesentlige deler av denne forskningen. Dette navneskiftet springer imidlertid ikke ut av faginterne drøftinger. Snarere viser det til en markering av den forvaltningsinitierte forskning, eller en overgang fra forskerstyrt til brukerstyrt forskning som det ofte heter i forskningspolitikkenes stammespråk. Men likestillingspolitikken og kvinneforskningen har presentert forskjellige forståelser av «kvinnespørsmålets» karakter. Forbindelsen til likestillingspolitikken antyder en motsetning mellom likestillingsforskning og kvinneforskning. Hva signaliserte dette navnebytte egentlig?

Likestilling og kvinneforskning – likt og ulikt

Den handlingsplan for likestilling som regjeringen Willoch la fram i St.meld. nr. 69, 1984–85 inneholdt en rekke forslag til tiltak, blant dem et forslag om å organisere et forskningsprogram for likestillingsforskning. Dette forslaget ble seinere fulgt opp gjennom RFSP/NORAS. Forskningsrådet etablerte i 1986/87 et program for forskning om likestilling for en fem-års periode. Dette var det første større forskningsprogrammet om kjønnspolitikk og likestillingsvilkår i Norge. Forbruker- og Administrasjonsdepartementet hadde tidligere støttet forskning om kvinner, familie og likestilling over sitt budsjett. Nytt i forskningsprogrammet for likestilling var en samordning av flere departementers støtte til anvendt forskning om kvinner og menn, kjønn og samfunn, en samling av en forskningsvirksomhet som ellers organisatorisk var spredt og lite koordinert.

Regjeringen Harlem Brundtland hadde før dette gitt et uhyre viktig bidrag til den norske kvinneforskningens infrastruktur gjennom den første nasjonale handlingsplanen for likestilling som ble lagt fram i

1981. Denne planen tok opp forslag om å sikre videre drift av NAVFs sekretariat for kvinneforskning for perioden 1982 – 85. Sekretariatet disponerte imidlertid ikke midler til egen forskning.

Kvinneforskningen var preget av en omfattende nysgjerrighet på kvinners levekår og livsløp, noe likestillingsforskningen kunne gjøre nytte av. Selve idéen om et slikt forskningsprogram hadde neppe fått feste uten det grunnlaget som alt var lagt gjennom den offentlige likestillingspolitikken, og gjennom den kunnskap som alt var samlet gjennom mer enn ett tiårs erfaringer fra kvinneforskning, i stor utstrekning finansiert over ulike departementers midler til forskning. Såvel likestillingspolitikken som kvinneforskningen var i sin tur inspirert av 1970-åras aktive norske og internasjonale kvinnebevegelse. (Med dette mener jeg ikke å si at politikk og forskning utviklet seg fra en felles forståelse av «kvinneundertrykkelsens spesifikke karakter under senkapitalismen». Tvertom. Det rådde ulike oppfatninger både innen politikk og forskning om hvilke virkemidler som best kunne gi endring i retning av et mer kvinnevennlig samfunn.)

Likestillingspolitikken og kvinneforskningen arbeidet ut fra forståelser av kvinners stilling i samfunnet som inneholdt både like og grunnleggende forskjellige trekk. Begge parter ønsket et mer kvinnevennlig samfunn (jfr. Dahl m. fl. 1975). Mens likestillingspolitikkenes grunntekst, likestillingslova, så endringer av kvinners praksis som vegen å gå, pekte kvinneforskningen mot grunnleggende endringer i kjønnsrelasjonene, mot omorganisering av forholdet mellom privatsfæren og det offentlige, og mot en grunnleggende omforming av den kjønnsmessige arbeidsdelinga.

Likestillingspolitikken i Norge har programmatisk gått utenom ett tema som har stått helt sentralt i norsk og internasjonal

kvinneforskning, den kjønnsmessige arbeidsdelinga i samfunnet som helhet. Likestillingspolitikken har dessuten unnlatt å drøfte de forutsetninger privatlivets organisering legger for organiseringen av livet på offentlige arenaer. Dersom likestillingsforskningen skulle koples til likestillingspolitikkenes søk etter virkemidler, ville denne forskningens interessefelt bli betydelig snevret inn, sammenliknet med kvinneforskningen.

Velferdsstatens kjønnspolitikk

Både likestillingspolitikken og kvinneforskningen uttrykker en utviklingsoptimistisk forestilling om at mennesker kan forandre sin atferd og søke etter nytt livsinnhold, at sosiale strukturer kan bygges om og at forskjeller mellom kjønnene kan gis ny betydning. Som velferdsstatens kjønnspolitikk satt i system gir likestillingslova et eksempel på en statsintervensjonisme som sikter mot å redusere sosial ulikhet. Men hvilke forskjeller mellom kjønn skulle likestillingspolitikken ta fatt i, og hva skulle den ikke røre? Hvilke forutsetninger skulle endres og hva skulle bestå?

I den norske lov om likestilling mellom kjønnene av 1978 heter det: «Denne lov skal fremme likestilling mellom kjønnene og tar særlig sikte på å bedre kvinnes stilling... Kvinner og menn skal gis like muligheter til utdanning, arbeid og kulturell og faglig utvikling». I prinsippet skulle lova omfatte alle samfunnsområder. Men den politiske debatten viser også at det var uenighet om hvilke forhold lova skulle omfatte, og hva som skulle være vernet mot statlige inngrep. For lovgiverne var det åpenbart viktig å hegne om privatlivets fred. Det framgår av paragraf 2 der det blant annet heter at lova ikke skal handheves innafor familien. Blant de høringsinstansene som uttalte seg om forslaget til likestillingslov var de fleste

kritiske til denne avgrensningen. Departementet fant likevel at den måtte med (Ot. prp. nr. 33, 1974-75, Lov om likestilling mellom kjønnene).

Den private volden var med andre ord ikke et tema for likestillingspolitikken, og heller ikke den kjønnsmessige arbeidsdeling i familie og hushold. Den tette sammenhengen mellom organiseringen av arbeidsmarkedet og dagliglivets struktur var på sett og vis erkjent, men ble ikke problematisert. «Arbeidslivets betingelser må sies å være basert på at arbeidstakeren har en ektefelle som tar seg av oppgavene hjemme», står det i Ot. prp. nr. 33. Men denne kjønnsnøytralt formulerte innsikten sier ikke at forutsetningen bare gjaldt for den mannlige arbeidskraften. Når mor tok kompetansegivende kurs og søkte jobb, sto ingen reservearmé av ektefeller klar til å ordne med oppgavene på heimefronten. Motsatt det som skjedde i andre nordiske land ble det i Norge ikke ført noen aktiv barnehagepolitikk for å lette mødrenes yrkesaktivitet (Leira 1989). Arbeidsdelinga i heimen var ikke et tema for likestillingspolitikken, heller ikke når privatlivets organisering satte hindringer for likestilling på andre samfunnsområder.

Lov om likestilling siktet mot at kvinner skulle øke sin utdanning, sin yrkesaktivitet, sitt politiske engasjement. Dette er i og for seg utmerket. Det er ingen grunn til å underspille den store betydningen likestillingspolitikken har hatt og fortsatt har. Men når likestillingspolitikken strander på dagliglivets organisering, blir det viktig å se næyere på forutsetningene for utformingen av politikken. Likestillingslova var, som jeg har sagt i en annen sammenheng, énkjønnnet i orientering og énvegs i retningen. Den beveget seg ikke ut over forestillingen om den homogene, fri og mobile arbeidskraft. Når likestillingslova hevder kvinners like rett til arbeid, er det ikke den kjønnsmessige arbeidsdelinga i samfunnet

Marie-José Horverak: «La party»

som skal oppheves, men det kjønnsdelte arbeidsmarkedet. Politiseringen av det private var ikke likestillingspolitikkenes bord.

Forskning om kvinner, om menn, om kjønn

Den norske kvinneforskningen som utviklet seg raskt fra tidlig på 1970-tallet, var klart inspirert både av internasjonal og

norsk kvinnebevegelse. Kvinneforskningen tok utgangspunkt i en kritisk gransking av eksisterende teoretiske posisjoner og empiriske prosjekter i samfunnsfagene. Til dels representerte kvinnefagkritikken en utvidet positivismekritikk, idet den hevdet at det var viktig å forstå mennesker ikke bare som intensjonalt handlende og tolkende aktører, men som aktører belagt med kjønn, og at betydningen av kjønn var

underteoritisert og utforsket i samfunnsfagene. Det ble ofte framholdt at kvinneforskningen ønsket å gjøre kvinners erfaringer synlig, og å bidra til at kvinners erfaringer og kvinnekunnskap skulle bli integrert i fagenes kunnskapsbasis. Kritikken ble reist mot kjønnsblindhet og mannsvridning i en samfunnsforskning som tok menn som norm for sosiale aktører, og definerte kvinner som marginale grupper. I det empiriske arbeid ble kvinneforskningen i stor utstrekning en forskning om og av kvinner, av og til også med ambisjoner om å være for og sammen med kvinner (Berg, Berge, Kalleberg og Leira 1977). Nærheten til den forskningen omhandlet, understreket forskjeller mellom kvinner. Ønsket om å forklare gjennomgående trekk ved kvinners samfunnsmessige situasjon bidro til å opparbeide nye empiriske felt for analyse. Studiene av arbeid utenfor markeder, og spesielt av det ulønte omsorgsarbeidet, brakte for eksempel inn et omfattende materiale fra et felt som stort sett hadde ligget utenfor den empiriske samfunnsforskningens interesse.

Sentralt i kvinneforskningen på 1970- og -80-tallet sto en ambisjon om å forstå og forklare kvinners samfunnsmessige stilling. Til dette ble også ofte føyd et ønske om å bidra til å forandre samfunnet i mer kvinnevennlig retning. Kvinneforskningens normative forankring i et ønske om å bidra til å bedre kvinners situasjon ga forskningen en orientering mot politikk og reform, og mot betingelser for endring (se f. eks. Hernes 1985). Slik sett deler den norske kvinneforskningen viktige trekk med den problemorienterte empirismen som Vilhelm Aubert (1969) formulerte som program for sosiologisk forskning. (Dette har jeg behandlet noe mer utførlig i en annen sammenheng; Leira 1990).

Utover i 1980-åra har en også i det norske kvinneforskningsmiljøet vært opptatt av å klargjøre forskningens «gjenstand». Det

understrekes sterkere enn før at kvinneforskningen har i seg en interesse for kjønnsdannelsen som prosess, for hvordan kvinner og menn skapes som sosiale aktører, for betydningen av kjønn, som relasjon, og som organiserende prinsipp i samfunnet. Et eksempel på dette ser vi blant annet i en forelesningsrekke som Senter for kvinneforskning ved Universitet i Oslo arrangerte våren 1990 med tittelen «Forståelser av kjønn».

Men det forholder seg jo ikke slik at kvinneforskningen på 1970- og 80-tallet utelukkende har handlet om kvinner. «Dagliglivets organisering» og «kjønnsskiller i velferdsstaten» er eksempler på temaer i kvinneforskningen som belyser forhold mellom kjønnene.

Noe av kvinneforskningen har tatt opp kvinnespesifikke tema, og vil sannsynligvis fortsatt gjøre det. Det fokus på kvinner som kvinneforskningen har stått for, skyldes mye at kunnskap om kvinners erfaringer var mangelvare eller underanalysert i den etablerte samfunnsforskningen. Men ellers har forholdet mellom kjønnene vært et gjennomløpende tema, det ser vi blant annet i undersøkelser av patriarkatets moderne former og ikke minst i de mange empiriske studiene av arbeidsdeling mellom kjønnene, utformingen av den, og drøftingen av betydningen av den for kvinner og menn, og for ulike grupper av kvinner og menn. Det kan av og til synes som norsk kvinneforskning tar arbeid som metafor for menneskelig aktivitet overhodet. Det er imidlertid klart at når analysene omfatter også arbeid utenom markeder, blir kvinner sentrale aktører i noen arenaer og menn i andre.

Nært forbundet med studiene av den kjønnsmessige arbeidsdeling er studiene av grenselinjene mellom det offentlige og det private ansvar i moderne samfunn. En sentral parole fra den nye kvinnebevegelsens tidlige periode gjaldt nettopp politise-

ringen av det private. Kvinneforskningen har vært opptatt av den nære sammenhengen mellom organiseringen av det offentlige og organiseringen av det private. Og igjen trenger den kjønnsmessige arbeidsdelingen seg på, som et forhold som ikke kan overses når sammenvevningene av det offentlige og det private i moderne samfunn skal gjennomlyses.

Hva skal barnet hete?

Mens kvinneforskningen sprang ut av en faglig debatt om samfunnsforskningens forhold til og forståelse av kvinner og kjønn, var likestillingsforskningen båret fram av forvaltningens etterspørsel etter kunnskap. Forskningen om kvinners levekår og livsløp, om kjønn som fordelingsprinsipp når byrder og belønninger skulle organiseres gikk i Norge under samlebetegnelsen «kvinneforskning». Betegnelsen «likestillingsforskning» var ikke innarbeidet og ikke vanlig brukt i forskningsmiljøene. Det virker ikke umiddelbart innlysende at forskere som arbeidet med spørsmål om kvinners og menns samfunnsmessige stilling ville valgt likestillingsforskning som sin samlende overskrift.

Når Forbruker- og Administrasjonsdepartementet valgte å kalle forskningsprogrammet et program for forskning for likestilling viser det kanskje først og fremst at administrativ relevans har betydelig gjennomslagskraft. Valg av navn signaliserte at forvaltningens etterspørsel etter kunnskap skulle prioriteres, at forskningen i sterkere grad skulle orienteres mot forvaltningens søking etter virkemidler. Kanskje var dette en betegnelse som ga seg sjøl, gitt departementets overordnede ansvar for likestillingspolitikken. Dessuten lå det kanskje i navnebyttet et ønske om å trekke menn sterkere inn i dette forskningsfeltet. Begrepet

«kjønnsforskning» ville lett vekke feil assosiasjoner, og «kjønnsrelasjonsforskning» var ikke stort bedre.

Etableringen av forskningsprogrammet innebar en viss koordinering av forskningen om kjønn, om likhet og ulikhet mellom kvinner og mellom kvinner og menn. At departementene støttet den anvendte forskningen, var ikke nytt. I større utstrekning enn det som har vært vanlig i andre land har kvinneforskningen i Norge utviklet seg utenfor universitetene, som anvendt forskning eller oppdragsforskning. Om organiseringen gjennom program i forskningsrådsregi innebar en styrking av brukerstyringen av forskningen er kanskje usikkert. Tema for forskningen ble imidlertid i større utstrekning fastlagt sentralt.

Men departementet ønsket ikke bare virkemiddelstudier. Forskningsinteressen gikk utover det området likestillingslova avgrenset. I det programnotatet Forbruker- og Administrasjonsdepartementet utarbeidet til grunn for RFSP/NORAS' forskning for likestilling, ble to felt framhevet som sentrale: For det første spørsmål knyttet til den offentlige politikkenes konsekvenser for likestillingen, og for det andre sosialisering, kjønnsidentitet og kjønnskultur. Programstyret sluttet seg i store trekk til disse interessene og skisserte tre sentrale forskningsfelt:

- sosialisering, kjønnsidentitet og kjønnskultur
- konsekvenser av offentlig politikk
- likestilling, samfunnsendring og planlegging.

Om vi ser på de prosjektene som inngår i programmet for likestillingsforskning, representerer de i stor utstrekning en videreføring av idéer og oppslag fra kvinneforskningsmiljøene og det var i stor grad disse miljøene som ble de «operative enhetene» som satte det nye forskningsprogrammet ut i livet. Navnebyttet framstår som en

tilpasning til politiske konjunkturer, mer enn som uttrykk for en reell dreining av forskningsinteressen. Likestillingsforskningens resultater viser dessuten noen av likestillingslovas begrensninger. Kvinners situasjon i samfunnet kan ikke forklares og eventuelt endres om ikke den kjønnsmessige arbeidsdelingen blir trukket inn i analysene. Likestillingspolitikken vil heller ikke nå sine mål om ikke organiseringen av forholdet mellom det offentlige og det private blir problematisert og uten at den drøfter rangordningen av kjønnene. Hverdagsvirkeligheten utfordret likestillingslovas forståelse av kjønn. Det gjorde også likestillingsforskningen, og det er et viktig bidrag denne forskningen legger etter seg når forskningsprogrammet nå snart skal avsluttes.

Hva som videre vil skje med likestillingsforskning og likestillingspolitikk på 1990-tallet er foreløpig åpent. Etter en periode med separat organisering av forskningen for likestilling ønsker NORAS nå å integrere denne forskningen i de øvrige programmene. Debatten om separat organisering eller integrasjon har bølget lenge i kvinneforskningsmiljøene. Om 1990-åra blir den vellykte integrasjonens tiår, gjenstår å se.

Framtidsutsiktene for den anvendte forskningen om kjønn og samfunn avhenger mye av hva som skjer med likestillingspolitikken. Det som tidligere het Forbruker- og Administrasjonsdepartementet har hatt et særlig ansvar for familie- og likestillingspolitikk, og har i mer enn ti år hatt en egen avdeling for familie- og likestillings-spørsmål. Fra i år er likestillingen tatt bort fra avdelingens navn; den heter nå avdeling for barnehager og familie. Hva signaliserer dette navnebyttet? At likestillingspolitikken skal ta pause?

Programmet for likestillingsforskning avsluttes med en konferanse om nye kvinner og nye menn. Velferdsstat og hverdags-

liv har i 1980-åra gjennomgått større endringer enn politikk og forskning forutskikket. Av nye kvinner og nye menn blir det nye barn, og barndommen står foran en omfattende reorganisering. Vi er midt oppe i en storstilt «eksperimentering» med samlivsformer og med dagliglivets organisering. Betydningen av kjønn skifter også. Hvilke former for kvinnelighet og mann-lighet vil de nye kvinner og menn definere? Hvilke forskjeller mellom kjønnene vil bli nedtonet, hvilke forsterket, hvilke vil bli irrelevante? Hvor vil de sentrale kjønns-skillene gå i 1990-åra; – i synet på velferdsstaten, omsorgen, solidariteten? Spørsmålene står i kø, som utfordringen for politikk og forskning.

Arnlaug Leira
forskningsleder
Institutt for samfunnsforskning

Litteratur

- Aubert, V. Om metoder og teori i sosiologien. I *Det skjulte samfunn*. Pax Forlag, Oslo 1969.
- Berg, A. M., Å. Berge, A. Kalleberg & A. Leira (red.). *I kvinners bilde*. Pax Forlag, Oslo 1977.
- Bock, G. Challenging dichotomies: Theoretical and historical perspectives on women's studies in the humanities. I *Framtidsstudier før Humanistisk kvinneforskning*. NOH/H 1989.
- Dahl, T.S. m. fl. (red.). *Juss og juks*. Pax Forlag, Oslo 1975.
- Hernes, H. M. Women's Research in Norway. I *International Supplement to the Woman's Studies Quarterly*, 2/1983, Supplemented 1985.
- Hirdman, Y. Genussystemet. I *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990: 44.
- Leira, A. *Models of Motherhood. Welfare State Policies and Everyday Practices*. Institutt for samfunnsforskning, Oslo 1989.
- Leira, A. *Gender Structures*. Paper til konferansen Gender, Epistemology, Planning. NORDPLAN, Stockholm 1990.

Lov om likestilling mellom kjønnene, 1978.

Ot. prp. nr. 33, 1974 – 75. Lov om likestilling mellom kjønnene.

Pateman, C. *The Sexual Contract*. Polity Press, Cambridge 1989.

St. meld. 69, 1984 – 85. Om tiltak og virkemidler i likestillingspolitikken.

St. prp. nr. 122, 1980 – 81. Handlingsplan for likestilling med særlig vekt på å bedre kvinners stilling i utdanning og arbeidsliv.

Regionalforskning i endring

Av Halldis Valestrand

Innenfor feltet regionalforskning synes det som om det i dag er en arbeidsdeling, der hovedsakelig mannlige forskere arbeider med makroproblemstillinger (næringer, politikk) uten kjønnsperspektiv, mens kvinneforskere befinner seg innenfor det de selv kaller distriktskvinneforskning, der de forholder seg til mikroproblematikk, dvs. lokale problemstillinger, samtidig som denne forskningen også har lansert en kritikk av den første typen forskning. Artikkelen tar opp koplingene mellom disse feltene, brukertilknytning og viktige forskningsområder.¹

I det nylig avsluttede Regionalforskningsprogrammet i NORAS (1984-89), heter det bl.a. i programstyrets egnevaluering:

«Kvinneperspektivet i regional sammenheng er mangelfullt dekket i forhold til intensjonene i det opprinnelige programnotatet. Det må ofres større oppmerksomhet i videreføringen av regionalforskning i NORAS». (NORAS, 1990a)

Hvorfor ble det ikke noe særlig «kvinneperspektiv» med i NORAS' regionalforskningsprogram, slik det opprinnelige mandatet for forskningsprogrammet ga muligheter for? (RFSP, 1984)² Hvordan «ofrer en større oppmerksomhet på kvinneperspektivet i regional sammenheng»? Jeg skal se litt nærmere på dette forskningsfeltet, på forsøkene på å integrere kvinneperspektiver, og peke på hvordan dette hittil er blitt gjort. Regionalforskning er et område som på mange måter er tett knyttet til offentlig

brukerinteresser, og det blir viktig å se på om og i hvilken grad disse tar vare på kvinneinteressene. Til slutt skal jeg skissere tre områder der jeg mener det blir viktig å sette inn forskningsinnsats i tiden som kommer, det gjelder staten, bærekraftig utvikling og levekår.

Regionalforskning – distriktskvinneforskning

Regionalforskning er et bredt felt som dekker mange disipliner og fagtradisjoner. I Norge har feltet empirisk sett vært opptatt av økonomiske og til en viss grad politiske og organisatoriske forhold mellom «distriktene» og «sentrum», samt regional utvikling. Hva som regnes som sentrale/perifere områder baseres på flere kriterier, vanligvis på grunnlag av offentlig statistikk. Mye arbeid er nedlagt i situasjonsbeskrivelser og oppfølging av de «tunge»

prosessene: bosetting, flytting og lokaliseringsendringer i næringslivet etc., og i å studere hvorfor distriktspolitikken ikke virket som den skulle, ifølge teoriene. Deler av feltet har imidlertid også handlet om velferd og distribusjon av goder og ulemper, såkalte levekår. De mer teoretiske refleksjonene har dreiet seg om å forklare regionale mønstre og endringene av disse som har oppstått over tid, altså strukturelle forhold. Svært mye av regionalforskningen har også hatt sterke bånd til forvaltningen, til planlegging og tiltaksutforming, og blir mye brukt som basis for stortingsmeldinger og annen politikktutforming. Selv om dette er et bredt flerfaglig felt er det likevel koplet til sektorer i forvaltningen som mottakere og oppdragsgivere, som Distriktenes Utbyggingsfond, Kommunaldepartementet, KS etc.

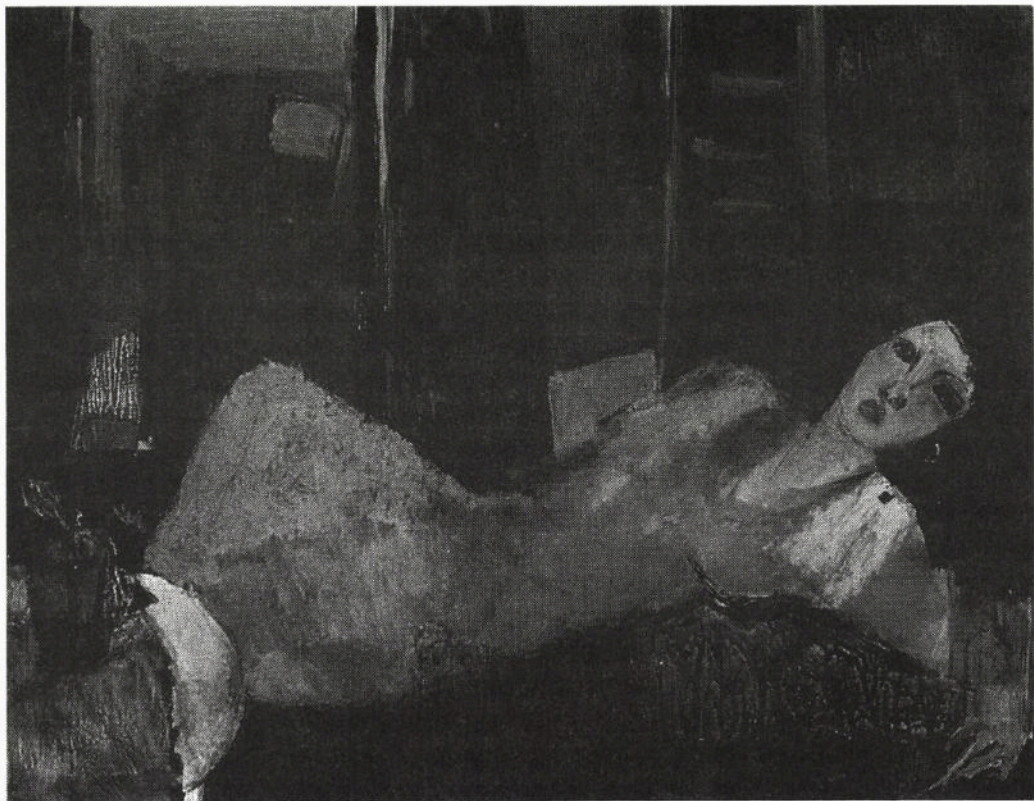
Innenfor norsk regionalforskning må en også trekke inn såkalt *lokalsamfunnsforskning* som de siste 25 år har fremskaffet alternativ kunnskap om *enkeltaktørers* disposisjoner under ulike lokale forhold. På mange måter må en kunne si at lokalsamfunnsorienteringen har fylt opp og korrigert bildet av «Det Regionale Norge», og har til tider hatt stor gjennomslagskraft (Ottar Brox o.a.) Det har hittil vært få forsøk på mer syntetiserende arbeider der både struktur- og aktør-problemstillinger er blitt problematisert (Asheim og Valestrand 1985).

På den annen side har vi også det feltet vi kaller *distriktskvinneforskning*, som: «handler om kvinners arbeidsvilkår, livssituasjon og livsmønstre i distriktene og primærnæringene, og gjerne har intensjoner om å bidra til endring av kvinnes vilkår. Fokus blir satt på svakheter ved den offentlige nærings-, velferds-, og likestillingspolitikken og særlig de manglende koplingene mellom sektorielle, regionale og likestillingspolitiske perspektiv» (Gerrard og Valestrand 1988, s.3).

Regionalforskningen har stort sett ikke beskjeftiget seg med kvinners situasjon i det hele tatt, utover «bekymringsstadiet», dvs. mangelen på arbeidsplasser for kvinner, og jenteflukten fra utkantene. Distriktskvinneforskningen på sin side har motsatt utgangspunkt; den har sitt ståsted i kvinners erfaringer i distriktene og mye vekt legges på å få frem helheter på tvers av sektorer, og å få frem sammenhenger i hverdagslivet. Mens regionalforskningen domineres av mannlige forskere, er det kvinner som arbeider med distriktskvinneforskning, ofte med minimal institusjonell støtte (Gerrard og Valestrand, 1988).

Det bør være regionalforskningens oppgave å fange opp og analysere distriktsbefolkningens situasjon; dvs. *kunnskapsproduksjon om kvinner og menn, relatert til regional endring og utvikling, og i siste instans, regionalpolitikk*. Det er vel ingen overdrivelse å si at det meste av den kunnskapsproduksjonen som har foregått og som foregår om regionale problemstillinger, i liten grad har tatt høyde for en helhetlig regional samfunnsforståelse der også kjønn er en «integrert» del. Dette må være en helhet som ikke bare inkluderer næringer og befolkningsendringer, men der f.eks. omsorgsproblematikk, ulike livsformer og maktforhold mellom kjønn også kommer med. De siste områdene har hatt en tendens til å forsvinne, selv om de på forhånd er satt opp som ønskerverdige mål innenfor regionalforskningen.

Jeg vil hevde at de største utfordringene for såvel regional- som distriktskvinneforskningen ligger på det teoretiske og analytiske området, og på en kopling mellom de to feltene. Det betyr ikke bare å se på verden med kvinneøyne, men å måtte utvikle nye teoretiske innfallsvinkler. Dette vil ta lang tid og er en meget krevende prosess, både fordi en utfordrer verdensbildet, og de vedtatte sannheter, i akademiet og fordi en må arbeide med forklaringer,

Marie-José Horverak: «Volupté»

metoder og teoriutvikling på et felt hvor dette i liten grad er gjort tidligere, altså ren grunnforskning. Etter min mening er det nettopp her distriktskvinneforskeren befinner seg i øyeblikket. Det er et spennende og utfordrende prosjekt, men også frustrerende fordi samfunnet, representert ved de såkalte «brukerne», etterspør anvendbar regional kunnskap – raskt.

Krav om et handlingsrettet kvinneperspektiv

Såkalt «handlingsorientert kunnskap» er blitt et markant trekk i bildet i 1970- og 80-årene, noe som bl.a. veksten i alle forskningsstiftelsene, frittstående institutter etc.

viser klart. For oss som samfunnsforskere har det betydd økt etterspørsel fra byråkrater, fra departementer og fra store organisasjoner. Disse er altså i første omgang oppdragsgivere og «brukerne» av samfunnsforskningen. Kvinneforskningen på sin side har vokst ut av en tradisjon der forholdet til «brukerne» har vært nært og tett, og formidlingen har fulgt samme mønster. Det har vært kort avstand mellom forsker og «utforsket» og «bruker». De fleste distriktskvinneforskere har brukt mye tid og krefter på *formidling*, enten ved direkte tilbakeføring ved forelesninger og innlegg på møter og seminarer, eller ved personlige samtaler. De har også formidlet oppover, til departementer og politikere, for å vise at

kvinnens situasjon har vært annerledes enn det en har tatt høyde for i politikktutformingen. Kvinneforskerne har på den måten vært en slags «brokere» som har formulert kvinners synspunkter og interesser overfor myndigheter og politikere.

De senere årene har det skjedd endringer ved at det er de sistnevnte som er blitt «brukerne» av kvinneforskningens resultater. Det kan registreres en økt etterspørsel etter det vi kan kalle et *handlingsorientert kvinneperspektiv*, men på et helt annet nivå enn når kvinneforskere tidligere snakket om at kvinneforskning er handlingsorientert (Holter 1977; 1989). Dette nye handlingsorienterte kvinneperspektivet bør, for å sette det litt på spissen, være enkelt – og håndterbart – og kunne inkluderes i alle stortingsmeldinger, fylkesplaner, tiltaksprogram og helst også næringer. Det en kan treffe på av etterspørsel (oppdragsforskning) i dag er ikke alltid helt klart uttrykt, men det kan være ønske om noen slags aggregerte størrelser, ofte formulert som «nå vet vi nok om kvinner i nordnorske lokalsamfunn – vi må ha noe mer aggregert og håndterbart for våre systemer».

Dette betyr at den kvinneforskningen vi mener er viktig nå, ikke nødvendigvis er den som etterspørres av de «nye» brukerne. Det betyr igjen at den delen av forskningsverden som tilbyr etterspurt forskning, i mange tilfelle ikke har den nødvendige *kvinneforskningskompetanse*. Med det mener jeg vitenskapsteoretisk, analytisk og praktisk skolering i å arbeide med kvinne-/kjønsspørsmål på sine respektive forskningsområder.³

Et viktig problem er at kvinners politiske og organisatoriske aktivitet i svært mange tilfelle kjennetegnes ved *fravær*, eller ved *enkeltaksjoner* og i mindre grad av formell organisert aktivitet. Hvordan skal de igjen bli «brukere» innenfor et brukersystem som er basert på formell organisering? Hvordan uttrykkes distriktskvinnens forskjellige

interesser i et slikt system? At kystkvinner nå uttrykker mer bekymring for ressurskrisen enn for barnehageplasser er forståelig, men det betyr ikke at de ikke bryr seg om det siste. Hvordan håndteres dette?

Finansiering og formidling av distriktskvinneforskning kan med andre ord være svært motsetningsfylt og vanskelig. En ensidig orientering mot departementer og politikere vil ikke nødvendigvis føre til god kunnskapsproduksjon om kjønns betydning for å forstå distriktsutvikling. Distriktskvinneforskningen må, for å komme videre, bli noe mindre kortsiktig handlingsorientert, og noe mer orientert mot grunnforskning. Det betyr å utvikle metoder, modeller og teorier som igjen bedre kan formidle faglig innsikt om *kjønns betydning i den regionale utvikling* (Valestrand 1989a).

Kjønn og kjønnsrelasjoner i regionalforskning

Noen av disse poengene skal jeg illustrere ved hjelp av en forenklet tabell (Tabell 1). Det jeg ønsker å få frem her, er hvor *langt* vi kan nå i forklaringene med ulike tilnæringsmåter når vi er opptatt av kjønn og regionale problemstillinger.⁴

I utgangspunktet vet vi at svært mye av det som hittil har eksistert av kunnskapsproduksjon om regionale forhold, har funnet seg på et makronivå, eller strukturnivå. I tabellen er dette kalt «A». Tradisjonelt har dette vært et felt der menn er norm og kvinner stort sett har vært usynlige eller i beste fall avvikere. Om en kan snakke om et kvinneperspektiv har det handlet om kritikk av dette, og om å stille opp alternative kategorier (Fredriksen 1981). En har ikke tatt kjønn som en grunnleggende dimensjon, det har vært i høyden implisitt.⁵ I tabellen er denne posisjonen altså kalt «A», hvor en forholder seg til det vi kan

Tabell 1: Oversikt over kvinneperspektiv i regionalforskningen.

Typer Studier	Sentrale trekk Tema	«Kjønn»
A) Generell empirisk kunnskap (makro)	«Det regionale Norge»	Menn = norm Kvinner = et «regionalt problem» (avvik) eller usynlige
B1) «Lokal kunnskap» (mikro 1)	Organisasjon/ økonomi etc.	Arbeidsdeling etter kjønn o.l.
B2) «Lokal kunnskap» (mikro 2)	Identitetsforvaltning/ meningsbæring	Kjønnsrelasjoner og endring i disse

(Tabellen er basert på tabell fra Valestrand, 1989, s.3)

kalle «Det Regionale Norge» og de «tunge» prosessene, slik som strukturelle endringer i næringene, demografiske endringer, flyttinger osv. (St.m. 29, 1988-89). Det alt vesentlige av datamaterialet en henter inn om befolkning og næringsliv er basert på statistisk materiale der kjønn inngår som variabel, (menn/kvinner), eller en tar med kvinner som noe spesielt, f.eks. ved tiltaksprogrammer, kvinner på arbeidsmarkedet, jenteflytting osv.

Det neste nivået, «B», har jeg kalt «Mikro». Det er en grov forenkling, men det er konstruert for å vise de analytiske poengene. Begrepet «lokal kunnskap» er ikke bare ment å dekke det lille nordnorske lokalsamfunn med båten og støa, men er ment å være en noe videre «sekk» som kan dekke større og mindre områder i geografisk forstand. Forskjellen fra «A» er først og fremst måten man går til verks på og hva man i utgangspunktet ser etter. I «A» vil en, om en ønsker det, kunne ta opp en «kvinneproblemstilling» dersom det empirisk viser seg å slå ut i materialet en har for hånden, dvs. at en finner signifikante forskjeller

mellom kvinners og menns adferd. Innenfor «B» vil en kunne ha kjønn som et utgangspunkt og med færre problemer finne håndterbart verktøy til å bearbeide kunnskapen med. «B» representerer med andre ord aktørtilnærmingen, eller det vi ofte betegner som lokalsamfunnsstudier. I tabellen har jeg delt den i to, henholdsvis «B1» og «B2». Det er gjort for å vise forskjeller på det som ofte blir oppfattet som kvinneperspektiver. «B1» refererer seg til *organisatoriske og økonomiske forhold*, dvs. det en kan «se» og telle, mens en i «B2» kan ta for seg mer *forstående eller symboliske* sider. Hele poenget er at en må ha med *alle* disse elementene om en vil arbeide med kjønn og regional utvikling og forståelse (Valestrand 1989).

I slike lokale studier («B1») kan en for eksempel nøye kartlegge arbeidsdelingene mellom kvinner og menn i og mellom hushold, på arbeidsplasser, i produksjon og reproduksjon osv., og det med et utgangspunkt der økonomiske og organisatoriske forhold anses som vesentlige. En kan med en slik fremgangsmåte få frem hvordan

lokalsamfunn er bygd opp og fungerer. På 60- og 70-tallet kom det endel slik alternativ regionalforskning der perspektivet var et annet enn de store strukturelle endringene. Jeg tenker her i første rekke på Ottar Brox' «Hva skjer i Nord-Norge» (1966) og flere som fulgte i dette sporet. De vektla nettopp hushold og økonomi; vi fikk kunnskap om store vs. små fiskebåter, trålere vs. sjarker. Men *krumtappen* i den lokale organisasjon, kvinnene, var ikke der. Kunnskapen som da ble produsert var en alternativ kunnskap, men kunne likevel håndteres av sektorene som forvaltningen er bygd opp av, av fiskerierorganisasjonene, det politiske og byråkratiske apparatet (Holtedahl 1989).

Synliggjøring av kvinnene

I løpet av 70- og 80-årene fikk vi en hel del kunnskapsproduksjon der *kvinnene* ble synliggjort, som sentrale aktører i hverdagsliv og organisering i lokalsamfunnet. Et av de første eksempler på det er Arnlaug Leiras og Steinar Berghs «Hå har et kvinnfolk å sia, da» (1974), om småbruker- og arbeiderkvinnenes kår i Odalen. Vi kan nevne en rekke arbeider først og fremst fra Nord-Norge. Siri Gerrard skrev om kvinners tilknytning og synliggjøring i fiskerisektoren (Gerrard 1975, 1983, 1989 mm.). Anne Grethe Flakstad skrev en kritikk av Ottar Brox' syn på bruksnedleggelser gjennom å vise hvordan det kunne være kvinnene og deres arbeidskraft som var *krumtappen* for om kroken ble satt på døren eller ikke, (Flakstad 1984). Selv gjorde jeg en undersøkelse om utstøting av kvinner på et lokalt arbeidsmarked på Sotra i slutten av 70-årene og viste hvordan nedleggelsene av flere tusen kvinnearbeidsplasser i hermetikkindustrien langs kysten gikk nesten umerkelig stille for seg (Valestrand 1978). Lisbet Holtedahl har skrevet om endrin-

gene i kvinneroller og identiter i et nordnorsk lokalsamfunn over tre generasjoner, om hvordan de strukturelle endringene og sektoriseringen i storsamfunnet slår inn i husholdene og endrer relasjoner mellom kvinner og mellom kvinner og menn (Holtedahl 1986). Andre tok for seg kvinnene i det nordnorske jordbruket (Fyhn 1986), og endringene blant samiske kvinner (Eikjok 1989). Det kunne nevnes mange, mange flere. (For en oversikt, se bl.a Asland 1988, Rudie 1984, NAVF 1988, Gerrard og Valestrand 1988)

Ved denne korte gjennomgangen har vi beveget oss fra «B1» til «B2». Noen av arbeidene jeg har nevnt, vil i all hovedsak befinne seg innenfor «B1» og en hel del også i «B2». Forskjellen består i at ved å gå ennå et trinn «ned» i analysen kan vi også hente inn *andre* forståelsesformer, vi kan behandle *sosialt kjønn* ikke bare som roller (menn ror, kvinner koker mat), men gå videre i forklaringene og ta inn at kjønn, *mannlighet og kvinnelighet* og hvordan det forstås, er forskjellig, avhengig av kulturell kontekst. De senere årene har frembrakt en annerledes «kontekstuell» kvinneforskning, der *kjønnsrelasjoner* er viktige, og begrep som forhandlinger, sosialisering, mannlighet og kvinnelighet, kjønnsideologier og -stereotyper er helt sentrale i analysene. Mange av de nevnte forskerne hadde slike tilnærmingsmåter, f.eks. Siri Gerrard som gjennom analyser av kaffeslabberas etter fagforeningsmøtet, eller adferden på dansegulvet etter NNN-møtet (Gerrard 1989) fikk frem ganske annen kunnskap enn når hun beskrev og analyserte filetarbeidernes arbeidsfunksjoner etter kjønn. Et nyere eksempel på slike tilnærmingsmåter er hvordan krisetendensene i fiskeriene påvirker menns og kvinners roller og identiteter. Mye tyder på at kvinner nå mange steder blir tillagt og forventet å etablere «meningen med livet» når hovednæringsgrenen svikter, som nå med ressurskrisen i

Barentshavet, jfr. Sørøya-aksjonen (Ross-vær 1989, Gerrard 1990). De tidligere relativt klare kjønnsrollene som vanligvis også var komplementære, opprettholdes muligens, men med ganske andre innhold og tolkninger. Slike forhold stiller andre krav til forskning, dvs. at vi kan komme et stykke på veg ved å se på arbeidsdeling etter kjønn («B1»), men vi kan ikke *forklare* denne typen endringer uten å inkludere også identitet og meningsbæring («B2»). Utfordringene ligger i å kople sammen alle disse nivåene. Og det er her vi står nå.

Forskningsmessige utfordringer

Dette fører meg videre til hvor jeg tror noen av de forskningsmessige utfordringene ligger i tiden som kommer. De ligger først og fremst i *perspektivet*, dvs. hvilket ståsted en har og hvilken kontekst en befinner seg innenfor. Tar vi utgangspunkt i tabell 1, kan vi konstatere at det meste som er gjort innenfor (distrikts-)kvinneforskning befinner seg i den nedre del av tabellen, mens svært mye av etterspørselen fra brukere ligger i den øvre. Det er på sett og vis «mismatch» mellom tilbud og etterspørsel.

Selv om regionalforskningen internasjonalt nå er på veg vekk fra de store datamengder og er opptatt av fenomener som «fleksibel spesialisering» som forklaring på økonomisk restrukturering, og er langt mer orientert mot «social theory» og «locality» enn før, betyr det ikke at en har fått kjønn inkludert.⁶ Her ligger altså store teoretiske utfordringer og viser igjen hvorfor dette feltet trenger mer grunnforskningsinnsats.

Når det gjelder det *tematiske* er det ofte slikt som utkrystalliserer seg etter hvert. Jeg skal likevel nevne tre forskningsområder jeg anser som sentrale for distriktskvinnens interesser:

Staten

Når det gjelder levekår for kvinner og menn i distriktene er det helt grunnleggende å se på næringer, og konsekvenskjedene av disse, men også på *staten*, den moderne norske velferdsstaten. Når vi vet at det fins bygder der over 50% av befolkningen lever på trygd, sier det seg selv at mye vil forstås og tolkes i lys av den situasjonen. Hittil har en lansert en viktig feministisk kritikk av staten som mannsdominert, som en stat som fremmer menns interesser. Alternativt har en tatt for gitt at (velferds-)staten er kvinners beskytter. Jeg tror at en av våre viktigste teoretiske og empiriske utfordringer blir å se nærmere på *statens innflytelse på distriktskvinnens liv*; å se på hvordan ulike kvinneerfaringer slett ikke gir det samme resultat eller uttelling vis-à-vis staten. Vi må fokusere på hvordan lokale forventninger til utforming av kvinneverollen kan være andre enn de offentlige (f.eks. i eldreomsorgen), og hvordan kvinner kommer i dilemmaer. Nedskjæringer og omprioriteringer og trusselen om privatisering er stikkord nok. Det blir viktig å fokusere på hvordan makt og interesser blir spilt ut, hvordan ressurser blir fordelt, og hvordan dette igjen blir håndtert og bearbeidet av kvinner og menn.

Til nå er distrikts-kvinnekritikken mot statsapparatet i første rekke kommet som reaksjon mot de store statlige overføringer til «hjørnesteinskjønn» (Fredriksen 1981). Kjønnsideologiene staten er målbærer av, har ikke bare definert begrep for hva som er feminint og maskulint, men også om hva slags personer kvinner bør være. Jfr. den generelle debatten om husmorrett og -lønn, forsørgelse og rett til pensjonspoeng (Dahl 1982). Viktig er det derfor å problematisere staten og statsapparatet slik distriktskvinnene møter dette, som arbeidsgiver i offentlig sektor, og som tilrettelegger. Og vi må se nærmere på *kommunesektoren*, på om, og

Marie-José Horverak: «Små ting i livet»

hvordan, implementeringen av de likestillingspolitiske idealene blir gjennomført, og på rollen som kvinnearbeidsgiverfe i utdannings-, helse- og sosialektoren. De tidligere omtalte kvinnetiltaksprosjektene blir det derfor viktig ikke bare å evaluere, men også å sette inn i en større sammenheng.

Bærekraftighet

Når det gjelder forvaltningen av ressursgrunnlaget, og spørsmålet om *bærekraftig*

utvikling, er det helt nødvendig å ha en klar rolle definert for staten og dens legitimitet som forvalter. Kravet om bærekraftig utvikling koplet til kvinneforskningsskunnskap blir et viktig felt i tiden fremover. Det snakkes mye om «bærekraftige regioner». Det vi må si, er at kunnskapstilfanget til kvinneforskningen må utvides til å inkludere «bærekraftighet». Det blir ingen lett oppgave, fordi «*menneske-natur-problematikken*, slik den hittil har vært fremme i debatten, i liten grad har innbefattet kjønn (Valestrand 1990). Foreløpig har kvinneforskningens bidrag ligget mer på

det filosofiske og vitenskapsteoretiske planet, i diskusjon om økofeminisme og alternativ økonomi (Skjøsberg 1988, Shiva 1989, Waring 1988, m.fl.). Vi bør få med problemstillinger om kvinners interesser og bosetting, by-land, landbruk, ressursforvaltning, fiske, reindrift, allmeningsproblematikk etc. Foreløpig har disse områdene et lite utviklet kvinneperspektiv, men det bør komme.

Levekår

Det tredje området er som nevnt *levetårsproblematikk*. I den korte gjennomgangen av distriktskvinneforskning fant vi at vi har mye lokal kvinnekunnskap fra 70-årene og litt fra 80-årene, men vi har lite konkret kunnskap om levetårsforholdene på 80- og 90-tallet. At det har skjedd store endringer, vet vi ut fra alle analysene av de «tunge» prosessene. Den regionale levetårsforskningen på 70-tallet var preget av data på statistikknivå (Asheim 1978 m.fl). Forståelsen av at kultur er viktig, og at kulturell kompetanse er et nøkkelord for å forstå de sosiale endringene, begynner å få aksept. Marianne Gullestad peker på viktigheten av *livsstil* som forklaringsfaktor på sosial ulikhet. Dette er blant annet formulert i uttrykket «Fra sosial ulikhet til livsstilskonkurranse» (Gullestad 1989). Det er ikke tvil om at vi også kan si «fra regional ulikhet til (regional) livsstilskonkurranse». En rekke undersøkelser har vist at symbolene har fått større betydning for å vise hvem du er; hvordan du kler deg, hva slags hjeminnredning du har, hvordan du bruker fritiden din, etc. Dette er ganske vesentlig å ha med seg når en snakker om kvinneflytting fra utkantene som et problem. Mye tyder på at forskjellige distriktskvinner imellom er økende og en kan anta at interesseperspektivet sannsynligvis vil endres fra en sentrum-periferi-dimensjon til mer mangfoldige relasjoner. Dette er noe av det som bør undersøkes empirisk.

Et forskningsprogram

Skal jeg til slutt si noe om hva slags forskning jeg nå mener må stå på dagsordenen, så må det kunne formuleres som et *forskningsprogram*, som kan kople i hop flere brokker av det jeg har tatt opp. Det må være et program som skal ta for seg hvordan kvinners situasjon ser ut i distriktene ved inngangen til 90-årene. Det må være et forskningsprogram som på mange ulike måter tar høyde for distriktskvinner dilemmaer i livsløps-, husholds- og rammebetingelsesperspektiv. Som tar opp i seg hvordan kvinner i 1990-årene håndterer *ressurskrise, utdanning, ulike sektorer og deres organisering, familieetablering, statlig politikk og arbeidsmarked*. Dette vet vi egentlig veldig lite om. Vi vet nok litt om enkeltområdene, men vi savner *sammenbindende studier*. Å utvikle denne forskningen vil ta tid, kreve mange deltakere og ha store metodiske og teoretiske utfordringer. Det er en type forskning som vil gi ny innsikt i aktørenes handlingsrom og dilemmaer – og om hvordan kvinner på forskjellige steder og til forskjellig tid *balanserer* mellom alt dette, hvordan kvinner på sett og vis «hopper» fra sektor til sektor og prøver å binde dem sammen i sine egne liv. Dette er ikke en type forskning vi får ved bare å samle inn mer, regionalisert, statistikk, selv om det også vil bidra til bedre forståelser. Dette er en type forskning der livsløp, husholdstilpasninger, individuelle og kollektive strategier, livsformer og endrede relasjoner, samt koplinger til makroproblemstillinger vil måtte stå sentralt. Vi snakker altså om en regionalforskning i endring.

Halldis Valestrand
forsker

Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø

Noter

1. Denne artikkelen er basert på mitt forskningsprosjekt «Kjønn og regionalitet». Begrepsavklaringer, modellbygging og teoriutvikling. (NAVFs program for grunnleggende kvinneforskning.) Herbjørg Valvåg, Siri Gerrard, Lisbeth Høltedahl og Siri Nørve takkes for nyttige kommentarer.
2. Jeg har vært medlem av dette programstyret 1984–89. For en evaluering av programmet, se Berg 1989. Her går det blant annet frem at programmet svært tidlig ble lukket for nye søkere fordi store deler av midlene gikk til oppbygging av ulike databaser.
3. Dette er egentlig et emne for en egen artikkel, men kort fortalt mener jeg det er viktig å ha med alle disse tre elementene: Feministisk vitenskapsteori fordi den stiller opp alternativer til det teoretifangende som har blitt utviklet i en kjønnsnøytral sammenheng, der kvinner ikke fantes. Med analytisk mener jeg både forståelsesmåter og formidling (tekster bl.a.), noe kvinneforskere etter hvert har utviklet langt. Det er også nødvendig med praksis, med kunnskap om kvinnehverdagslivet og å ta utgangspunkt i kvinners ulike interesser.
4. Jeg har ikke her plass til å gå nærmere inn på dette i detalj, men henviser til andres arbeider (Valestrand 1984, 1985, 1989a, b, 1990).
5. Jeg tar her ikke opp noen diskusjon om kvinneperspektiver eller forskjellen på kjønn som kategori etc., men henviser til f.eks. Moore 1988, Kulick 1987 m.fl. For «regional» diskusjon, se bl.a. Fredriksen 1981, Valestrand 1985, 1989a, b, 1990.
6. Det er spesielt i England og på kontinentet en har arbeidet med slike teoretiske og empiriske problemstillinger, se f.eks. Urry 1987, Brusco 1982, de siste årgangene av tidsskriftet *Environment and Planning, D, Antipode*, Nordisk Samhøllsgeografisk Tidsskrift, nordREFO m.fl.

Litteratur

- Asheim, B.T. *Regionale ulikheter i levekår*. NOU:1978:3
- Asheim, B.T. & H. Valestrand. Norsk kritisk regionalforskning: populistisk ideologi eller radikal samfunnsforskning?. I *Ny Kulturgeografisk serie*, nr.14, Geografisk Institutt, Universitetet i Oslo 1985.
- Asland, K. Distriktsutbygging og kvinner. Bibliografi, Distriktenes Utbyggingsfond, Oslo 1988.
- Berg, P.O. Evaluering av NORAS-programmet: Forskning for regional utvikling. Bodø 1989.
- Brox, O. *Hva skjer i Nord-Norge?* Pax forlag, Oslo 1966.

- Brusco, S. The Emilian Model: Productive decentralization and social integration. I *Cambridge Journal of Economics*, Vol 6, 1982.
- Dahl, T.S. Kvinners rett til penger. I R. Haukaa, M. Hoel, H. Haavind (red.). *Kvinneforskning – bidrag til samfunnssteori*. Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Eikjok, J. Kvinner og menn mellom to verdener: samisk kvinne- og mannsidentitet i endring. Hovedoppgave, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1989.
- Endelig utgave av egenevalueringsrapporten. Upublisert notat. NORAS, Oslo 1990 (a).
- Flakstad, A.G. Kan endring innen kvinnearbeidet utløse strukturendringer? I I. Rudie (red.). *Myk start – hard landing*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Forskning for regional utvikling. Programnotat. RFSP (NORAS), Oslo 1984.
- Fredriksen, S. *Kjønnspolitikk og distriktsutbygging*. Universitetsforlaget, Oslo 1981.
- Fyhn, A. Kvinner og jordbruk. Hovedfagsoppgave. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1986.
- Gerrard, S. Arbeidsliv og lokalsamfunn. Mag.art. avhandling. Universitetet i Tromsø 1975.
- Gerrard, S. Kvinner i fiskeridistriktene – fiskerinæringas bakkemannskap. I K. Lindbekk (red.). *Hva skjer i fiskeridistriktene?* NFFR, Trondheim 1983.
- Gerrard, S. Mellom dansesal og møterom-menn og kvinner i nye fagforeningsfora. I O. Brox & M. Gullestad (red.). *På norsk grunn* Universitetsforlaget, Oslo 1989.
- Gerrard, S. Fiskerikona – som begrep og institusjon i samfunnsvitenskapelige fiskeristudier. Upubl. notat, NFH, Tromsø 1990.
- Gerrard, S. & H. Valestrand. Kvinner i primærnæringene – kvinner i distriktene: forskningsbidrag, utfordringer og dilemmaer. I *Nytt om Kvinneforskning*, 1988, nr. 2.
- Gullestad, M. Fra sosial ulikhet til livsstilskonkurranse. I *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 1989, nr. 2.
- Høltedahl, L. *Hva mutter gjør er alltid viktig*. Universitetsforlaget, Oslo 1989.
- Høltedahl, L. Marginalisering av kvindekundskab. Eksempler fra Veggefjord. I O. Brox & M. Gullestad (red.). *På norsk grunn*. Universitetsforlaget, Oslo 1989.
- Holter, H. Kvinneforskning: historisk utvikling og aktuelle motsetninger. I A.M. Berg et al (red.). *I kvinners bilde. Bidrag til en kvinnesosiologi*. Pax forlag, Oslo 1977.

- Holter, H. Teoriutvikling i norsk samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. I *Nytt om kvinneforskning* 1989, nr. 1.
- Kulick, D. (red.). *Från kön till genus*. Carlssons, Stockholm 1987.
- Leira, A. & S. Bergh. *Hå har et kvinnfolk å sia, da*. Pax forlag, Oslo 1974
- Moore, H. *Feminism and Anthropology*, Polity Press, Cambridge 1988.
- Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter. Arbeidsnotat 3/88. NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Oslo 1988.
- Rossvær, V. Fiskarkvinneaksjonen på Sørøya. Innenforforståelse og utenforforståelse. I *Albatross*, 1989, nr. 1.
- Rudie, I. Innledning. I I. Rudie (red.). *Myk start – hard landing*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Shiva, V. *Til livets opphold. Kvinner, økologi og utvikling*. Oktober forlag, Oslo 1989.
- Skjønberg, E. Vår felles framtid, i *Nytt om Kvinneforskning*, 1988, nr. 2.
- St.m. nr 29 (1988-89) Politikk for regional utvikling.
- Urry, J. Society, space and locality in *Environment and Planning, D*, pp 435-444.
- Utkast til nytt regionalforskningsprogram. Upublisert notat. NORAS, Oslo 1990 (b).
- Valestrand, H. Kvinner i klemme. Hovedfagsoppgave, Geografisk institutt, Universitetet i Bergen 1987.
- Valestrand, H. Likestillings-, distrikts- og næringspolitikk, inkommensurable størrelser?. I *Syssettingsmuligheter for kvinner i distriktene*. Distriktenes Utbyggingsfond, Oslo 1984.
- Valestrand, H. Dobbeltkopling eller frikopling? Noen innledende betraktninger til studier av kvinner og regional utvikling. Arb.rapport nr.2, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1985.
- Valestrand, H. Kjønn og regionalitet. Prosjektnotat. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø 1989 (a).
- Valestrand, H. Kjønn og Kunnskapsproduksjon. I *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift*, nr.10/ 89. Uppsala 1989 (b).
- Valestrand H. Geografi – kvinneforskningens «skårunge»? Norsk geografisk forskning foran 90-årene i *Skrifter fra Norske Geografers Forening, Ny serie* nr. 1. Bergen 1990.
- Waring, M. *If Women Counted. A New Feminist Economics*. Harper & Row, New York 1988.

Prosjekt likestilling i 1.-3. klasse i grunnskolen

En kort beskrivelse

Av Hildur Ve

Prosjektets målsetting har vært å gi jenter og gutter utfordringer og erfaringer som kan endre både deres oppfatninger av hva de selv kan make, og av hva jenter og gutter generelt er i stand til å gjøre. Gjennom våre metoder har vi villet øke den gjensidige respekten mellom kjønnene. Prosjektet har vært gjennomført i Hordaland.

Prosjektet kan betegnes som forsøks- og utviklingsarbeid, aksjonsforskning og vanlig forskning. Prosjektet ble startet som en reaksjon på resultater fra en undersøkelse i Hordaland hvor 1100 barn svarte på spørsmål om hvordan de tenkte om arbeid og om sine fremtidige yrkesplaner. Data viste blant annet at barna hadde kjønnsmessig sett svært tradisjonelle forestillinger om hvilke yrker de ville velge. Det var tydelig at nye metoder måtte utvikles dersom skolen skulle kunne motvirke jenters og gutters kjønnsstereotypiske måte å forholde seg på til arbeidsoppgaver og fremtidig jobb.

Skoledirektøren i Hordaland startet et prosjekt som skulle utvikle et opplegg for å fremme likestilling i de første årene i grunnskolen. Prosjektteamet, hvor jeg har ledet forskningsdelen, har bestått av 14 lærere (klassestyrere), to forskere, to kon-

sulenter ved Skoledirektørens kontor og en representant fra Likestillingsgruppa i Kirke- og undervisningsdepartementet.

Samarbeidet i prosjektteamet har foregått på en rekke seminarer hvor vi i fellesskap har drøftet og utviklet våre målsettinger og våre pedagogiske metoder. Vi har også utviklet et testopplegg for å kunne måle effekten av tiltakene i prosjektklassene og i et tilsvarende antall kontrollklasser.

Arbeidet med å distribuere og hente inn testmaterialet samt bearbeide dette, har vært utført av en vitenskapelig assistent.

Lærerne har utført det krevende praktiske arbeidet i klassene. Vi bestemte at vi skulle bruke aktivitetspedagogikk som viktigste hjelpemiddel. En dag i uken ble klassene inndelt i fem grupper, som oftest rene jente- og guttegrupper. Hver gruppe skulle

Marie-José Horverak: «Samtalen»

obbe med en spesiell aktivitet. Disse bestod av henholdsvis sløyd, teknisk oppgaveløsning, håndarbeid, matlaging og omsorgsarbeid. Etter en tid innførte vi drama/rollespill som en alternativ aktivitet.

Videre bestemte prosjektteamet at lærerne i gymnastikkundervisningen skulle vektlegge at alle elevene lærte og deltok i både typiske jente- og gutte-aktiviteter. Dessuten ble vi enige om at lærerne skulle organisere klassene slik at jenter og

gutter måtte samhandle mest mulig på tvers av kjønns grensene. Vi vedtok også at lærerne skulle motvirke guttenes diskriminerende og dominerende atferd overfor jentene.

Foreldrene har på ulike måter blitt trukket inn i prosjektet. Den beste metoden i dette arbeidet har vært at barna en gang pr. uke har hatt i hjemmelekse å utføre en praktisk oppgave som foreldrene skulle bevitne at de hadde gjort.

Vi har vurdert resultatene av tiltakene gjennom forskjellige metoder:

På seminarene har lærerne fortalt om sine erfaringer. Konsulentene ved Skoledirektørens kontor har gjennomført en fortløpende prosess-evaluering. Forskerne har observert i klassene og intervjuet lærerne. Testene i prosjekt- og kontrollklassen har vært gjennomført ved tre ulike tidspunkter.

Det fremgår av disse forskjellige formene for informasjonskilder at prosjektet på mange områder har hatt den ønskede effekt:

– Lærerne har fått en mye klarere forståelse både av hvor viktig og hvor utfordrende likestillingsarbeidet er. Dersom lærere skal fremme likestilling mellom jenter og gutter, må de ha denne målsettingen med seg i alle deler av undervisningen, og hele tiden.

– Jentene i prosjektklassene har utviklet

et svært positivt forhold til sløyd og til teknisk oppgaveløsning. Mange av jentene er i stand til å formulere likestillingstanker både skriftlig og muntlig.

– Resultatene med hensyn til guttene er ikke like entydige. Prosjektteamet har erfart at det er en krevende oppgave å utvikle gode metoder for å lære gutter praktisk omsorgsarbeid. Men vi mener vi har gjort viktige erfaringer og kommet et stykke på vei på dette området. Mange av guttene er i stand til å reflektere over likestillingsproblemene.

Det er enighet i prosjektteamet om at aktivitetspedagogikk og gruppeorganisering er velegnede metoder i likestillingsarbeidet i de første klassene i grunnskolen. Disse metodene har dessuten mer generelle positive effekter.

Etter at prosjektet ble avsluttet høsten 1990, har mange av lærerne deltatt i forskjellige former for formidlingsarbeid om prosjektet. Flere av prosjektmedarbeiderne skriver en bok om metodikk og resultater, beregnet på lærerskolestudenter og lærere.

*Hildur Ve
førstemanuensis
Sosiologisk institutt
Universitetet i Bergen*

1.-3. klasseprosjektet som likestillingsstrategi og etterutdanningsmodell

Av Anne-Lise Arnesen

Pedagogisk utviklingsarbeid er et viktig og, etter hvert, et stadig mer vanlig innslag i skolen for å få til endringer som forutsettes skal skje i takt med reformer og omlegginger i skolen. I denne artikkelen presenteres en analyse av 1.-3. klasseprosjektet i Hordaland med utgangspunkt i dets betydning som etterutdanningsmodell og som del av en samlet likestillingsstrategi.

Lærerne er nøkkelpersoner i arbeidet for likestilling i skolen. De skal ifølge sitt mandat planlegge og tilrettelegge opplæringen i tråd med gjeldende lov og retningsgivende læreplaner (Mønsterplanen). De har gjennom organene i skolen innflytelse på bruken av skolens ressurser, fag- og timefordeling m.m.. De er i direkte og daglig kontakt med elevene. Og lærerne skal ut fra sitt kjennskap til elevene differensiere opplæringen slik at den er tilpasset elevenes evner, forutsetninger og interesser. Oversikt over forskning fra andre land viser at lærere og annet personell i skolen gjennomgående er lite bevisste når det gjelder likestillingsspørsmål. Likestillingsspørsmål ser ut til å bli rangert lavt når lærere skal prioritere pedagogiske problemstillinger. Dette forhindrer ikke at lærere, tross

registrert mangel på bevissthet om likestillingsspørsmål, anser seg å være rimelig godt informert og skolert på området (Ni Charthaigh 1989).

På den positive siden kan vi peke på at både erfaringer med prosjekter og etterutdanning her hjemme og forskning fra andre land viser at etterutdanning kan bidra til økt bevissthet og evne til å endre undervisningen (Ni Charthaigh 1989).

Rammer og potensialer for endring

For å vurdere effekten av prosjektet i lys av etterutdanning, må vi vurdere hvilke *forandringer* som skjer med deltakerne: Praxis i klasserommet, i hvilken grad kjønn

blir en selvsagt del av undervisningsplanleggingen og om det skjer en utvikling når det gjelder innsikt i og forståelse for hva kjønn og likestilling kan bety.

Det empiriske grunnlaget for å vurdere forandringene, er først og fremst basert på lærernes egen rapportering. Den teoretiske basis bygger på en forståelse av skolen som en sosial organisasjon som setter visse rammer for valg og handlingsmuligheter. Mulighetene for å utnytte eksisterende rammer og endre sin praksis mot en mer differensierende undervisning, ser ut til å henge sammen med lærernes perspektiv (verdien av likestilling, tolkning av skolens oppgaver, kunnskapssyn) og et ønske om og en vilje til endring (Arnesen og Sollie 1991).

Det dominerende undervisningsmønster i skolen er fortsatt det de fleste vil karakterisere som tradisjonelt, enten dette foregår i tradisjonelle eller fleksible, åpne skoler. Dette mønsteret er karakterisert ved sterk oppdeling av fagene, en klar definisjon av hva som er innenfor og utenfor pensum (f. eks. prosjektets avgrensning i forhold til den vanlige undervisningen), liten tverrfaglighet, liten medvirkning av elevene i planleggingen, standardisert undervisning med sterk lærerledet undervisning og lite samarbeid mellom lærerne. Dette undervisningsmønsteret hindrer læreren i å ta rimelig hensyn til enkeltelevers og gruppers egenart og forutsetninger.

Selv om det tradisjonelle mønsteret er seiglivet, er det ikke enerådende. Stadig flere lærere og skoler organiserer læringsmiljøet på en annen måte og mer i tråd med intensjonene i Mønsterplanen. Det reflekterer et annet kunnskapssyn med basis i pedagogiske retninger som har gått under headingen progressiv undervisning, dialogpedagogikk, frigjørende pedagogikk, erfaringspedagogikk, arbeidsskolepedagogikk osv. Mønsterplanen bygger på en slik pedagogisk tenkning.

Det en likestillingsfremmende undervisning har til felles med «progressiv» pedagogikk er at den bygger på hverdagserfaring, kritisk perspektiv og aktiv elevmedvirkning. Den frigjørende pedagogikkens fedre har imidlertid ikke hatt kvinneperspektivet i tanken i sin behandling av pedagogikken. De progressive metodene har heller ikke vist seg å være noen garanti for å fremme eller styrke jentenes stilling i skolen (Bjerrum Nielsen 1988).

Kjønnsbevissthet og kvinneperspektiv er med andre ord sentrale aspekter ved en likestillingsfremmende undervisning eller feministisk pedagogikk.

Den læringsmodellen som er valgt i prosjektet bygger på en modell som skjematisk kan illustreres som en læringsspiral:

Praksisutgangspunkt og likestillingsforståelse → tilrettelegging av aktiviteter → refleksjon/bevisstgjøring om praksis, ny kunnskap → utvidelse av praksis osv.

Lærernes opplevelse av læringsprosessen

Lærerne stilte i utgangspunktet med ulike forutsetninger, erfaringer og rammebetingelser. Mange lærere hadde stort sett basert seg på klasseundervisning og i liten grad benyttet grupper. Andre hadde lang erfaring med mange ulike arbeidsmåter. Samtlige lærere var interessert i prosjektet. De hadde selv meldt seg på. Det var et felles ønske om å lære og å utvikle seg – og å endre praksis.

Lærerne tillempet prosjektet ulikt. De fleste hadde «prosjekttimer» som var klart atskilt fra den daglige og alminnelige undervisningen. I noen tilfelle skyldtes dette romsituasjonen, i andre tilfelle ble det valgt fordi læreren syntes prosjektarbeidsformen var for tidkrevende. Andre lot prosjektet være mer eller mindre en del av den vanlige undervisningen.

Uansett startgrunnlag: Lærerne har nokså entydig vurdert prosjektet som vellykket. Det som trekkes frem er at lærerne «tør» å prøve nye måter å arbeide på. De nevner i den forbindelse gruppearbeid, tverrfaglig arbeid og større elevansvar. I løpet av prosjektperioden har flere av lærerne latt stadig flere timer omfattes av prosjektet. Begrunnelsen har vært de positive erfaringer de gjorde i forhold til elevene. De fleste lærerne har blitt overrasket, over den aktivitet, interesse og lærelyst elevene har vist i forhold til aktivitetskrokene. Flere har hevdet at elevene skiller seg fra de andre elevene på skolen når det gjelder evne til problemløsning og til å ta ansvar. De aller fleste lærerne ønsker også å bruke sin innsikt og sin nye erfaring i sitt arbeid også etter prosjektperioden.

Lærerne rapporterer at prosjektet som helhet har bidratt til at de ser elevene på nye måter, at de er mer oppmerksomme på elevenes potensialer for å lære. De er blitt bedre til å observere og tenke i likestillingsbaner. Som en av lærerne uttrykte det: «Det er gått meg i blodet» å vurdere kjønn i all undervisningsplanlegging.

Den praktisk-konkrete arbeidsmodellen blir referert til som svært viktig. Det ble trukket frem som essensielt at kjønnsbevissthet gradvis fikk utvikle seg gjennom den praktiske skolevirkeligheten og de elementer som inngår i lærerarbeidet; læreplanarbeid, utvikling av undervisningsopplegg og materiell, utprøving, elevobservasjon og evaluering. Lærerne fremhevet særlig det praktiske utgangspunktet og mulighetene til å prøve ut og diskutere erfaringene med andre.

Prosjektet har bidratt til at lærere med ulike forutsetninger og pedagogisk forankring kan gis utvikling på egne betingelser. Det virker som nettopp lærernes muligheter til selv å definere egen deltakelse og grunnlag for å bidra, har medvirket til å gjøre det mulig for alle lærerne å endre sin

praksis mot større metodisk variasjon og distighet (mer bruk av selvstyrte grupper i undervisningen, gi elevene større ansvar for egen læring osv.). Prosjektets praksisverdi er uomtvistelig. Lærerplaner, opplegg, materiellutvikling, klasseromsbeskrivelser og evaluering foreligger. Den praktiske virkeligheten, kompleksiteten, de mange små og store praktiske problemer lærere møter i det daglige arbeidet, omsorgen for enkeltelever, ansvar for sterkt funksjonshemmede elever er nærværende i skolebeskrivelsene.

Prosjektet som etterutdanningsmodell

Denne modellen samsvarer med det forskning har vist om effektive lærerutdanningsmodeller. Tiller (1986) fremhever modellen «læring gjennom arbeid» med utvikling fra teori-for-praksis til teori-i-praksis. Stikkord for etterutdanningsmodeller som skal kunne ha noen virkelig effekt er praksisrelatering, desentralisering, egenutvikling, eierforhold, læring gjennom samarbeid. Etterutdanning som har som mål grunnleggende endringer i undervisningspraksis, ser ut til å måtte oppfylle følgende kriterier: Teori og praksis må sees i sammenheng, praksis må følges opp med veiledning (og evaluering/diskusjon), kurs-tema må henge sammen med de problemer lærerne opplever som aktuelle i sin praksis, og det bør bidra til utvikling av materiell o.l. som lærerne kan benytte i det daglige arbeidet (Vonk 1986). Dette er i store trekk vesentlige kjennetegn ved den etterutdannings- og prosjektmodellen som er brukt i 1.-3. klasseprosjektet.

Prosjektet som likestillingsstrategi

Prosjektet støtter opp om de målene som er satt opp for den samlede politikken og den

Marie-José Horverak: «Trio»

omfatter og integrerer flere typer av virkemidler. Prosjektmodellen innebærer også at mange ulike målgrupper arbeider sammen på ulike måter. Dette styrker prosjektets potensialer for å virke i «riktig» retning.

Jeg vil imidlertid i det følgende fokusere på prosjektets overførings- og formidlingsverdi. Svært mye av det offentlige likestillingsarbeidet innebærer å stimulere til

debatt og øke folks bevissthet og nysgjerrighet for likestillingsspørsmål i skolen. I mange sammenhenger skal likestillings-spørsmålene reises i forsamlinger der kanskje de fleste ikke har noe eget ønske om å diskutere det. Oppgaven blir å skulle vekke interesse og gi kjøtt og blod til temaet slik at relevansen for det daglige arbeidet i skolen fremstår klart.

Prosjektet har samlet gitt verdifull kunnskap om strategier i likestillingsarbeidet. Det har for oss som arbeider sentralt, vært et dilemma når det gjelder arbeidet utad. På den ene side stilles det krav til lokalt initiativ. På den annen side er det blitt klart at lærere sjelden setter likestilling svært høyt på sin pedagogiske agenda. Initiativ og handling må stimuleres, men – og det er viktig – uten at det får karakter av å være sentralstyrt (top-down-modellen). I dette prosjektet har vi fått erfaring med hva vi kunne kalle en top-down-top-down-modell gjennom prosjektets deltakerstyring og prosessorientering.

Prosjektorganiseringen utgjør en faglig bredde med varierte muligheter for formidling. Samarbeidet mellom lærere, lærerutdannere, forskere og skolemyndigheter gir prosjektet en spennende utviklingsramme som alle medvirkende er enige om bør benyttes i flere sammenhenger. Sammen-setningen gir også muligheter for å spre prosjektets ideer, arbeidsmåter og resultater til ulike målgrupper. Prosjektets konkrete og praktiske samarbeid med foreldrene har selvsagt stor innflytelse på elevenes utvikling, holdninger osv. Den positive resultatorienterte kontakten med skolen gjør prosjektet svært verdifullt som inspirator for arbeid andre steder.

Som grunnlag for å skape engasjement er det ut fra egen erfaring særlig følgende kriterier som er strategisk viktige: Det må være praksisrelevant, det må inneholde noe nytt, det må kunne provosere og ha tilstrekkelig gjenkjennelsesverdi. 1.–3. klasseprosjektet oppfyller alle disse kriteriene gjennom fokus og organisering.

Prosjektet har stor nyhetsverdi. Det er generelt meget få likestillingsprosjekter som har konsentrert seg om de laveste klassetrinnene i skolen. Det er dristig fordi likestilling er kontroversielt, særlig når det betyr aktivt å gripe inn i barnas «naturlige» utfoldelse, primærinteresser og ønsker.

Dette gjør imidlertid prosjektet til et nybrottsarbeid som mange i og utenfor skolen vil ha interesse av.

Prosjektet har i tillegg bragt med seg nye perspektiver. Arbeidet har i mange år vært fokusert på jentene med spesielle tiltak som skal styrke deres stilling i skolen og senere i yrkeslivet. I dette prosjektet har det også blitt fokusert på guttene og lagt vekt på å oppøve guttenes ferdigheter på hus- og omsorgssiden gjennom matlaging, stell av dokker og omsorg for mindre barn.

Prosjektets resultater

Jeg har i denne artikkelen konsentrert meg om 1.–3. klasseprosjektet som etterutdanningsmodell og likestillingsstrategisk virkemiddel. Elevene, som er hovedaktørene, har knapt blitt nevnt. Likevel, i en samlet strategi for å fremme likestillingsarbeid i skolen er lærere, forskere, lærerutdannere og skoleadministratører nøkkelpersoner. Vi er foreløpig på forsøksstadiet for å finne ut hvilken rolle skolen spiller for elevenes sosialisering. Det er sjelden en direkte forbindelse mellom de overordnede målene, virkemidlene og klare, entydige resultater. Det er for eksempel vanskelig å trekke konklusjonen at prosjektet har bidratt til større likestilling blant elevene, i tråd med de målene som var satt for elevarbeidet. Vi vet ikke om elevene som har deltatt i prosjektet, utvikler mer likeverdige relasjoner i kontakten med det andre kjønn eller om de på lang sikt vil ha større selvtilit til å begi seg inn på utradisjonelle arbeidsområder. Vil for eksempel guttene i prosjektet, gjennom sin omsorgstrening, bli mer omtenk-somme og i fremtiden ta større ansvar for egne barn?

*Anne-Lise Arnesen
daglig leder
Likestillingssekretariatet
Kirke-, utdannings- og
forskningsdepartementet*

Litteratur

Arnesen, A.-L. / U. Sollie. Differensiering og tilpasset opplæring. Forskningsrapport. Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Oslo 1991.

Bjerrum Nielsen, H. *Jenteliv og likestillingslære. Kjønnssroller og likestillingsarbeid blant ungdom?* Oslo 1988.

Ni Charthaigh, D. Integrating Equal Opportunity in the Curriculum of Teacher Education. A European Community Action Research Programme.

Evaluation Report 1988-89. EEC/ATEE, Brussels 1989.

Tiller, T. Hva kan lærere lære? I S. Vaage, G. Handal og K.Ø. Jordell *Hvordan lærere blir til*. Universitetsforlaget, Oslo 1986.

Ve, H. Children and teachers in exceptional learning situations. Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen 1990.

Vonk, J.H.C. Inservice education and training of teachers as a support structure for teacher's professional development. In J.H.C. Vonk and E. de Vreede (ed.). *Inservice education and training of teachers*. ATEE, Brussels/Amsterdam 1986.

Moderskapets frigjørelse?

Av Brita Gulli

På 70-tallet fikk vi en likestillingslovgivning og det kom krav om at likestillingsideologien skulle prege alle sider ved offentlig virksomhet. Det har imidlertid alltid vært uenighet om dette innebærer at menn og kvinner skal behandles likt uansett forskjeller, eller om det innebærer at kvinner og menn skal forskjelligbehandles for å bli likere? Hvilken likestillingsideologi lå til grunn for 70-tallets likestillingspolitiske reformer og hvilke omfordelingsvirkninger lå innebygget i tiltakene?¹

I denne forskningsrapporten har jeg konsentrert meg om offentlig politisk regulerte rettigheter/plikter som særlig angår kvinner som mødre. Formålet har vært å gi en kritisk analyse av likestillingspolitikken ideologi på 70-tallet. Det analytiske utgangspunktet har vært mødres rettigheter. Dette av to grunner:

Kvinner som mødre kommer i en avhengig situasjon og trenger hjelp. Det er en målestokk på et samfunns utviklingsnivå hva slags hjelp kvinner får. I mannssamfunnet har kvinners evne til å føde barn blitt brukt mot dem, det burde ha vært omvendt. Spørsmålet er så hva har skjedd i det store likestillingstiåret? Har den offentlige politikken bedret mødres situasjon?

Kvinneres samfunnsmessig nødvendige, men ulønnede, arbeid for barn er strategisk for å analysere nærmere den offentlige politikken eventuelle omfordeling fra menn til kvinner. Dersom den offentlige politikken ensidig konsentrerer seg om det lønnede arbeid og markedet som utgangspunkt for reformer, glir det ulønnede bidraget fra kvinner unna. Derved hindres en reell

omfordeling fra menn til kvinner. Dersom den offentlige politikken overfører ressurser til det ulønnede omsorgsarbeidet i familien i tråd med det tradisjonelle forsørgerbegrepet, vil menn høste fordeler framfor kvinner, siden dette forsørgerbegrep innebærer at det offentlige fordeler direkte til menn. Det er altså nødvendig å se lønnet og ulønnet arbeid i sammenheng og også offentlig og privat i sammenheng.

Men har ikke den offentlige likestillingspolitikken nettopp hatt som siktepunkt å likestille kvinner og menn både i «samfunnet og familien» for å bruke et gjengs uttrykk? Jo, det har vært siktepunktet, men min påstand her er at dette ikke har skjedd i praksis. Det skillet mellom offentlig og privat som ligger i uttrykket «samfunn og familie» har blitt videreført. Familie og ekteskap sees fremdeles som noe privat, slik det opprinnelig ble definert i liberalistisk og politisk teori. To viktige premisser herfra preger fremdeles den offentlige politikken:

1) Kjønnsnøytral likebehandling sees som det sentrale virkemiddel i likestillings-

politikken. Et annet stikkord er valgfrihet og like muligheter. Forskjellsbehandling ut fra sosiale forskjeller er underordnet her. Dette må forstås ut fra det liberalistiske utgangspunkt. Individene ble tolket atomistisk, løsrevet fra sin sosiale sammenheng. På markedet var de fri og like.

2) Friheten og likheten gjaldt opprinnelig bare menn. Gjennom ekteskapet ble kvinner, som mødre, definert som økonomisk avhengig av menn. Denne ulikheten ble så tolket bort ved å si at ekteskap og familie, så langt det dreide seg om forholdet mellom kvinner og menn, var upolitisk. Familie/ekteskap ble en slags halvautonom enhet der det mannlige overhodet representerte familien utad. Intervensjon for å sikre kvinners interesser i ekteskap/familie ble umulig. Ekteskap/familie har vært patriarkalske institusjoner, der det offentlige har sikret menns rettigheter. Slik staten, ifølge denne politiske tradisjon, ikke skulle gripe inn i markedet, men bare sikre rammene for konkurransen mellom individer, slik skulle den også garantere de patriarkalske autoritetsforhold i ekteskapet. Den moderne versjon av dette finner vi i forestillingen om den mannlige forsørger. Han tjener ikke bare til livets opphold for hele familien, men han er også mottager av rettigheter og fordeler av skatte- og trygdemessig karakter. Den interne fordeling av penger er et privat spørsmål.

Denne løsningen på «kvinnespørsmålet» har altså vært å se kvinners avhengighet av menn som et privat, upolitisk tema. I skjul av dette utdeles så fordeler til menn. Ved å forankre kvinner i familien opprettholdes illusjonen om de frie og like individer som møtes på markedet. Skillet offentlig-privat opprettholdes og dermed også liberalismens patriarkalske basis. Det som angår kvinners interesser blir privat, det som angår menns har krav på offentlig oppmerksomhet.

Dette har selvfølgelig alltid vært en illusjon, kvinner har alltid hatt lønnet arbeid også, men deres integrasjon på det lønnede arbeidsmarkedet har vært sekundær. Etter som flere og flere småbarnsmødre har tatt lønnet arbeid på 70-tallet, har denne illusjonen blitt problematisk å opprettholde. De interne sammenhenger mellom lønnet og ulønnet arbeid bringes mer fram i dagen, nettopp i kjølvannet av kvinners dobbeltarbeid. Og det offentlige har reagert. På begynnelsen av 70-tallet ble det gjennom Nordisk Råd, fellesnordisk politikk å likestille kvinner og menn i forsørgerhenseende.

Den offentlige politikken i Norge har imidlertid egentlig aldri holdt opp å basere seg på den tradisjonelle, patriarkalske forestilling om mannen som forsørger. Dette betyr ikke at offentlige myndigheter ikke har regulert familien på 70-tallet, latt den være i fred. Tvert imot. På mange måter har staten også «politisert» familien, det er ikke bare kvinnebevegelsen og den feministiske kritikken som har gjort det. Staten har overtatt deler av barneomsorgen gjennom utbygging av daghjem, om enn meget ufullstendig. Disse tiltak må sees i relasjon til behovet for kvinnelig arbeidskraft på markedet fra slutten av 60-tallet og utover. Det samme gjelder offentlig finansierte permisjonsordninger for gravide og for foreldre. Andre tiltak, f.eks. etableringen av en morstrygd på 60-tallet, kan sees på som bedring for avgrensede kvinnegrupper. Men vi har ingen offentlig politikk som baserer seg på generelle tiltak for mødre uavhengig av deres lønnede arbeid og uavhengig av deres forhold til menn. Det vil si at vi har ingen politikk som baserer seg på kvinners ulønnede omsorgsarbeid for barn og som anerkjenner dette. Den offentlige politikken har på den ene siden basert seg på en ren lønnsarbeiderstrategi. En rekke reformer forutsetter at kvinner har lønnet

arbeid. På den andre siden har den offentlige politikken søkt å opprettholde kvinners avhengighet av individuelle menn for forsørgelse, særlig som mødre. At kvinner enten er lønnsarbeidende eller privat forsørgert er ikke nytt. Det nye på 70-tallet er at likestilling, forstått som likebehandling, blir en hindring for å overføre ressurser til kvinner på basis av deres ulønnede omsorgsarbeid. Derved skjer det heller ingen reell omfordeling fra menn til kvinner. Kvinners omsorgsarbeid usynliggjøres.

Kvinner mister dessuten tradisjonelle rettigheter som mødre. Likebehandlingen kommer på utvalgte områder, slik at den ofte fører til økte fordeler for menn, på kvinners bekostning. Likebehandlingen tar ikke utgangspunkt i kvinners situasjon, som er annerledes enn menns. Likestillingen skjer med utgangspunkt i menns situasjon eller på menns premisser. Dette blir tydeligere dersom en tar utgangspunkt i mor-barn familien som analytisk enhet og ser på hvilke ressurser, rettigheter, forbedringer m.m. som har tilflytt kvinner som mødre, enten innenfor ekteskapet, utenfor ekteskapet eller etterpå. Utgangspunktet for en slik analyse er at ekteskapet er en institusjon der menn tilegner seg resultatet av kvinners arbeid:

I ekteskapet utfører kvinner gratis arbeid mot pengemessig underhold. Dette kan ikke byttes ut med lønnsarbeid. Lønnsarbeidende kvinner er dobbeltarbeidende kvinner. Kvinner har arbeidspålit. Det ulønnede arbeid gir, via ekteskapskontrakten, få og dårlige, eller ingen, rettigheter i det offentlige skatte- og trygdesystem for henne. Derimot gir det fordeler til ham, som «forsørger».

Formodningen om at kvinner forsørges av menn, gjør at alle kvinner underbetales på det lønnede arbeidsmarkedet, gifte som ugifte. Det vil si at vi har et system med forsørgerlønn. Underbetaling av kvinner gjør

at menn kan bytte til seg billig husarbeid. Kvinneleønnene er ofte verken til «å leve eller dø» av. Kvinner må gifte seg for å reprodusere arbeidskraften på et alminnelig nivå.

Kvinner har et kollektivt ansvar for barneomsorgen. Dette er ikke en konsekvens av arbeidsdelingen mellom kjønnene, men danner snarere forutsetninger for at mor/barn-enheten kan inngå i en patriarkalsk husholdsenhet. I dette husholdet blir kvinners ulønnede arbeid ressursgrunnlag for menn.

Formålet med å bruke mor-barn enheten som analytisk enhet har vært å skille fra hverandre de ulike sammenhengene kvinner som mødre inngår i og se nærmere på hvor mødres situasjon eventuelt forbedres. Hvilke overføringer og rettigheter har blitt mødre til del, i ekteskapet, utenfor ekteskapet og etter? En slik sammenlikning vil kunne vise om det har skjedd bedringer for mødre uavhengig av den patriarkalske ekteskapsinstitusjonene. Autonomi i forhold til denne institusjon blir et viktig spørsmål. Det økende antall enslige mødre gjør dette spørsmålet ekstra viktig.

Mødre i ekteskapet: Begrenset likestilling mellom lønnsarbeidende kvinner og menn

Forsøket på skattemessig likestilling av ektefeller på 70-tallet tok primært sikte på likestilling mellom lønnsarbeidende ektefeller. Dette var i overensstemmelse med erklært politikk tidlig på 70-tallet: å bedre barnefamiliens kår ved å satse på gifte kvinners lønnsarbeid, og ved å begrense kontantoverføringer til familiene. Markedet som fordelingsinstans blir viktigere som grunnlag for familiepolitikken. Denne politikken skulle også føre til likestilling. Automatisk særskilt likning av inntekt og individuelle personfradrag som erstatning

for forsørgers klassefradrag skulle være virkemidlene ifølge Familiebeskatningsutvalgets innstilling (NOU 1976:12). Husmødre fikk imidlertid ikke rett til personfradraget selv, men måtte overføre det til mannen i tråd med den tradisjonelle forsørger tankegang. Reformforslaget tok dermed ikke sikte på å overføre noe til kvinner for det ulønnede arbeid de gjorde i familien. I og med at klassefradraget i realiteten ble beholdt for en stor kvinnegruppe, beholdt en også en hindring for kvinners lønnsarbeid. Hensynet til å få ned bruttoskatten, for menn, ble viktigere enn omfordeling fra menn til kvinner. Bondekones adgang til å overføre deler av inntekten fra gården til seg selv, ble heller ikke utvidet. Denne beskjedne reform kom først langt ut på 70-tallet.

Mens kvinners ulønnede arbeid generelt ikke la grunnlaget for økte kontantoverføringer til kvinner, la imidlertid kvinners omsorgsarbeid for barn grunnlaget for økte overføringer til menn, relativt sett. Hustrufradraget ble omgjort til omsorgsfradrag, som begge foreldrene hadde rett til. Samtidig ble selve størrelsen på overføringen foreslått firedoblet. Kvinner fikk altså ikke mindre igjen i absolutte termer, bare relativt; menn fikk en ny skattefordel de ikke hadde fra før, for arbeid kvinner i hovedsak fremdeles gjør. Dette siste forslaget ble imidlertid ikke vedtatt. Isteden ble regelen gjort kjønnsnøytral. Den som tjener minst, får hele fradraget. Tendensen har også vært den samme når det gjelder andre overføringer. Familiebeskatningsutvalget ønsket å dele både barnetrygden og beløpet en kunne trekke fra for dokumenterte utgifter til barnepass, mellom foreldrene, men også her ble den gamle ordningen beholdt. Dette illustrerer hvordan en reformorientert, men selektiv og kjønnsnøytral likestillingspolitikk kan brukes til å bevare tradisjonelle forsørgelsesrelasjoner. Det ble også foreslått at husmødre måtte overføre sitt fradrag

til ektefellen; menn ville få fradrag for husarbeid som kvinner gjør.

Forslaget om omsorgsfradrag var likestillingspolitisk begrunnet; det ville gi ektefellene større valgfrihet mht. arbeidsfordeling, nettopp fordi det ikke er bundet til en bestemt arbeidsfordeling mellom foreldrene. Denne tankegang overser imidlertid at det kanskje er størst behov for å øke kvinners valgmuligheter, gitt eksisterende forskjeller mellom kjønnene. Et personfradrag til alle, uansett lønnsarbeid eller ikke, pluss hele omsorgsfradraget overført til kvinner ville ha bidratt til å gjøre kvinners økonomiske posisjon bedre, sammenliknet med menn. Inntektsforskjellene ville blitt mindre. Det ville ha bidratt til omfordeling fra menn til kvinner, istedenfor det motsatte. Omfordeling kan imidlertid ikke ha vært utvalgets målsetting, i hvert fall var virkemidlene for svake. Det er også et spørsmål om arbeidsfordelingen mellom kjønnene kan endres via skattereformer. Her bør andre virkemidler brukes.

Forslaget om kjønnsnøytralt omsorgsfradrag illustrerer hvordan denne likestillingsideologien sikrer menns interesser og hvor en ender hvis en ikke er villig til å innføre reformer som går i retning av omfordeling til kvinner. Kjønnsnøytral likebehandling blir til fordel for menn, fordi kriteriene en bruker ikke relateres til de store forskjellene som i dag finnes mellom kjønnene både mht. lønnet og ulønnet arbeid. Bare et sterkt redusert omsorgsfradrag er innført, men uten deling. I praksis kommer det fremdeles kvinner til gode, siden den med lavest inntekt får hele fradraget. Men den kjønnsnøytrale likebehandlingen har hindret ytterligere overføringer til kvinner. Dersom hun tjener mer enn han, er det bygget inn bestemte begrensninger i skattesystemet om hvor store fradragene kan være, selv om hun kanskje har dobbeltarbeid, realiteten for de fleste kvinner.

De pengene vi snakker om her, og det var

snakk om betraktelig økte overføringer til ulønnet omsorgsarbeid, kunne vært overført til kvinner, og uten større uttelling for det offentlige. Det ville imidlertid enten ført til økt bruttoskatt for menn eller til at bruttoskatten ikke gikk ned. En slik intervensjon, der staten fungerer som fordelingsinstans mellom ektefellene, til fordel for kvinner, ville offentlige myndigheter ikke gå inn på. Argumentet var likestilling, men i realiteten fortsatte en å videreføre et system der staten fordeler til fordel for menn. Dette er også intervensjon.

Når så få av Familiebeskatningsutvalgets forslag ble gjennomført – vi opererer fremdeles med klasse to og felles eller særskilt likning avhengig av ektefelles inntekt – henger det sammen med flere forhold. Behovet for å fjerne skattemessige hindringer for kvinners lønnsarbeid ble mindre utover på 70-tallet pga. lavkonjunktur. Det ble mindre interessant å bidra til kvinners lønnsarbeid ved bedre skatteregler. Selv om hensynet til bruttobeskatningen gjennomsyret Familiebeskatningsutvalgets forslag og utgjorde en begrensning på hva som ble foreslått, ville reformene allikevel ha ført til en viss økning i bruttobeskatning, noe regjeringen ikke ønsket. Utsikten til lavere økonomisk vekst, men også ønske om å prioritere andre grupper, særlig pensjonister og bønder, førte til at svært lite av reformene ble gjennomført.

Det er derfor ikke så lett å spore forbedringer for mødre i ekteskapet i forhold til ektefellebeskatningen og overføringer til familier med barn. Et unntak er barnetrygden, som har økt en god del på 70-tallet. Dette har allikevel skjedd uten særlig økte totalutgifter fra det offentlige; det ble mulig pga. av et synkende barnetall. I 1987 fikk imidlertid bondekoner/ektefeller i felles bedrift adgang til å overføre inntektene fritt seg imellom. Fjerning av klasse to ble også diskutert høsten -87, men da uten kompensasjon i form av utbetaling av negativ skatt

til kvinner. Finansministeren så det som et likestillingstilbud og forsøkte å påkalle kvinnebevegelsens støtte, men uten særlig hell.

Mødre utenfor ekteskapet: Økt press til privat forsørgelse

Hva så med enslige mødre utenfor ekteskapet og deres rett til offentlig førsørgelse?

Morstrygden som kom i 1964, var ment som et avgrenset tiltak for særlig vanskeligstilte mødre og vordende mødre. Morstrygden skulle bl. a. hindre at aborttallene økte. Økningen i omfanget av ugift samliv tidlig på 70-tallet, la imidlertid grunnlaget for at ugifte mødre mistet retten til offentlig forsørgelse til seg selv. De nye reglene fra 1972 innebar at ugifte mødre mistet rett til trygd dersom de bodde sammen med faren eller en som ikke kunne utelukkes å være det. Regelen la også grunnlag for påtrengende kontrolltiltak fra Rikstrygdeverkets side, en kontroll som gikk ut over Stortingets forutsetninger og som innebar en illegitim kontroll av kvinners seksualliv. Rikstrygdeverkets praktisering av lovgivning har blitt dømt ulovlig av trygderetten, uten at Rikstrygdeverket har ønsket offentliggjøring av dette.

På 70-tallet opplevde vi altså at presset til privat forsørgelse av ugifte mødre økte, bl.a. gjennom ulovlig kontroll av kvinners seksualliv. Denne økte kontrollen retter seg også helt ensidig mot mødre. De ugifte fedrene fikk ikke samtidig forsørgerplikt overfor mødrene. Tvangsgifte går bare en vei. En kjønnsnøytral likebehandling ville vel ha betydd at man brukte noe av kontrollkapasiteten til å trekke inn penger fra fedrene, f.eks. via skattemyndighetene? Dette systemet brukes jo ellers for å drive inn barnebidraget.

Konsekvensen av dette er at ugifte mødre har fått økt ansvar for forsørgelse av barn i

Marie-José Horverak: «Bruden»

løpet 70-tallet, mens staten og individuelle menn bidrar mindre. At staten etter 1981 har fått adgang til å ta deler av barnebidraget fra faren til å dekke trygden til moren, forsterker inntrykket av at staten får mindre ansvar for barneomsorgen. Det må også være bittert å se på at staten på denne måten hindrer fedrene i å bidra til sine barns levestandard.

Begrensningen av ugifte mødres rettighe-

ter har strengt tatt ikke blitt begrunnet i likestilling. I utgangspunktet har det vært et rent kontrolltiltak overfor enslige mødre på meget tradisjonelt grunnlag. Budskapet i reglene er: Gift dere! Et forslag fra 1975 om at samliv med enhver person av motsatt kjønn skulle være grunnlag for tap av stønad er imidlertid et likestillingstiltak. Formålet var å likebehandle alle enslige forsørgere uavhengig av ekteskapelig status og

kjønn. Dette er en klar reaksjon på omfanget av ugift samliv. Forslaget ville i praksis ha utvidet antall fedre betraktelig og innført sosialt farskap. I noen tilfelle også sosialt moderskap. Men også dette ville ha vært en reform som rammet kvinner, siden de er i flertall blant enslige forsørgere.

Forslaget ble imidlertid avvist. Rikstrygdeverket syntes kontrollproblemene her ble for store. Departementet avviste det, bl.a. med den begrunnelse at skulle man først likebehandle ekteskap og faktisk samliv så måtte man likebehandle også når det gjaldt tilgang på ytelser som forsørgertillegg og etterlattepensjon, og ikke bare mht. tap av rettigheter. Om en reform med dette utgangspunkt ville ha bedret mødres situasjon er imidlertid helt avhengig av hva som er grunnlaget for reformen. Ser vi på de regler som er endret, har en utvidet reglene for ekteskap til å gjelde ugift samliv, med den konsekvens at kvinner har tapt på det. En konsekvent utvidelse av ekteskapsliggende regler til ugift samliv er ikke nødvendigvis til noen fordel for kvinner, siden rettighetene ofte er dårlige. Det er ingen tendens til nytenking, f.eks. å løsrive spørsmålet om overføringer fra spørsmålet om kvinner har forhold til menn og hvordan dette er. Tvert imot er det en sammenblanding av seksualitet og økonomi av gammel patriarkalsk merke. Dessuten er det grunn til å framheve noen likheter mellom skattereformer og trygdereformer. I stedet for formelt ekteskap tok en utgangspunkt i faktisk «samliv», både for å dele omsorgsfradraget (skattereformene) og for å nekte trygd. I begge tilfeller taper kvinner. Et mer kvinnevennlig utgangspunkt ville være å ta utgangspunkt i hvem som faktisk gjør omsorgsarbeidet, uavhengig av bofelleskap og sivil status, i stedet for å spekulere over samlivet, karakteren av dette når foreldrene ikke bor sammen, osv. osv. Dette ville vært et kriterium for likebehandling som hadde imøtekommet kvinners behov

for penger uavhengig av kvinners forhold til menn.

Mødres rettigheter etter ekteskapet: Farskap, moderskap og barnefordeling

En side ved likestillingsreformene har vært å likestille ulike samlivsformer, ofte med utgangspunkt i ekteskapet. Dette har ført til at kvinner enten mister fordeler, som ugifte mødre f.eks., eller at kvinners rettigheter i forhold til menn svekkes. Dette blir en konsekvens av at kvinners rettigheter i ekteskapet er dårlige. En likestilling mellom ulike samlivsformer er derfor ikke uten videre en fordel for kvinner. Den nye barneloven tok sikte på å likestille både ulike samlivsformer, likestille kvinner og menn som foreldre, og likestille barn født i og utenfor ekteskapet. I praksis er det en lov som styrker fedres rettigheter, og da på bekostning av mødrene.

Dette blir særlig tydelig når det gjelder morspresumpsjonen, kvinners fortrinnsrett til små barn. Dette har vært en særrett for kvinner, men bare i vårt århundre. Den avløste en lovgivning der kvinner ikke hadde noen rettigheter i forhold til barn etter skilsmisse i det hele tatt. I den nye barneloven og dens forarbeider framstår ikke morspresumpsjonen lenger som en forbedring av kvinners situasjon i et patriarkalsk samfunn, men som et hinder for likestilling. Til forskjell fra de økonomiske overføringer vi har sett på tidligere, er det nå imidlertid den faktiske barneomsorgen som er det vesentlige kriterium. Når det gjaldt de økonomiske overføringene i ektefelle- og familiebeskatningen i form av omsorgsfradrag, så en bort fra den faktiske arbeidsfordeling mellom kvinner og menn og det faktum at kvinner gjør mer. En ønsket seg lik deling av overføringen mellom foreldrene. Når det gjelder barnefor-

deling, legges det plutselig vekt på hvem som faktisk står for barneomsorgen, men da som et argument for å redusere betydningen av biologisk pregede argumenter om at små barn trenger mor mest. Kontakt med barnet er nå det overordnede kriterium, og for små barns vedkommende blir barnestellet det viktigste. Menn og kvinner kan så likestilles med utgangspunkt i dette. Graviditet og fødsler nevnes ikke og ammingen ser en helst bort fra. Når faktisk omsorg tjener til kvinners fordel, sjaltes det ut. Kan det være til menns fordel, trekkes det inn. Utvalget som laget lovforslaget, ønsket å styrke fedrenes stilling. Men det er gjort på bekostning av kvinner. Særlig på dette punkt viser de kvinnefiendtlige konsekvenser av det liberalistiske abstrakte mennesket seg. Barneomsorgen passer som et kjønnsnøytralt kriterium, men i realiteten overses forskjeller mellom kvinner og menn og dermed kvinners merbidrag: det kan ikke være uten betydning at kvinner skaper barn gjennom sin egen kropp. Dette er ikke noe argument for spesielt mystiske biologiske forbindelser. Men noen opplagte forbindelser er det, også i kraft av biologi. Så får heller mennene akseptere at kvinner har et «forsprang» når det gjelder kontakten.

Ut fra dette må oppgaven bli å finne reformer som gjør at menns tilknytning til barn øker, uten at kvinners sjelelige og kroppslige bidrag reduseres. Til syvende og sist er det jo snakk om forhold til konkrete, levende mennesker, ikke abstrakte rettigheter. Det er heller ikke bare snakk om rettigheter, men også forpliktelser og avhengighet. Denne siden berører forslaget ikke. Menn får flere abstrakte rettigheter, men de får ingen nye konkrete forpliktelser i forhold til barn. Barneloven er laget ut fra et mulig, framtidig omsorgsbidrag fra menn, ikke ut fra kvinners situasjon i dag. På samme måte som Familiebeskatningsutvalget helst at menn fikk penger nå for omsorgsar-

beid de kanskje kommer til å utføre i framtida. Dette ble det jo ikke noe av, i og med at det ikke ble noen likedeling av omsorgsfradraget. Tendensen illustrerer likevel noe generelt: Farskapet som idé, fedres mulige barneomsorg vurderes høyere enn moderskapet som realitet, det kvinner faktisk gjør i dag. Ved å underslå kvinners biologiske bidrag videreføres en lang tradisjon i mannssamfunnet: kvinners biologi har lav verdi (O'Brian, 1981). Omvendt har menns biologi høy verdi, f.eks. ved at muskelstyrke har vært et godt argument for høyere lønn. Dette er maktens ideologi. Grunnlaget skifter. Men dette viser at det avgjørende nettopp er hvilken betydning biologien gis. I realiteten er det menns biologi som blir det normerende utgangspunkt når en ser bort fra graviditet, fødsler og amming. Menn kan jo ikke føde barn.

Det er heller ikke slik at loven helt konsekvent ser bort fra biologi. Nedvurderingen av kvinners biologiske ytelser er ikke resultat av en forglemmelse. I lovforslaget var det punktet om det biologiske farskapet som tok mest plass og interesse. Det biologiske farskapet ble sikret ytterligere ved at leger og jordmødres taushetsplikt overfor gravide kvinner ble opphevet. Konsekvensen av å sikre det biologiske farskapet gjennom offentlige reguleringer i stedet for å overlate det til et tillitsforhold mellom kvinner og menn er her, som så ofte før: Økt kontroll av kvinner. Samtidig kom det også forslag om å liberalisere menns stilling i ekteskapet gjennom erklært farskap. Dette ville ha betydd en ytterligere styrking av menns interesser på kvinners bekostning.

Når det gjelder foreldreansvar for barn etter skilsmisse og samlivsbrudd såvel som samværsretten, har lovgivningen tatt sikte på å fortsette ekteskapet. Forslag til ny barnelov gikk bl.a. ut på å innføre felles foreldremyndighet for alle foreldre, også etter samlivsbrudd og uansett om foreldrene hadde vært gift eller ikke. En oppheving av

den gamle pater est regelen (den gifte mannen er automatisk faren til barnet konen føder) ville ha betydd forverring både for ugifte og skilte mødre. For begge grupper ville det ha betydd fortsettelsen av konfliktfylte relasjoner. Hovedargumentet mot ikke å innføre dette var da også at dersom ikke foreldrene greide å samarbeide når de var gift/bodde sammen, var det lite som tilsa at de ville greie det etterpå. Ugifte mødre som bodde sammen med faren, ville kunne ha kommet i følgende situasjon: De ville miste retten til morstrygd, de ville måtte dele foreldreansvaret, som om de var gift, men faren ville ikke ha noen forsørgerplikt overfor moren. Som nevnt ble denne regelen ikke vedtatt. Ugifte mødre har fremdeles foreldremyndigheten alene, men ugifte fedre kan reise sak for å få felles myndighet eller hele foreldremyndigheten selv. Denne adgangen er ny. Skilte foreldre har felles foreldremyndighet også etter skilsmisse, med mindre de tar initiativ til annet.

Automatikken i samværsretten ble også begrenset. I praksis ble forsøkene på å utvide ekteskapet dermed begrenset. Selv om de verste likestillingsiltakene ikke ble vedtatt, sier de imidlertid litt om tendensen i likestillingslovgivningen slik den praktiseres, det tas ikke hensyn til kvinners situasjon, bare til menns! Dessuten ble det – på nytt – foreslått at ugifte fedre skal ha automatisk samværsrett selv om foreldrene ikke har bodd sammen etter at barnet er født. Forslaget kom opp i Stortinget i 1988 og er nå vedtatt. En tverrpolitisk kvinneaksjon førte ikke fram.

Den offentlige politikkenes siktepunkt er altså stadig å beholde mødres avhengighet av individuelle menn i privatsfæren. Mange har sett 70-tallet som en periode preget av at ekteskapet som institusjon går i oppløsning, på bakgrunn av en økende skilsmissekvens. Ser vi på den offentlige politikken er tendensen snarere det motsatte: Den viser forsøk på å overføre ekteskapets reg-

ler til ugift samliv, ofte selektivt, og med negative konsekvenser for kvinner, som i utgangspunktet har minst fordeler av ekteskapet. Norsk offentlig politikk på 70-tallet søker altså å opprettholde privatsfærens tradisjonelle karakter, der kvinner er økonomisk avhengig av menn; forsørget! Det liberalistiske grunnpremiss, men skillet offentlig/privat, der frihet og likhet bare gjelder i den offentlige sfære, opprettholdes dermed. Likestillingsideologien brukes for å begrunne dette, bl.a. ved å hindre overføringer til kvinner og ved å trekke ugift samliv og bofellesskap inn under ekteskapets regler, særlig når det svekker kvinners interesser. Likestillingsideologien brukes også til å begrunne nye fordeler for menn! Men vi finner ingen eksempler på omfordeling fra menn til kvinner i noen av lovene eller forslagene vi har sett på her. Det er nettopp likestillingsideologien som hindrer en slik form for forskjellsbehandling.

Den røde tråd i mange av reformene er at det formelle ekteskap ikke lenger skal brukes som kriterium for regulering av rettigheter/tap av rettigheter. Det nye er at kontrollen knyttes direkte til kvinner som mødre. Dette henger selvfølgelig sammen med at det formelle ekteskapet har gått i oppløsning. Det er altså ikke særlige forbedringer å spore for kvinner som mødre i relasjon til ekteskapet eller liknende samlivsformer. Dette henger bl.a. sammen med den ensidige satsingen på lønnsarbeid. Også her er vesentlige reformer – som daghjemsutbyggingen og permisjonsreglene – utilstrekkelige.

Den integrasjonsstrategi som det offentlige har fulgt, å sluse kvinner inn på det lønnede arbeidsmarkedet, backet opp av en likestillingslovgivning som skal sikre likebehandling av kvinner, dersom de er som menn, (mht. utdanning osv.), har altså ikke lyktes. Samtidig har dette vært den erklærte politikk som har hindret større overføringer til det ulønnede omsorgsar-

beidet, særlig når det utføres av kvinner. Som nevnt tidligere var det en forutsetning fra tidlig på 70-tallet at det skulle satses på gifte kvinners lønnsarbeid for å bedre familieøkonomien, kontantoverføringer derimot skulle fryses. Den offentlige politikken har vært lite villig til å gjøre noe spesielt for kvinner. Det finnes ingen tegn til omfordeling av noe omfang fra menn til kvinner i det vi har sett på her. Grunnpremisset ser ut til å være at kvinner ikke har krav på særlig mye. Er dette utilsiktet, eller resultat av en underliggende ideologi om at kvinner greier seg med lite? Er det dette verdipremisset som fører til den selektive bruken av likebehandlingsprinsippet, slik at det i praksis ikke favoriserer kvinner? Problemet er at de fleste enkeltaktører eller beslutningstakere vil benekte at en slik ideologi bestemmer deres handlinger. Samtidig gir denne analysen av mange enkelttiltak sett under ett, et resultat som tyder på en slik underliggende ideologi, som så blir en skjult maktstruktur: Ingen favorisering av kvinner, men ofte av menn, i likestillingens navn. Det er dette som gjør at en må reise spørsmål om ikke likestilling er vår tids patriarkalske ideologi.

Hva er alternativet?

En pengemessig omfordeling fra menn til kvinner forutsetter at kvinners omsorgsarbeid med barn anerkjennes som et selvstendig grunnlag for overføringer. Å tenke marked og pengeøkonomi som det eneste privilegerte sted for økonomi, er å videreføre kapitalismens grunnleggende premiss om at bare det arbeid som lønnes, har verdi. Dette kan ikke være grunnlag for en overskridende kvinnepolitikk. Den må ta utgangspunkt i at kvinners omsorgsarbeid er

samfunnsmessig nødvendig, noe som er uavhengig av om dette arbeidet utføres innenfor eller utenfor markedet. Også i et livsløpsperspektiv er en slik frikobling av overføringer fra markedet og lønnskontraktene viktig. Overføringssystemene må i større grad basere seg på at kvinner, – og kanskje også menn? – i perioder ikke er ute i lønnsarbeid. Også i et lengre tidsperspektiv, der markedsdelen av økonomien kanskje reduseres, er det viktig å tenke i alternative overføringssystemer med hensyn til forsørgelse. Lønnsarbeid kan ikke være det eneste saliggjørende.

Det generelle spørsmålet i dette dreier seg om å være ulik og likestilt samtidig: Går det an å fordele likt arbeidsoppgaver og makt mellom ulike? Dette kan sees som et patriarkalsk paradoks. Kombinasjonen ulikhet og likestilling ansees som urimelig nettopp fordi det kanskje er det eneste som truer mannsdominansen, mannen som norm. Vi er vant til å se en sammenheng mellom differensiering (mht. kjønn, rase, tro e.l.) og maktforskjeller og dermed hierarki. Den store utfordringen ligger i å konstruere et samfunn der forskjeller ikke nødvendigvis fører til hierarkier.

Brita Gulli
førsteamanuensis

Norges kommunal- og sosialhøgskole

Note

1. Artikkelen presenterer noen synspunkter fra boka *Moderskapets frigjørelse?* som utgis på Universitetsforlaget i 1991. Forskningsprosjektet som ligger til grunn for boka, er finansiert av NAVF.

«Kvinner oppfordres til å søke»

Av Ingrid Guldvik og Anne Østensen

Artikkelen er basert på en kvalitativ undersøkelse i Hedmark fylkeskommunes sentraladministrasjon våren 1990. Annen kvinneforskning er også med på å danne grunnlag for vurderingen av hvilken betydning handlingsplan for likestilling har hatt for å øke kvinneandelen i ledende stillinger. Det sentrale spørsmålet er om regelverket fremmer likestilling mellom kjønnene.

Likestillingsloven slår fast at forskjellsbehandling av menn og kvinner ikke er tillatt. «Med forskjellsbehandling menes handlinger som virker slik at det ene kjønn på en urimelig måte stilles dårligere enn det annet.» Likestilling er ikke likhet i tanke og handling, men like muligheter til å inneha alle posisjoner i samfunnet.

Til tross for at det i offentlig sektor er vedtatt handlingsplan for likestilling og at det er opprettet likestillingsutvalg med oppgave å fremme likestilling mellom kjønnene, er kvinneandelen i ledende stillinger lav. Tall fra Næringsøkonomisk institutt våren 1990 viser at på toppledernivå i kommunesektoren er 95 prosent menn og 5 prosent kvinner til tross for at 70 av 100 ansatte er kvinner.

Både medias fokusering og kvinneverett forskning i Norge har rettet oppmerksomheten mot begrensninger i kvinnene selv

for å finne årsaker til den skjeve kjønnsfordelingen i ledende stillinger. Fokus har i liten grad vært rettet mot organisasjonsmessige barrierer.

Ledelse har vært og er fremdeles forbundet med maskuline egenskaper som risikovillighet og resultat- og målorientert atferd. Fordi menn nærmest har vært enerådende i de høyere administrative sjikt både i offentlig sektor og i privat næringsliv er ledelseskultur nært knyttet til mannskultur.

De siste åra har det vært en økende bevissthet omkring hvordan typiske kvinnelige egenskaper som intuisjon og menneskeorientert atferd har positiv betydning i utøvelse av lederskap. Allikevel er det sterke mekanismer i bedrifter og organisasjoner som opprettholder den skjeve kjønnsfordelingen i toppsjiktet.

I tilsettingssaker verdsettes menns erfarings- og utdannelsesbakgrunn, og

dette medfører at kvinner utestenges selv om de har formell kompetanse. Det er derfor ikke tilstrekkelig med tiltak på individnivå for at kvinner skal ha like muligheter som menn.

Det satses i dag på organisasjonsutvikling, lederutvikling og bedre utnyttelse av de menneskelige ressurser i bedrifter og organisasjoner. Vi anser den lave kvinneandelen i lederstillinger for å være et organisasjonsproblem i så måte fordi kvinner representerer et «hav» av ubrukte ressurser.

Organisasjonsmessige barrierer

For å fremme likestilling mellom kjønnene har mange organisasjoner som en av sine målsettinger å øke andelen av kvinner i ledende stillinger. Rekrutteringsprosessen, både intern og eksternt, er avgjørende for om dette målet nås.

Gjennom det historiske og ideologiske grunnlaget for utforming av lederrollen, framstår et ledelsesideal som i liten grad er sammenfallende med den stereotype kvinneverollen. Den tradisjonelle kjønnsrolle-tenkningen har stor innvirkning på hvordan kvinners ytelser i arbeidslivet blir vurdert. Det er en tendens til å undervurdere de aspekter ved arbeidssytelsen som ikke passer inn i det tradisjonelle bildet. Kvinners innsats måles ut fra et ideal som i liten grad samsvarer med feminine verdier. Dette blir spesielt tydelig når kvinner vurderes med tanke på rekruttering til lederstillinger.

Vår undersøkelse viste at kvinner har en annen karrierestige enn menn. De kvinnelige søkerne til lederstillinger hadde den formelle utdanning det ble stilt krav om, men de hadde en annen erfaringsbakgrunn enn menn. Menns deltakelse i råd og utvalg ble sterkt vektlagt i utvelgelsesprosessen.

Dersom vi skal oppnå en bedre kjønnsfordeling i ledende stillinger må det tas hensyn til rekrutteringsgrunnlaget blant kvin-

ner. Statistikk over kvinners utdanningsvalg viser at rekrutteringsgrunnlaget til lederstillinger blant kvinner med høyere utdanning i dag er større enn det var for noen tiår siden. De mest «lederrelevante» utdanningstyper er teknisk, juridisk eller økonomisk bakgrunn. Kvinner med økonomisk og juridisk utdanning har økt betydelig de senere år, mens det er noe færre kvinner som velger teknisk utdanning. Det er derfor noe færre kvinner enn menn som befinner seg i det sjiktet hvor ledere rekrutteres. Likevel er langt flere kvinner kvalifisert til lederstillinger enn de som i dag innehar slike posisjoner.

Dersom organisasjonen ønsker flere kvinner inn i ledende stillinger, har den et ansvar for å skape et større rekrutteringsgrunnlag blant yrkesaktive kvinner. Dette kan gjøres ved å tenke utradisjonelt og å være bevisst ved vurderingen av kravspesifikasjon i den enkelte lederjobb.

Det er i stor grad menn som innehar maktposisjoner hvor slike avgjørelser tas, deres utdanningsbakgrunn vil påvirke de krav som stilles. En mulig årsak til motstand mot endring av kravspesifikasjon kan ligge i det som kalles profesjonell nepotisme. Dvs. at ledere med en bestemt utdanning kan være tilbøyelige til å foretrekke medarbeidere med samme utdanningsbakgrunn.

Av søkerne til lederstillingene vi så på, var 18,5 prosent kvinner. Det var ikke satt inn tiltak på organisasjonsnivå for å øke rekrutteringsgrunnlaget blant kvinner innenfor de stillingsgrupper hvor kvinner var underrepresentert. Dette til tross for at alle de mannlige lederne hevdet at den lave kvinneandelen i ledersjiktet betyr at det er store ubrukte ressurser blant kvinnene. Mennene mente også at likestilling er et viktig arbeidsområde.

Utvelgelse til lederoppgaver skjer i stor grad internt gjennom tildeling av spesielle arbeidsoppgaver. Dette synliggjør om den

enkelte arbeidstaker har kunnskaper og evner som egner seg for lederoppgaver. Forskning viser at dersom arbeidsoppgaver ikke er synlige er de heller ikke kompetansegivende. Synlige oppgaver tildeles ofte menn fordi kvinner forventes å ha knapp arbeidstid pga. omsorgsforpliktelser. Dette viser at virkeligheten er ulik for kvinner og menn, det blir ikke gitt de samme muligheter til karriereutvikling.

En undersøkelse blant kvinnelige ingeniører viser at de har et klart definert ønske om å gjøre karriere, men møter hindringer av både organisasjonsmessig og individuell karakter (Rasmussen & Kvande 1987). Kvinnene har en forestilling om at faglig dyktighet leder til avansement, noe som ikke er i overensstemmelse med virkeligheten. Det viser seg at menn blir forespurt om å påta seg synlige verv og oppgaver som gir ledererfaring, mens kvinner ikke på samme måte anses for å være aktuelle og derfor ikke blir oppmuntret og forespurt.

En karriereutvikling av uformell karakter kan knyttes til mentor-attachébegrepet. Det fungerer på den måten at en nykommer i organisasjonen blir tatt hånd om og vist til rette av en på et høyere nivå som har vært lengre i organisasjonen. Viktig informasjon om spillets uskrevne regler for å stige i gradene blir gitt. Nykommeren introduseres i sammenhenger hvor han kan synliggjøre seg for de som har innflytelse og oppnå medlemskap i uformelle allianser med sentrale personer. Det er menn som i størst grad innehar ledende stillinger og det har vist seg at det er i forhold til menn at de fungerer som mentorer. Dette innebærer at kvinner går glipp av informasjon og støttepillere i systemet når det gjelder avansementmuligheter.

Dette er ikke nødvendigvis bevisste utspill, men begrenser kvinners muligheter til å avansere pga. kjønnssammensetningen i ledersjiktet. Disse mekanismene kan stå direkte i strid med organisasjonens uttalte

bestrebelser på å gi kvinner og menn like muligheter.

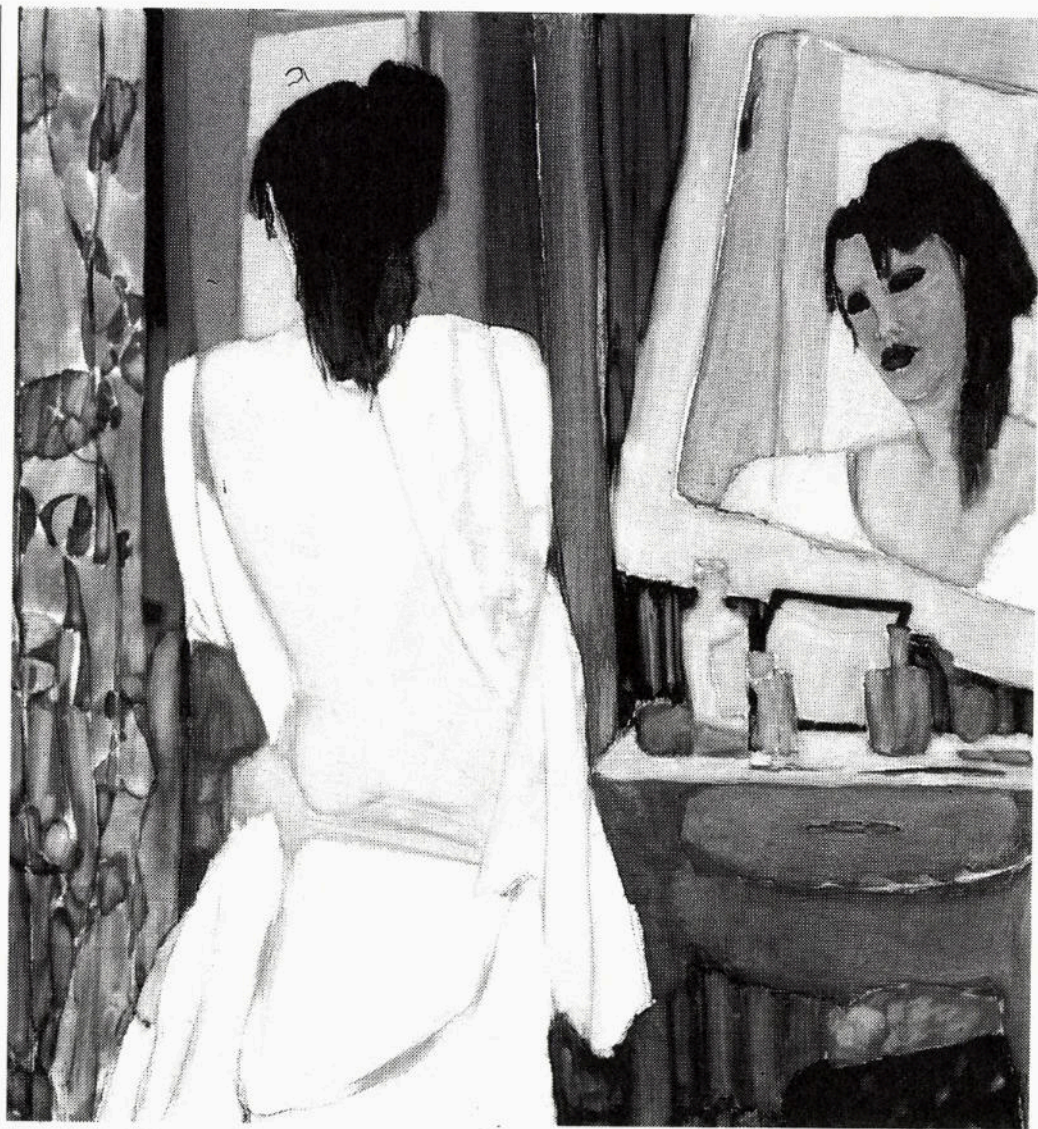
For å ivareta behovet for utveksling av informasjon og støtte har kvinnelige ledere, med støtte av fylkeskommunen, etablert kvinnenettverk. Dette vil være en styrke for kvinnelige ledere, og de kan også bli veiledere/mentorer for nye kvinner i ledende stillinger. Det er viktig at kvinner skaper sin egen lederstil og -kultur, slik at det dannes forbilder for nye generasjoner kvinnelige ledere.

Stillingsannonser viser at det legges mer og mer vekt på personlige egenskaper i stillinger på høyere nivå. Dette kan virke negativt på mulighetene for å øke andelen kvinner i ledende stillinger. Det viser seg at dess mer et system baseres på skjønn og uformelle kriterier når ledere skal rekrutteres, dess vanskeligere vil det være for kvinner å få tilgang til lederposisjoner.

Vi fant at det er stor uklarhet ved vurdering av kriterier til lederstillinger. Utvelgelsen skjer etter en såkalt helhetsvurdering. Her vurderes det faglige, men det legges mer og mer vekt på skjønnsmessige kriterier som lederegenskaper og personlig egnethet. Disse kriteriene er vanskelige å vurdere objektivt. Det må bli den enkeltes subjektive oppfatning som blir avgjørende for utvelgelsen. I denne sammenhengen vil ens egen erfaring og utdanning kunne påvirke valget. Så lenge det hovedsakelig er menn som sitter i tilsettingsorganene kan det bli vanskelig for kvinner å få tilgang til lederposisjoner.

Iverksetting av tiltak

Hedmark fylkeskommune vedtok i 1986 en handlingsplan for likestilling med målsetting *flere kvinner i ledende stillinger*. Tiltaksområdene i handlingsplanen er innenfor områdene personalutvelgelse, opplæring, informasjon og motivasjon. Vår undersøkelse er hovedsakelig foretatt i

Marie-José Horverak: «Le miroir magique»

organisasjon- og personalavdelingen ut fra en antakelse om at stillingsgruppene i denne avdelingen ville være ansvarlige for å gjennomføre tiltak som er nedfelt i handlingsplan for likestilling. Det har vist seg ikke å stemme, og ansvaret for å ivareta likestillingsarbeidet var ikke plassert noe sted før det ble tilsatt likestillingskonsulent i februar 1990. Likestillingsaspektet var inntil da ikke integrert i organisasjonen. På

kort sikt ser det ut til at handlingsplan for likestilling fungerer som en sovepute; menneskene i organisasjonen tror at likestillingsaspektet blir ivarettatt i og med at det er nedfelt i regelverket. På lang sikt, derimot, vil handlingsplanen ha positiv innvirkning fordi noen vil ta den aktivt i bruk. Handlingsplanen legitimerer at enkeltindivider er opptatt av og arbeider for å fremme kvinners muligheter. Vår undersøkelse viser at

det er personavhengig om likestilling kommer på dagsordenen og at handlingsplan for likestilling har liten betydning fordi den ikke forplikter ledelsen eller stillingsgrupper innenfor de områdene som er utpekt som tiltaksområder.

Tiltak som er iverksatt i vår undersøkelsesenheter har rettet seg mot individnivå i form av motivasjonsseminar. Organisasjonen har fritatt seg for ansvar når den ikke ser på mekanismer i organisasjonen som hemmer kvinners muligheter, men ensidig lar det være opp til kvinnene selv å gjøre noe med sine karriereutsikter.

I handlingsplan for likestilling sies det at fylkeskommunens rutiner for personalplanlegging innebærer samtaler mellom ledere og medarbeidere hvor det diskuteres framtidig utvikling for virksomheten og den enkelte medarbeider. Det understrekes at under medarbeidersamtalene *bør* kvinner motiveres til å satse på stillinger av ledende karakter. I tilknytning til dette må det gis informasjon om aktuelle stillinger og veiledning om utdannings- og utviklingsmuligheter som kvalifiserer for stillingene.

Intervjuene med de tre mannlige direktørene i sentraladministrasjonen viste at disse intensjonene på ingen måte er fulgt opp. Gjennom en slik undersøkelse blir søkelyset satt på mulige kanaler for å fremme kvinners muligheter, og det kan bidra til å skape bevissthet omkring likestillingsproblematikken. Undersøkelsen vår avdekker gjennomgående dårlig kjennskap til innholdet i handlingsplan for likestilling i topp-sjiktet i organisasjonen.

Erfaringer som Statens personaldirektorat har gjort med lederutviklingstiltak for kvinner, viser at tiltak rettet mot individnivå er utilstrekkelig for å oppnå en jevnere kjønnsfordeling i ledende stillinger. Prosjektledelsen hevder at det må omfattende organisasjonsendringer til for å oppnå en økning i kvinneandelen i toppen. Deres

erfaringer viser også at det er nødvendig at ledelsen stiller i spissen for dette arbeidet for å få bevissthet i maktens sentrum. På bakgrunn av andres erfaringer og vår egen undersøkelse i Hedmark fylkeskommune er *organisasjonsendring* og *bevissthet* og *vilje* hos ledelsen nødvendig for å bedre kvinners muligheter for å få ledende stillinger.

Dette gjenspeiler seg også i de tilsettings-sakene vi har sett på. Handlingsplanen fastslår at kvinnelig søker skal innstilles foran mannlig ved ellers like kvalifikasjoner. I den grad handlingsplanen er brukt i tilsettingssaker er den brukt når kvinnelige søkere helt klart har vært best kvalifisert og ikke for å innstille kvinnelig søker foran mannlig ved ellers jevne kvalifikasjoner.

I perioden 01.01.88–01.03.90 ble det tilsett tre kvinner i avdelingssjefstillinger i sentraladministrasjonen i Hedmark fylkeskommune. De er de eneste kvinnene på dette nivået i sentraladministrasjonen og utgjør 18,75 prosent. På direktørnivå er det ingen kvinner.

Vi mener det avgjørende i disse tre tilsettingene var at kvinnene var interne søkere og at de hadde viktige og synlige arbeidssoppgaver i organisasjonen. Etter vår vurdering kunne handlingsplanen vært brukt i to av åtte tilsettingssaker for å gi kvinner fortrinn ved ellers like kvalifikasjoner. Når dette ikke blir gjort viser det at handlingsplanen ikke er forpliktende for menn i tilsettingsorganene og det kan synes nødvendig med et kontrollorgan for å påse at retningslinjene i handlingsplanen blir fulgt. Et av spørsmålene vi stilte var om likestillingsutvalget kunne være egnet til å ivareta denne funksjonen. Forslaget ble tilbakevist ut fra hensynet til behandlingstida i tilsettingssaker og de mente seg i stand til å ivareta likestillingsaspektet selv.

Tilsettingssakene vi har sett på viser at kriteriene som vektlegges er i menns favør fordi det ofte er erfaring fra råd og utvalg

som blir tillagt vekt framfor formell utdanning. Vurderingen i tilsettingssaker opptrer som organisasjonsmessige barrierer for kvinner selv om de utdannelsesmessig er kvalifisert for stillinger på ledernivå, fordi de ikke i samme grad som menn har erfaring fra råd eller utvalg.

Det viktigste som har skjedd i Hedmark fylkeskommune er opprettelsen av stilling som likestillingskonsulent etter påtrykk fra likestillingsutvalget. En person kan ikke revolusjonere fylkeskommunen alene, men likestillingskonsulentens tilstedeværelse medfører at likestillingsarbeidet integreres i organisasjonens daglige virksomhet og det tvinger fram økt bevissthet på alle nivå i organisasjonen.

All forandring er en møysommelig prosess og krever ledelsens oppslutning og aktive deltakelse. Dette betyr at direktører og avdelingssjefer må gjøres kjent med innholdet i handlingsplanen slik at intensjonene kan virkeliggjøres. Spesielt i tilsettingssaker og i medarbeidersamtaler kreves det bevissthet for at likestilling skal resultere i handling og ikke bare gode intensjoner. For at handlingsplanen skal bli et aktivt redskap må tiltak konkretiseres og ansvar plasseres slik at enkeltpersoner innen de forskjellige stillingsgrupper forpliktes til å gjennomføre de ulike tiltak. Likestillingsarbeidet må knyttes til utviklingsutvikling og ledelsen må delta aktivt for at det skal få full gjennomslagskraft.

Kvinner oppfordres til å søke

Mye arbeid gjenstår for å oppnå like muligheter for kvinner og menn i samfunnet. Det er grunn til å tro at forhold vi har sett i Hedmark fylkeskommune også gjør seg gjeldende i andre organisasjoner, noe som underbygges av annen kvinneforskning.

Begrunnelsen for en jevnere kjønnsfordeling i toppen av hierarkiet har både en moralsk, en politisk og en ressursmessig

side. I en moralsk begrunnelse ligger en mer rettferdig fordeling av godene, både økonomiske goder og tilgang til maktposisjoner. Dette vil innebære en riktigere fordeling av innflytelse, ansvar og myndighet mellom kjønnene og karakteriseres som en politisk begrunnelse. Fra et ressursmessig synspunkt vil like muligheter for kvinner og menn gi en bedre utnyttelse av de menneskelige ressursene. Spørsmålet vi stiller oss er om grunnen til at likestillingsarbeidet går sakte, rett og slett er at menn verner om og ønsker å beholde mannsdominansen i lederstillinger, bevisst eller ubevisst.

Kvinner oppfordres til å søke i stillingsannonser på ledernivå, men så lenge menn legger premissene ved utvelgelse i tilsettingssaker bærer oppfordringen preg av å være en floskel framfor en reell mulighet for lik behandling. Kvinners kvalifikasjoner og erfaringsbakgrunn underkjennes, og for å oppnå en jevn kjønnsfordeling i stillingshierarkiet må disse i enkelte sammenhenger sees på som fortrinn og ikke vurderes opp mot den tradisjonelle lederbakgrunn.

Like muligheter for menn og kvinner krever kunnskap og erkjennelse i maktens sentrum og vilje til å gi kvinner innpass i toppen av hierarkiet.

*Ingrid Guldvik
student*

*Oppland distriktshøgskole
og*

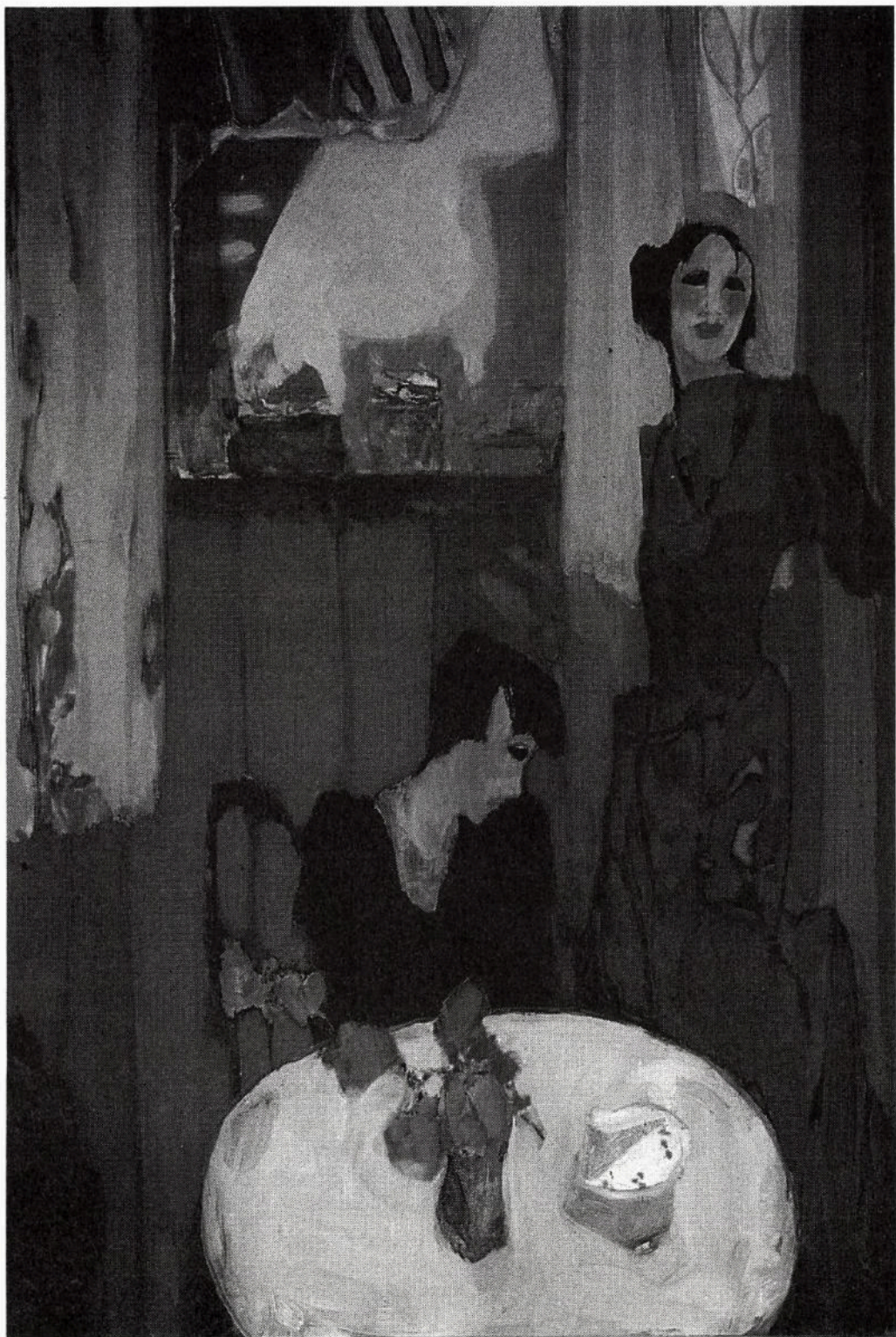
*Anne Østensen
student*

Hedmark distriktshøgskole

Litteratur

Berg, L. Kvinners inntog på universiteter og høyskoler. I. Haukaa, R. (red.). *Kvinnelig og mannlig viten og visjoner*, Friundervisningens Forlag, Oslo 1990.

- Grandaunet, A. Ledelsesutvikling og likestilling i Staten. I *Kvinner til ledelse*. Arbeidsnotat 1 og 2. Statens Personaldirektorat, Oslo 1987/1988.
- Grimsø, R.E. *Rekruttering og utvalg av medarbeidere*. Universitetsforlaget, Oslo 1988.
- Handlingsplan for likestilling. Hedmark fylkeskommune 1986.
- Jonannessen, B.F. Lederskap, også kvinners domene? Organisasjonenes og kvinners utfordring. Rapport. Administrativt Forskningsfond, NHH, Bergen 1985.
- Kanter, R.M. *Men and women of the Corporation*. Basic Books, Inc. Publishers, New York 1977.
- Rasmussen, B. & E. Kvande. Faglig dyktighet er ikke nok. Velg arbeidsplass med omhu. I *Kvinner og ledelse*. Likestillingsrådet/Lederopplæringsrådet i Norge, Oslo 1987.
- Østensen, A. & I. Guldvik. «Kvinner oppfordres til å søke». Hvilken betydning har handlingsplan for likestilling hatt for å øke kvinneandelen i ledende stillinger i Hedmark fylkeskommune, sentraladministrasjonen. Rapport. Hedmark distrikthøgskole 1990.

Marie-José Horverak: «Les 2 soeurs»

Kvinnepolitiske nøkkeltekster:

Kapitalen som kjønnspolitisk tekst

Av Øystein Gullvåg Holter

Som det femte bidraget i *Nytt om kvinneforskning* fra en seminarserie ved Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo,¹ presenteres her en artikkel om *Kapitalen* som en bok om *kjønn* – og ikke bare en bok om penger og klasser. *Kapitalen* er av interesse ikke bare for hva den sier om kjønnsforhold, men kanskje enda mer for hva den *ikke* sier. Marx' analysemetode er fortsatt sentral ikke bare i forhold til kapitalismen, men også for å avdekke sammenhenger og konflikter mellom kapitalisme og patriarkat. Artikkelen tar opp hva en kjønnskritisk tolkning av Marx' tekster kan gå ut på, hvordan *Kapitalen* kan sees som et bidrag til «sosial formanalyse» og hvordan slik analyse kan brukes for å forstå sosialt kjønn. Dette innebærer en kritisk gjennomgang av marxismen selv, og søkelys settes på marxismens eget patriarkalske tilsnitt og dens forhold til reproduksjonen i samfunnet.

Det kan virke malplassert å ta opp Marx i en tid der marxismens skranker faller i land etter land, der den «reelle sosialismens» misère avløses av markedsøkonomi. Men marxismen har ikke bare eksistert som stats- og partiideologi i byråkratiske eller statskapitalistiske land, slik man i dag ofte kan få inntrykk av. Det finnes også kritiske marxistiske tradisjoner som sjelden har vært populære hos makthaverne verken i øst eller vest, og som bidrar til at Marx'

skrifter ikke bare har historisk interesse (se f.eks. Rubin 1972, Sohn-Rethel 1975, Rosdolsky 1977, Slater 1980).

Kanskje kan vi si det slik at den ideologibærende og religiøst betonte marxismens periode er omme, slik at vilkårene for ny utvikling av teorien egentlig er bedre enn før, selv om vanskelighetene ytre sett virker større. Skillet mellom «ideologibærende» og «kritisk» marxisme som jeg her trekker, er ikke bestemt av teoretiske per-

spektiver eller standpunkter. Hele tanken om én «rett lære» mot de mange «vranglærere» tilhører marxismens religiøse fase. Skillet er i stedet basert på det jeg betrakter som det *metodiske* grunnspørsmålet, nemlig begrepsapparatets og teoriens historiske og sosiologiske status. Litt forenklet kan man si at kritisk marxisme er basert på historisk og sosiologisk metode, mens ideologibærende marxisme baserer seg på ahistoriske og ikke-sosiologiske kategorier. Den har vært preget av forestillingen om at det marxistiske begrepsapparatet har universell gyldighet, slik at særskilte analyser av enkeltstadium eller enkeltperioder blir anvendelser av en allerede foreliggende universalteori. Teorien i *Kapitalen* blir således en anvendelse av marxismens allmenne historisk-materialistiske teori på en spesiell produksjonsmåte, kapitalismen. Begreper som «produksjon» og «produksjonsmåte» gjelder for alle samfunn.

I kritisk marxisme er det i stedet kritikken av den politiske økonomien og analysen av kapitalismen som har metodisk forrang, slik at allmenne begreper defineres relativt til kategoriene i vårt eget samfunn. Begreper som «arbeid», «produksjon» og «abstraksjon» defineres i forhold til varebyttets historiske utvikling. Dersom et samfunn ikke er preget av varebytte, har slike begreper bare begrenset gyldighet. Begrepsbruken kan ikke løsrives fra samfunnets selvforståelse.

Kritisk marxisme og postmodernisme har i dette perspektivet et viktig trekk felles. Begge avviser det Lyotard kaller «de store fortellinger» (Lyotard 1984). De retter seg mot den borgerlige opplysningens standpunkt – tanken om at det moderne individ erkjennelsesmessig står i en særskilt opplyst posisjon, der det fordomsfritt kan skue utover, forstå og begrepsfeste forhold i andre epoker og andre samfunn. Den ideologibærende marxismen kan på sin side sees som del av modernismen, ikke

bare i sitt krav om monopol på sannheten, men i sin ekstreme versjon av den borgerlige opplysningsfilosofien, der teoriens lys stråler fra partiets ledelse og nedover til kadrene og til massene som ennå befinner seg i mørket.

Arbeidet og kvinnens skjebne

Det er lett å se at marxismens universaliserende og ideologibærende tendenser har gjort den til et redskap for totalitære regimer. Få av marxismens kritikere har imidlertid innrømmet sosialt kjønn noen plass i dette bildet – trass i at både mannsdominans og et tilnærmet mannlig monopol på makt har vært både synlige og viktige trekk ved de fleste marxistiske bevegelser og stater. Den fiktive kjønnsnøytraliteten i kritikken av marxismen er ikke bare et problem for feminister. Den lammer i realiteten hele teoriutviklingen, fordi kjernespørsmål forbigås i taushet. Jeg skal her bare ta opp to slike spørsmål: betydningen av «arbeid» og av «abstraksjon».

Marxismens mulighet til å peke ut over kapitalismen står og faller med dens evne til å få kapitalens motsats, arbeidet, fram i lyset. Dersom selve arbeidsbegrepet er fordreid og villedende sier det seg selv at begreper som «arbeiderklasse» og «klassekamp» også må være det. Nå er det imidlertid liten tvil om at marxismens forståelse av «arbeid» har vært skåret over mannlig lest. Dette er ikke bare en utelatelsessynd. Det har medført at marxismen ikke har gjenomskuet arbeidets kapitalistiske og patriarkalske form. I stedet for alternativ til kapitalismen, har «arbeidet» blitt grepet som en form for kapital.

Denne salven krever en begrunnelse. Marxister vil straks påpeke det fortrinnlige

i Marx' skille mellom «arbeid» og «arbeidskraft»; det skillet som muliggjorde en teori om utbytting. Men denne teorien stormer tvers gjennom husholdet uten noen gang å ta av seg skoene. Den snakker om «arbeidet nedlagt i arbeidskraft», men tar ikke opp den reelle reproduksjonssammenhengen som den produktive arbeidskraften står i. I stedet feies kvinners innsats inn under teppet: det som skjer i husholdet omskrives til «individuell konsum», og det indre utbyttingsforholdet i reproduksjonen forsvinner ut av bildet. Med mindre kvinner jobber som menn og på menns arbeidsfelter er arbeidet deres enten irrelevant eller til og med verdiforringende (ettersom hennes konsum koster, mens hennes arbeid ikke skaper verdi). På dette punktet kan ortodoks marxistisk verditeori minne om den gamle historien om kvinnen og syndefallet. Verditeorien får et enkjønnet eller homososialt preg, der kjernen i saken er at mannen ikke får nok igjen i forholdet til andre menn. Kvinnene er saken utenforliggende.

Følgen av alt dette er et begrep om arbeidet som tilsvarer det kapitalistiske patriarkatets selvilde. Arbeid er det menn driver med. Arbeideren står alene og enkeltvis som økonomisk aktør, og andre mennesker møter han først på jobben sin. Det virker, som Sartre sa, som om han blir født på første lønnsdag. Bak seg har han bare naturen, eller eventuelt en litt rar, tilbakeliggende og tradisjonsbestemt «familieproduksjonsmåte». Her møter vi kona hans, iallfall mellom linjene. Produksjonens utbytting av reproduksjonsarbeidet framstår som et stoffskifte med naturen – samtidig som produksjonsarbeidet i denne kapitalistisk skikkelsen opphøyes til selve utbyttersamfunnets gravlegger.

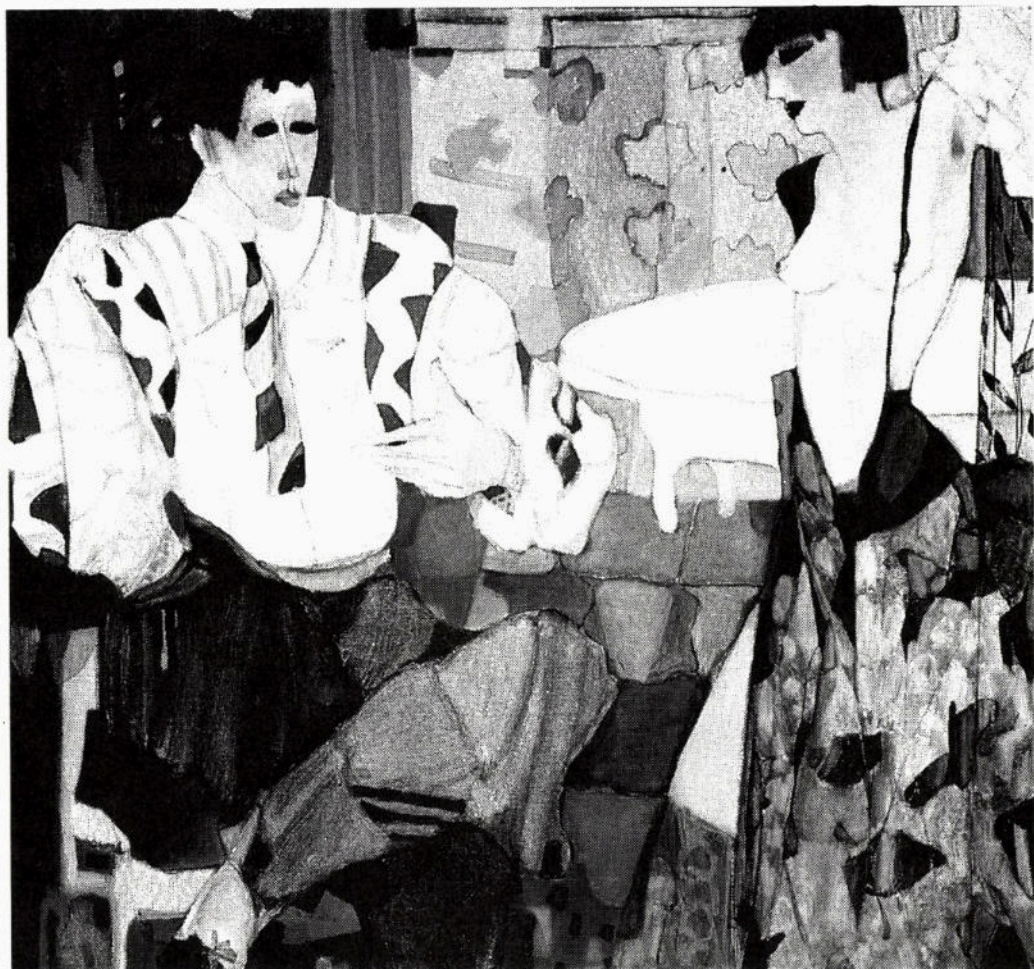
Den kjønnsmessige naturalismen og neglisjeringen av kvinners arbeid har støtte i en god del av Marx' beskrivelser av «arbeid» – men, som vi senere skal se, ikke

i alle. Kapitalisten kan trygt overlate arbeiderens konsum til hans «livsoppholdelses- og forplantningsdrift», skriver Marx i *Kapitalen*, i et av sine mindre lyse øyeblikk (K1:598). Det var ikke bare samtidas ideologi, men også Marx' egen praktiske situasjon som dannet bakgrunnen for den kjønnsmessige naturalismen. Illustrerende i så måte er et brev fra Jenny Marx som handler om hvordan hun skal få ominnredet ekteparets nye hus i Brussel (i 1845). Jenny skriver:

«Etter at jeg blir ferdig med mitt viktige arbeid» (hun mener en forestående fødsel) «kan jeg flytte ned i første etasje igjen. Så kan du sove i det som nå er ditt arbeidsrom, og slå leir der – det er ingen vanskelighet. Dermed blir barnas bråk nedenfra fullstendig lukket ute, og du vil ikke bli forstyrret ovenpå, jeg kan komme opp når ting er rimelig rolige.» (CW38:528.) Jenny beskriver i det samme brevet seg selv som «en kvinne, hvis skjebne det er å få barn, å sy, å lage mat og reparere».

Abstraksjonen og det mannlige

Hvorfor er det kvinnens skjebne å bli produsent, mannens å bli produsent? Denne forestillingen har unektelig et særdeles abstrakt moment: det sosiale kjønn abstraherer bort nesten alle individuelle og konkrete forskjeller, og plasserer de to halvdelene av menneskeheten i hvert sitt økonomiske og sosiale hovedfelt. Ettersom dette skillet både var mindre tydelig og i mindre grad «kjønnsbestemt» i førkapitalistiske samfunn, kan man med god grunn hevde at sosialt kjønn er en av kapitalismens viktigste særegne abstraksjoner.

Marie-José Horverak: «Erato»

Dette er imidlertid ikke den ideologibærende marxismens tankegang. «Abstraksjonen» er her i seg selv et mannlig fenomen; på samme vis som «arbeid» er det et fenomen i menns verden som dernest begrepsfestes som om det var universelt og

kjønnsnøytralt. Det evolusjonistiske og unilineære begrepet om abstraksjon som har hersket i denne tradisjonen har som vi skal se samband med utviklingen av en mer abstrakt mannlighetsform (Haukaa og Holter 1990).

Hos Marx finnes det i bunn og grunn én gyldig abstraksjonsform – den som er skapt av varebyttets historiske utvikling. Gjenom byttet blir ulike ting stilt likt, slik at de danner en «realabstraksjon» – altså en abstraksjon fra det konkret forskjellige, en forvandling som ikke bare skjer i tanken, men i selve den samfunnsmessige samhandlingen. Så langt, alt bra: analysen av realabstraksjoner har vært et nyttig utgangspunkt for forståelse blant annet av kapitalismens tenkningsformer i en del kritiske tradisjoner (Sohn-Rethel 1975, Slater 1980).

Hva så med samhandling som ikke er preget av varebytte eller den «økonomiske realitet» som er basert på varebyttet? I hovedsak gir Marx inntrykk av at dette er «rent konkret» samhandling. Teorien åpner ikke for *ulike* arter av abstraksjon ut fra ulike arter av samfunnsmessig samkvem. I stedet møter vi gang på gang tanken om en motsetning mellom kapitalismens abstraksjoner på den ene siden, og tidligere tiders (eller andre samfunns) konkrete eller personlige forhold på den andre.

Dette hadde store konsekvenser blant annet for analysen av reproduksjonssfæren. Lenins velkjente formulering av reproduksjonsarbeid som «husslaveri» illustrerer det. Når Lenin trekker inn slaveribegrepet, er det ikke som del av et seriøst forsøk på å forstå hva slags abstraksjonsformer som preger reproduksjonen. Det er heller en pseudo-abstrakt karakteristikk som står sammen med en hel rad andre fordommer hos Lenin; teksten handler om hvor fordummende og nedbrytende «husslaveriet» er.

Marx var som kjent meget kritisk til det småborgerlige bildet av produksjonen, med frie og likeberettigede markedsaktører; et bilde han betraktet som markedets eget fetisjerte selvportrett. Det er imidlertid det samme bildet han som regel bruker

overfor reproduksjonen, der det så å si er magenes individuelle behov som rå. I alle slike analyser støter man på den vanskelighet at reproduksjonen faktisk sett er preget av klare og skarpe kjønnskillinger som på et eller annet vis må forklares. Ettersom de samfunnsmessige abstraksjonene er definert slik at de ikke har noen plass her, går veien til *naturabstraksjoner*. Menns verden er den sosiale verden, mens kvinners delvis er naturbestemt. Når kvinneligheten framtrer som abstrakt egenskap er den en følge av naturgitte forhold. På dette punktet overtok marxismen en gammel tradisjon hva gjelder utbytternes bilde av de utbyttede: selv tilhører vi det sosiale; de andre er en del av naturen. De blir, som Marx skriver, en del av det naturgitte grunnlag som ikke trenger videre tenkning eller analyse. Ved å systematisere slike tendenser hos Marx og ved å luke bort andre mulige innfallsvinkler, bidro brorparten av den marxistiske teoritradisjonen til konstruksjonen av en mer abstrakt mannlighetsform, tilpasset det tyvende århundre. Her var det mannlige ikke lenger det *synlig-overordnede*, men simpelthen bare det *normal-gitte*.

Den unilineære abstraksjonstankegangen har også begrenset marxismens muligheter som utgangspunkt for historisk analyse. Det var mulig å tolke Marx slik at den samfunnsmessige syntesen i ethvert samfunn «egentlig» var økonomisk, selv om samfunnets egne medlemmer primært tenkte og handlet i for eksempel religiøse termer. Religionen ble en skinnmanøver i forhold til det økonomiske. Marx' oppgjør med vulgærmaterialismen ble i stor grad oversett, og den «historiske materialismen» ble forvandlet til *produksjonisme* – læren om produksjonens universelle forrang i menneskehetens historie. På denne måten ble kapitalismens mannsverden projisert bakover til andre epoker og utover til andre samfunnsformer.

Den totale far

Marxismens patriarkalske tilsnitt har bakgrunn ikke bare i teorien men også i marxistiske bevegelsers praksis; i det politiske og sosialpsykologiske klimaet. Marxismens sentrale program har som kjent vært opprøret mot det bestående. Men hvorfor har dette opprøret i praksis i all hovedsak vært mennenes opprør, eller det vi i billedlige termer kan kalle «sønnes opprør mot fedrene»? Hvorfor har marxisme ved makten utvist en sjelden evne til å skape rene gubbevelder? Det er ikke så forbausende at mange radikale bevegelser i kapitalismen har vært ledet av menn. Mer underlig og interessant er den *særegne* forbindelsen mellom mannsdominans og marxistisk politisk praksis. Denne forbindelsen har ikke bare kommet til uttrykk i de «sosialistiske» statene, men også i machoaktivismen i mange marxistiske bevegelser; i den ekstremt instrumentelle definisjonen av «det politiske» og i bildet av politikkens handlende aktører, kadrene.

Som utgangspunkt for å forstå mer av marxismens sosialpsykologi kan vi forenkle de faktiske stridighetene mellom ulike grupper, klasser og kjønn i samfunnet til noe som nærmer seg «instanser» i freudiansk forstand. Jeg følger her Batya Weinbaums analyseskjema, der samfunnet har fire idealtypiske familieaktører – fedre, sønner, mødre og døtre, rangert etter sin rang i patriarkatet (Weinbaum 1978). De unge står for progresjon, de gamle for reaksjon. Kvinnene står for reproduksjon, mennene for produksjon. Dette skjemaet er selvfølgelig forenklet, men det kan likevel være nyttig for å få fram mer av assosiasjonene og følelseslivet i politikkens skyggefulle bakgrunn.

Hva er det *Kapitalen* handler om, sett fra dette utgangspunktet? Det er utvilsomt en bok om Faderen som instans; Faderen i

form av kapitalen. Og denne faderen er ekstremt omseggripende, overordnet og mektig. Hans makt minner om det endel av postmodernistene kaller Loven, selv om den ikke er befestet i språket selv, men snarere i bestemte former for samhandling. Faderen er det determinerende, det man ikke kommer unna, det harde i Marx' tekst; det som alltid sirkulerer og øker mengdemessig i dypet under fenomenenes overflate. Dette *ubønnhørlig-nødvendige* er dels Marx' arv fra Hegel, men hos Marx gjelder det ikke bare verdensånden, men verden. Gjennom fabrikksystemet og den «reelle underordningen» er kapitalens makt materialisert og realisert i den virkelige verden. Dermed blir også Faderens patologiske forfalskning, tingliggjøringen, realisert som virkelighet og sannhet. Det ubønnhørlig-nødvendige er en del av bakgrunnen for en mer abstrakt mannlighetsform, for det er oppløsningen av de «personlige» patriarkatsformene som skaper det normal-gitte. Marx skriver for eksempel om den «patriarkalske kappen», om økonomiske bånd som blir kastet av når arbeidet blir «formelt underordnet kapital» (R 1026-7). Den neste fasen der arbeid blir «reelt underordnet kapital» innebærer så å si at alle klærne faller av. At denne nakne sannheten fortsatt har mannskjønn, forsvinner ut av analysen.

Marx beskrivelse av Faderen er ekstremt totaliserende. Jeg tror man kan si at beskrivelsen var så totaliserende at ingen arbeiderbevegelse i praksis kunne gå inn for den. I stedet måtte marxister rette sine angrep mot borgerskapet, og ikke mot den samfunnsmessige totalgestalt som kapitalen utgjør i Marx' tekster. Skal man følge den mest kapitalkritiske tråden hos Marx, er kapitalen ikke først og fremst en ytre fiende, men en indre figur som rår grunnen i alle kapitalismens klasser og samfunns-lag. I praksis ble imidlertid «kapital» operasjonalisert til «borgerskap». Noe som (ut

fra mange av Marx' beskrivelser) er i oss, rundt oss, en del av vår sosiale identitet, ble til «de der borte».

Kamp og konflikt ble dermed bevegelsens sentrale metode – og ikke *forandring*, enn si *tilblivelse*. Marxismen ble refortolket slik at hovedsaken ikke lenger var å avskaffe de kapitalistiske forholdene, men å avskaffe kapitalistene (og ditto en spesiell type kapitalister, de i privat sektor). Paradoksalt nok ble den dermed en mer ytterliggående bevegelse, for samtidig som «problemet» ble snevret inn, ble «løsningen» desto hardere – løsningen krevde brorskap, jernvilje, besluttsomhet, disiplin og en hel rad andre karakteristika hentet fra den maskuline aggresjonens arsenal. Denne ytterliggående karakteren er ett viktig utgangspunkt for å forstå mannsdominans i marxistisk politisk praksis.

Marxismens opprør mot kapitalismen har alle de trekkene som har vært typiske for Sønnes opprør mot Fedrene i patriarkatets historie. Opprøret har preg av en mannlig duell på samfunnsplan, og det utvikler seg i praksis i like kvinnefiendtlig retning som det man gjør opprør mot. Det blir ikke plass til kritikk av Sønnens figur, all den tid man står overfor en allmektig Fader i kamp på liv og død. Dess mer angstvekkende fienden virker, dess større blir behovet for å beholde reproduksjonen og privatlivet som et slags fredet bakland (jfr. retorikken om ikke å hindre feministene i å «splitte arbeiderklassen»). Til forskjell fra mange andre former for forandring, medfører *kampens logikk* at problemer må splittes opp og behandles isolert i stedet for å tas opp i sin helhet. Gjør man det siste, risikerer man krig på to eller flere fronter samtidig, og dermed tilintetgjørelse. Resultatet av alt dette er vel kjent: sønnene forvandles til nye fedre, og det faderlige hus befestes i nye former.

Spørsmålet gjenstår likevel: hvorfor kunne ikke sønnene alliere seg med döt-

rene? Ett av de mest interessante – og triste – kapitlene i marxismens historie kan kalles *sviket mot døtrene*, sviket mot de få kvinnene som våget å tolke marxismen på sin egen måte og ut fra kvinners interesser. Det har vært maktpåliggende for nesten alle marxistiske bevegelser å få stoppet denne typen virksomhet. Idealet har vært mannslojale kvinner som kjempet for å løse «kvinnespørsmålet» slik det var definert av menn. Så sterkt har dette grepet vært, at nesten alt opprør fra kvinners side har ført til avskjed med marxismen, og ikke til en egen utvikling av marxistisk teori.

Den manglende interessen for å utvikle marxistisk teori på kvinners vilkår kan imidlertid ikke bare skrives på menns konto. Det har vært hevdet at feministers ignorering av utbyttingsteori skyldes at kvinner «ikke engang har følt seg verdige til å være utbyttet» (Christine Delphy). Vel så viktig er det kanskje at slike teoretiske framstøt raskt truer aspekter ved kvinners verden og det kvinnelige. Da kan til og med den ortodokse marxismen virke mer betryggende, fordi den kan knyttes til et syn der mennene er preget av kapitalismen mens kvinnene representerer noe annet og bedre.

Marxisme som sosial formteori

Kritikken av marxismens patriarkalske sider innebærer ikke at teorien som helhet er død og uinteressant. Det er heller snakk om en revurdering og fornying. Nettopp i en periode der marxistiske perspektiver så å si er rensket ut av samfunnsforskningen kan det være grunn til ikke å følge den akademiske moten, men heller pusse støvet av Marx' tekster, og se nærmere på hvilke positive muligheter teorien gir. Metoden her er neppe å gå tilbake til «hva Marx og Engels sa om kvinner». Mer givende er det

å se på hvordan teoriens hovedelementer kan brukes for å forstå mer av en kvinne-undertrykkende samfunnsform.

Jeg vil begynne med «Faderens patologi», tingliggjøringen, og spørsmålet om hva «sosialt kjønn» er. Vi er vant til å tenke på kvinnelighet og mannlighet som sett av egenskaper eller det Marx ville kalt bruksverdier; egenskaper som på et eller annet dunkelt vis har samband med ulike fysiske kjønn. Nesten alle teorier om sosialt kjønn tar bruksverdier som utgangspunkt. Hvorfor disse bruksverdiene får så stor betydning i et samfunn som for øvrig er basert på økonomiske forhold (dvs. på verdi, ikke bruksverdi), blir gåtefullt. Resultatet blir ofte en slags avveining, som om det fantes en *samfunnsmessig vekt* som veide opp det sosiale på den ene siden og det naturgitte på den andre. Denne ytterst vanlige tanken er interessant, ettersom ingen hittil har oppdaget noen slik vekt eller avveiningsprosess. Og herfra er veien sjelden lang til den naturalismen som vi allerede har beskrevet.

Marxistisk teori kan imidlertid også gi andre innfallsporier. Bruksverdiene i kapitalismen kan være bærere av økonomiske forhold, dvs. forhold som i seg selv ikke har noe med de konkrete egenskapene å gjøre i det hele tatt, men som ikke framtrer åpent. Avsnittene om *kapitalistisk bruksverdi*, der kapitalismens forhold opptrer i naturform, tilhører Marx' mest spennende og framsynte tekster, med større gjenklang i dagens kommersielle landskap enn de kan ha hatt i Marx' egen tid. Vi er ved kjernepunktet i teorien om tingliggjøring: sosiale forhold kommer til uttrykk i form av materielle ting, og er for øvrig usynlige – dersom bestemte vilkår er tilstede. Det skjer dersom det sosiale forholdet blir *økonomisk formidlet*, enten i form av pengehandel, eller i andre former for byttehandel. Dermed blir de sosiale forholdene bak hver vare – menneske eller ting – uttrykt gjen-

nom de materielle egenskapene til den andre varen i bytteforholdet. Dersom vi godtar at menn og kvinner representerer hvert sitt hovedarbeidsfelt og at forholdet mellom kvinner og menn inneholder et vesentlig element av bytte, ligger veien åpen for å analysere det kjønnsmessige forholdet i perspektiv av tingliggjøring.

Hvorfor blir kvinner sexobjekter i kapitalismen? Hva er pornografiens bakgrunn? Hvorfor får pupper og kvinnebein et slags egenliv, slik at det virker som om de bestemmer menns handlinger? Hvorfor uthever vår tids avbildninger den fysiske kjønnsforskjellen, mens for eksempel føydalismens avbildninger – med sitt pæreformete kroppsideal – heller dempet den ned? I motsetning til bruksverdi-baserte teorier kan tingliggjøringsteori forklare hvorfor kjønnsmessige «egenskaper» er noe mer enn egenskaper i vanlig forstand, på samme måte som kjønnsmessig «sosialisering» er noe mer enn sosialisering i vanlig betydning. Menns eiendomsrett overfor kvinner kommer fram som materielle trekk ved kvinnekroppen, og omvendt kommer kvinners usynlige arbeid for menn fram som trekk ved den mannlige verden og det mannlige ego. Ettersom kapitalismen omformet den gamle rangordningen mellom menn og kvinner i markedets tegn, ble samfunnet «genitalt» og «heterofilt» organisert gjennom et kjønnssystem som overtok for det eldre patriarkatet (Holter 1982, 1989:255ff).

Marxistisk analyse kan brukes for å forstå mer av kjønnssystemets fenomenologi, slik jeg her antyder. Biologi og natur blir dermed ikke noe som «avveies» i forhold til det sosiale, men snarere en uttrykksform for det sosiale. Det blir mulig å forstå hvorfor reproduksjonen framtrer som en normativt bestemt sfære (jfr. Parsons familiebegrep) mens produksjonen framstår som materielt bestemt (Holter 1981). Analysen kan kaste lys over hvorfor kjønnssystemets

seksuelle sentrum på en og samme tid framtrer som noe kjønnsnøytralt og som en arena for akutt kjønnsmessig konflikt (Sætre 1987, Holter 1984). Mannlighet kan forstås som kvinners arbeid for menn, i fordreid form, og kvinnelighet som menns makt over kvinner. Ved å se nærmere på utvekslingen mellom kjønnene kan vi analysere hvordan et bytte som på overflaten er likeverdig skjuler et nivå der det ikke bare skjer et «bytte mellom mann og kvinne» men et «bytte av kvinner mellom menn» (Holter 1982b, 1984). På denne måten kan analysen bidra til å få den patriarkalske strukturen fram på scenen igjen, og ut av de naturalistiske kulissene som kapitalismen har skjult den bak.

Det er *metoden* jeg vil ha fram her. I stedet for å gå ut fra et fastlagt begrepsmessig vokabular (relevante eksempler fra norsk sosiologi er *virksomhet* eller *materialitet*), tar vi utgangspunkt i hvilke verdiformer som i praksis regulerer samhandlingen, og hvilke former for tingliggjøring og fetisering som skapes som del av dem. Forestillinger om det enkle, naturgitte og universelle og spørsmål om «modellmakt» kommer dermed også inn i bildet. Her er et eksempel på Marx' metode i denne forbindelse:

«'Arbeid' virker som en temmelig enkel kategori. Tanken om arbeid i denne generelle formen – arbeid som sådan – er også svært gammel. Ikke desto mindre: Når det blir betraktet økonomisk i denne enkle formen, er 'arbeid' en like så moderne kategori som de relasjonene som skaper denne enkle abstraksjonen. (...) Likegyldighet overfor det spesielle ved arbeid forutsetter et samfunn med en høyt utviklet totalitet av ulike reelle former for arbeid (...) det korresponderer med et samfunn der individer lett kan gå fra en jobb til en annen, og der den spesifikke formen for arbeid er et spørsmål om tilfeldighet for dem, og derfor noe likegyldig. Ikke bare kategorien

'arbeid', men arbeid i virkeligheten, har blitt et middel til å skape generalisert rikdom, og er ikke lenger organisk knyttet til spesielle individer i spesielle former. (...) Vi ser altså at selv den enkleste abstraksjon som moderne økonomisk teori begynner med, (...) bare får praktisk sannhet som kategori i de mest moderne samfunn.» (G 103-5).

At dette gjaldt menns arbeid i atskillig høyere grad enn kvinners, har vi allerede vært inne på. Marx setter fokus på de «enkle» og selvinnslysende abstraksjonene, ut fra spørsmålet om hvilke sosiale forhold som gjør dem mulige. Ut fra en slik tilnærming blir det, for eksempel, relevant å spørre «hvorfør oppfatter vi oss selv og hverandre som kvinnelige/mannlige», «hva slags forhold er det som kommer til uttrykk gjennom dette». Denne typen problemstilling skiller seg fra den som har preget det meste av litteraturen om kjønn – nemlig «hva skjer *etter* at vi har klassifisert oss selv og hverandre som kvinnelige/mannlige».

Mannlighet og kvinnelighet er på samme vis som «arbeid» enkle abstraksjoner, og selv om de har eldre røtter, har de en annen sannhet og betydning i vårt samfunn enn de hadde tidligere. Sosialt kjønn framtrer ikke lenger som en rangordning, men snarere som en slags individuell valgordning. Noe «patriarkat» ved siden av denne ordningen kommer sjelden til syne. Kjønnssystemet oppfattes ikke som et samfunnsmessig anliggende, men som individuelt bestemt ut fra den enkeltes fysiske kjønn. Det sosiale har blitt et forhold mellom den enkelte og kroppen, slik at forholdet mellom produksjon og reproduksjon i sin tur framstår som et privat forhold mellom kjønnsorganer.

Den «fenomenologiske» analysen forutsetter at den vanlige (og statiske) ideen om motsetningen mellom bruksverdi og bytteverdi erstattes med en forståelse av *verdi-form som prosess*. Kapitalismen er et hierarki av verdiformer, fra det enkle byttet til

det globale finansmarkedet. Pengeformen er bare «øvre etasje» i det økonomiske byggverket; mange av bytteformene i reproduksjonen tilhører etasjene lenger nede. Hvor komplekst det tilsynelatende «enkle» byttet mellom kvinne og mann likevel er, kommer fram når kjønnssystemet så å si «tyter ut» i pengesfæren, i form av porno og prostitusjon. Kjønnssdyaden eller parforholdet innad i reproduksjonen, der de to har valgt hverandre som representanter for hvert sitt kjønn, er i realiteten *sluttpunktet* i en samfunnsmessig abstraksjonsprosess, og neppe bare den rene og enkle begynnelsen.

Verdiformene utgjør «byttbarhetslogikker» som hver har sin identitetsdannende «grammatikk». Den som bytter seg mot penger, får en «pengeidentitet»; den som vokser opp i et gavesamfunn lærer seg å kjenne gavens forpliktelser og farer (Mauss 1954). Noe av det særegne ved den moderne kjønnsmessige verdiformen er dens individualiserende karakter; i vårt samfunn konstitueres det individuelle gjennom det kjønnsmessige (Haavind 1987). Verdiformene og andre former for avhengighet skaper i sin tur både innbyrdes konflikter og motstandsformer, og ofte er det slik at reproduksjonens mikroøkonomi både utgjør en forlengelse av den herskende økonomien og et forsøk på å oppheve den.

Alle de analytiske innfallsvinklene som her er summarisk beskrevet krever en basisforståelse av forholdet mellom produksjon og reproduksjon i samfunnet. Jeg skriver «basisforståelse» ettersom dette forholdet på ingen måte er fullstendig klarlagt. Vi kan kanskje si at det samfunnsmessige forholdet mellom produksjon og reproduksjon kommer til uttrykk i privat og kroppsliggjort form som forholdet mellom mannlig og kvinnelig kjønn, og vi kan fastslå at kjønnssystemet i mange henseende er patriarkatets moderne overflate. Det er også rimelig klart at kvinners ubetalte innsats

passerer oppover i hierarkiet av verdiformer, og først kommer til syne som profitt i kjønnsnøytral form, i produksjonssfæren. Ti års internasjonal «*domestic labour debate*» har imidlertid ikke klarlagt hvordan denne utbyttingen skjer, og i denne sammenheng har jeg lagt vekt på marxismen som utgangspunkt for kvalitativ analyse, fordi perspektivene her ofte er vel så givende som de som preger den mengdemessige debatten.

En ting er likevel sikkert: det er ikke mulig å bruke marxistisk formanalyse i forhold til sosialt kjønn og patriarkat, dersom disse to a priori bestemmes som utenforliggende eller ikke-økonomiske fenomener. Gjenskapingen av arbeidskraften og dens eiere skjer i kapitalismens hjerte. Ettersom denne virksomheten står sentralt i kjønnssystemet, er det åpenbart at dette systemet må ha et økonomisk aspekt.

Dette betyr imidlertid *ikke* at «den umiddelbare produksjonen» (dvs. hver enkelt bedrift eller kapital) griper rett inn i den umiddelbare reproduksjonen (dvs. det enkelte hushold) og bestemmer forholdene der. Et slikt argument fører tilbake til funksjonalistisk analyse der familie og hushold er «funksjonelle for kapitalen». Poenget er i stedet at familie og hushold ikke er noe «utenfor» kapitalen, men er deler av dens kretsløp (selv om de også har andre sider), på samme måte som enhetene i produksjonssfæren.

Det vesentlige her er skillet mellom den umiddelbare kapitalen i produksjonen, og den samfunnsmessige totaliteten av kapital, eller det Marx kalte *sosial kapital*. Ettersom reproduksjonens rolle ikke er avklart, kan man ikke bare anta at den sosiale kapitalen tilsvarende summen av produksjonskapital, slik marxister vanligvis gjør. På samme måte som når det gjelder «arbeid», står vi overfor en utelatelssynd som gjør at hele begrepet om «kapital» må revurderes.

Marx mente at arbeidskraften var kapitalismens sentrale vare (se under). Det betyr at den også er en sentral kapitalvare, dvs. del av kapitalen. Sosialt kjønn «sysselsetter» denne varen innen hver sin sfære, produksjon og reproduksjon, og iscenesetter et bestemt bytte- og utbyttingsforhold mellom de to. Derfor kan sosialt kjønn sees som arbeidskraftens «sosiale kapital-form». Dersom vi følger Marx, er kapital grunnleggende sett en tvedelt verdi, delt i en «konstant» og en «variabel» del. Kapital er verdi som deler seg, for å kunne skape ny verdi, merverdi. En slik analyse kan kanskje forklare hvorfor hvert kjønn er «konstant» (dvs. preget av relativ passivitet) i én sfære, og «variabel» (dvs. aktivt arbeidende) i den andre.

Ingen av elementene i denne analysen innebærer at den umiddelbare reproduksjonen sees som en kopi av produksjonen; at verdiformene tilsvare de som finnes i produksjonen, eller mer generelt at mennesket blir redusert til et redskap for kapitalen. Determinismen er verken større eller mindre her enn i samfunnet for øvrig. I virkeligheten er det vel heller slik at en realistisk vurdering av integrasjonen av produksjon og reproduksjon er en forutsetning for å forstå motstandsformene og endringspotensialene i begge sfærer. Til det kapitalistiske patriarkatets selvilde hører en idé om reproduksjon som full frihet og produksjon som full ufrihet, som glir over i forestillingen om at samfunnet styrer mannen mens naturen styrer kvinnen.

Ville analysen av sosialt kjønn som kapitalform vært fremmed for Marx? Ja, fullstendig, ifølge den ideologibærende marxismen. Og det er sant at Marx betrakter husholdet som utenforliggende så lenge han ser på den enkelte, umiddelbare produksjonsprosessen eller bedriften:

«Arbeiderens produktive og individuelle konsum er totalt forskjellige. I den første prosessen handler han som kapitalens

bevegende kraft og tilhører kapitalisten; i den andre tilhører han seg selv og utøver livsfunksjoner utenfor produksjonsprosessen. Resultatet av den første er at kapitalisten lever, resultatet av den andre er at han selv lever.»

Men helheten av sosial kapital er imidlertid noe annet:

«Ganske annerledes stiller saken seg imidlertid straks vi ikke ser på den enkelte kapitalist og den enkelte arbeider, men på kapitalistklassen og arbeiderklassen. Ikke den enkelte produksjonsprosess for en vare, men den kapitalistiske produksjonsprosessen i samfunnsmessig omfang og bevegelse. Når kapitalisten omsetter en del av sin kapital i arbeidskraft, valoriserer han dermed sin sosiale felleskapital. Han slår to fluer i en smekk. Han profiterer ikke bare på det han mottar fra arbeideren, *men også på det han gir ham*».

Marx' syn åpner for at den «familielønna» som den mannlige arbeideren mottar, gir merverdi eller profitt tilbake.

«Arbeiderklassens konsum består, i den grad det er nødvendig konsum, i en tilbakeforvandling til kapital av den kapitalen som i bytte for arbeidskraft ga livsmidler. Den er produksjonen og reproduksjonen av det produksjonsmiddel kapitalisten minst av alt kan unnvære, arbeiderne selv. Arbeidernes individuelle konsum er derfor bare et moment i produksjonen og reproduksjonen av kapital.»

Tydeligere kan det knapt sies at husholdssfæren er en del av kapitalens kretsløp.

«Det spiller ingen rolle at arbeideren utfører sitt individuelle konsum for seg selv og ikke for kapitalisten. (...) Det individuelle konsumet er uproduktivt for arbeideren selv, ettersom det bare gjenskaper et trengende individ, men det er produktivt for kapitalistene og for staten, fordi det er produksjon av den kraft som produserer fremmed rikdom. Fra et samfunnsmessig

synspunkt er altså arbeiderklassen, også utenom den umiddelbare produksjonsprosessen, like mye et tilbehør til kapitalen som det døde arbeidsinstrument er det.» (K1.597-8.)

Determinismen i dette synet har jeg allerede kommentert. Vi kommer neppe særlig langt med Marx-sitater som veiledning i analysen av reproduksjonen, for selv ikke i slike sammenhenger, der Marx forlater naturalismen og ser reproduksjonen som del av den samfunnsmessige kapitaløkingsprosessen, kommer det lille ordet «kjønn» noen gang klart fram. Likevel: vi møter hos Marx intet stengsel mot tanken om at reproduksjonen er verdiskapende og at verdiformanalysen kan brukes her. Dette stengslet er skapt av ettertidens marxistiske tradisjon.

Avslutning

For meg er *Kapitalen* en tekst som er fylt av både skumring og demring. Den ble skrevet ved inngangen til – ikke kapitalismen, men den materielle realiseringen av sosiale forhold som allerede var tre-fire århundrer gamle. Marx står så å si på terskelen fra et samfunn der folk skapte kapitalforhold, til et kapitalsamfunn som skaper mennesker. Derfor kan *Kapitalen* sees som en overgangstekst. Mange sosiale forhold som var synlige, akutte og betente på Marx' tid, har senere i den rike verden sunket inn i tingene selv, og i mennesket selv, som dets indre verdinatur. Som kjønnspolitisk tekst er *Kapitalen* preget av samtidas forestillinger, samtidig som det moderne patriarkatets mytologi ennå ikke innrammet begrepsbruket. Når Marx utvikler de kvalitative, historiserende og sosiologiske elementene i teorien, avdekker teksten sentrale sammenhenger mellom patriarkat og kapital og mellom produksjon og reproduksjon. Marx' tekster åpnet imidlertid også for

naturaliserende og patriarkalske tolkninger. Jeg har skissert noen teoretiske og sosialpsykologiske årsaker til at den marxistiske teorien etter hvert ble preget av særegne og sterke forbindelser til konstruksjonen av en mer abstrakt mannlighetsform. I dag er kritikken av marxismens patriarkalske tilsnitt fortsatt i en begynnerfase. Om det er mulig å rekonstruere teoriens hovedelementer, og hva slags resultater en slik 'feministisk reflektert marxisme' kan gi, vil framtida vise. Marx' tekster gir fortsatt unike utgangspunkter for forståelse av samfunnsformer og sosial endring. I forhold til den begrepsmessige essensialismen som fremdeles preger mye samfunnsforskning, er Marx' formanalyse like overlegen som relativitetsteorien var overlegen den newtonianske fysikken. En av de viktigste forutsetningene for at disse delene av teorien kan videreutvikles og inkorporeres i en feministisk reflektert helhet, er at feministe og kvinneforskere tar sitt forhold til marxistisk teoriutvikling opp til ny vurdering. De kan ikke rekne med at andre gjør jobben for dem, for med åttitallets politiske klima ble mye av den kritiske marxismen luket bort fra akademien. I dag er den politiske tavla renvasket, og marxisme er noe av det mest umoderne som finnes. Kanskje er det nettopp stedet å begynne.

Øystein Gullvåg Holter
forsker
Arbeidsforskningsinstituttet

Note

1. Tidligere artikler i serien er trykket i *Nytt om kvinneforskning* 5/88, 3/89, 4/89 og 2/90.

Litteratur

- Haukaa, R. og Ø.G. Holter. Vitenskap som mannlighet. I R. Haukaa m.fl. (red.). *Mannlighet og forståelse*. Oslo 1990.
- Holter, Ø.G. Pengene og hjemmet. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1981, nr. 1.

- Holter, Ø.G. Seksualitet og historie. *Materialisten*, 1982, nr. 3.
- Holter, Ø.G. Det verdifulle patriarkatet. I R. Haukaa m.fl. (red.). *Kvinneforskning – bidrag til samfunnssteori*. Universitetsforlaget, Oslo 1982.
- Holter, Ø.G. Gender as Forms of Value. I H. Holter, (red.). *Patriarchy in a Welfare State*. Universitetsforlaget, Oslo 1984.
- Holter, Ø.G. *Menn*. Oslo 1989.
- Haavind, H. *Liten og stor*. Universitetsforlaget, Oslo 1987.
- Lyotard, J.-F. *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Manchester 1984.
- Marx, K. K1 = *Das Kapital – Kritik der politischen Ökonomie*. Erster Band (4.-utgaven fra 1890). Dietz, Berlin 1977 (min oversettelse). CW = Karl Marx og Friedrich Engels. *Collected Works* (Moskva 1975ff.) G = Grundrisse. Harmondsworth 1973. R = Results of the immediate process of production (c. 1864). Vedlegg til Capital 1, Harmondsworth 1978.
- Mauss, M. *The Gift*. London 1954.
- Rosdolsky, R. *The Making of Marx' 'Capital'*. London 1977.
- Rubin, I.I. *Essays on Marx' theory of Value*. Detroit 1972.
- Sohn-Rethel, A. *Håndens og åndens arbejde*. København 1975.
- Sætre, M. Seksualisert vold – seksuelle overgrep mot barn, seksuell kultur og identitetsbekreftelse. Magistergradsavhandling, ISO, Universitetet i Oslo 1987.
- Weinbaum, B. *The Curious Courtship of Women's Liberation and Socialism*. Boston 1978.

«Det Olyckliga Swenska Fruentimret»

Anna Maria Rückerschöld, kokboks författarinna på 1700-talet

Av Agneta Helmius

Mot slutet av 1700-talet skrev Anna Maria Rückerschöld fyra kokböcker. Det var hennes sätt att nå och påverka en kvinnlig läsekrets i en tid då mycket få kvinnor skrev för att publicera. Men hon gav också ut en anonym skrift...

Mitt första möta med Anna Maria Rückerschöld (1725-1805) skedde genom en körsbärskaka bakad efter recept ur en av hennes kokböcker. Hon är annars inte alls känd i Sverige, bara ett fåtal mathistoriker känner till henne. Om man däremot nämner Cajsa Warg, så vet alla att det var hon som myntade begreppet «man tager vad man haver». Cajsa Warg är nog motsvarigheten till Norges Hanna Winsnes, om jag har förstått saken rätt. Förste upplagan av hennes kokbok kom ut i 1755. Rückerschöld skrev först *En Liten Hushålls-Bok* 1785, därefter *Den nya och fullständiga Kok-Boken* och *Fattig Mans Wisthus och Kök*, båda 1796, och sist *En liten Hushålls-Catteches* år 1800. Det första som slog mig var att hon var så gammal när hon skrev dem, 60 år när den första kom ut!

En kvinna på 1700-talet

Anna Maria Rückerschöld var en ganska vanlig kvinna i 1700-talets Sverige. Hon rörde sig visserligen i ett högre skikt i samhället, på gränsen till det adligaståndet. Hennes far adlades efter det att Anna Maria hade gift sig med en ofrälse man, hon tog faderns nya namn utan att vara adlig själv, men fick alltså adliga systrar och bröder.

Det vanliga bestod i att Anna Maria Rückerschöld var gift, hade barn och skötte sin mans hushåll. Hon uppfyllde de plikter en kvinna hade enligt den protestantiska kyrkan att vara maka, mor och husmor. Hennes man, som hette Jonas Jakobsson Dahl, var kamrer i Svea hovrätt i Stockholm. De hade tre barn och Anna Maria hade ansvaret för hushållet på den ganska stora gård de bodde på några mil utanför

Stockholm. Här skaffade hon sig de erfarenheter hon senare kom att skriva ner i sina kokböcker, och jag skulle tro att hon var en ovanligt kompetent husmor.

Nå, varför kallar jag henne olycklig då? Jo, jag råkar veta att Rückerschöld förutom kokböcker också skrev en anonym skrift tryckt 1770. *Det Olyckliga Swenska Fruentimrets Böne-Skrift Til Allmänheten. Upsatt af Fru D***. (Pseudonymen D vald efter mannens namn.) Det var ett inlägg i en pågående debatt om att jordarna låg obrukade p.g.a. folkbrist som man sa, och jag återkommer till den.

Det ovanliga med Rückerschöld var alltså att hon skrev och publicerade i en tid då ytterst få kvinnor trotsade påbudet «kvinnan tige i församlingen», vare sig det gällde i en församling eller i det begynnande offentliga samtalet som skedde skriftligen i böcker och i en växande tidningsflora. Visst skrev de, brev och dagböcker och sådant, av privat karaktär (vi får hela tiden minnas att vi rör oss i bättre kretsar här), men att skriva för att publicera, att rikta sig till en publik större än den närmaste kretsen, det var högst ovanligt för en kvinna i en tid då pennan var «manlig».

Skrivande kvinnor

Alla de tre svenska författarinnor på 1700-talet som har gått till litteraturhistorien berör konflikten att vara kvinna och ägna sig åt en «manlig» sysselsättning (Holm 1981).

Sophia Elisabeth Brenner fick i början av 1700-talet övertalas att publicera, så långt i självhävdelse ville hon inte gå, trots att hon i dikterna skrev att kvinnor både kunde, och skulle ägna sig åt konst och vitter diktning.

Anna Maria Lenngren, som skrev mot

slutet av 1700-talet, är intressant att läsa i sin tvetydiga inställning till kvinnors lärdom och författarskap. Hon slets mellan sitt «manliga» yrke och kvinnliga «kallelse». Kända är hennes strofer ur dikten «Några ord til min k. dotter, i fall jag hade någon» (1798), som är ett slags testamente efter ett långt författarskap:

Med läsning öd ej tiden borrt,
Vårt Kön så föga det behöver;
Och skal du läsa, gör det korrt,
At saucen ej må fräsa öfver.

Anna Maria Rückerschöld sätter också, som Lenngren i dikten, hushållsplikterna före lärda sysslor, och hon är mycket noga med att inte få sin identitet röjd efter publiceringen av den anonyma Böneskriften. Det var en dubbel konflikt för dessa skrivande kvinnor. Dels gällde det att övervinna «fruktan för författarskap» under en tid då pennan var manlig och skapande över huvud taget ansågs kräva en man. Dels skulle läsandet och skrivandet jämkas med hushållsarbetet.

Bara *Hedvig Charlotta Nordenflycht*, mellan de två ovanstående i tiden, verkar ha löst den konflikten. I «Fruentimrets Försvaret emot J-J Rousseau» (1761) hävdar hon att kvinnor också kan vara författare och i en annan dikt säger hon till sina kvinnliga läsare:

Tänk tiden räcker til för läsa och för spinna,
Jag har det sjelf försökt, man kan altsammans hinna.

Men, då är den stora skillnaden mellan Nordenflycht å ena sidan och Brenner, Rückerschöld och Lenngren å den andra, att Nordenflycht blev änka vid 23 års ålder, och därmed myndig, med den frihet och ansvar det innebar att klara sin egen försörjning. Hon valde författarbanan, och hon gifte aldrig om sig.

Kokböckerna däremot publicerade

Rückerschöld under eget namn. Uppenbarligen skämde inte epitetet kokboksförfattarinnan lika mycket som det gjorde att skriva ett inlägg i en offentlig debatt. Här var konflikten mellan innehållet och kvinnornas »bestämmelse» inte lika stor, att författa kokböcker låg mer i linje med en kvinnas plikt att sköta hushållet. Kunskaperna hade hon ju av samlade erfarenheter och inte av läsning på tid stulen från plikterna. Och kanske kunde det till och med försvaras att hon förmedlade dem till andra? Hanna Winsnes publicerade ju också sina kokböcker under eget namn, medan hon valde en manlig pseudonym när hon skrev romaner (Hugo Schwartz). Förvisso krävs här fortfarande mod att skriva och att publicera, men det är ändå i ett ämne som kvinnorna var väl förtrogna med och också förväntades kunna något om, även om också detta skrivande misstänkliggjordes av omgivningen ibland. I England publicerades 1747 en kokbok »by a lady», om vilken Samuel Johnson senare uttalade sig och sa att den nog måste vara skriven av en man i alla fall »en kvinna kan spinna, men inte skriva kokböcker»!

Rückerschölds två kvinnliga företrädare i kokboksgenren tvekade att lämna ut sin identitet. *Margareta Elzberg* (1751) och *Cajsa Warg* (1755) nöjde sig med att sätta ut initialerna i sina kokböcker, men däremot stack de inte under stol med att de var kvinnor. Båda två ursäktar sig i förorden för språket, och säger att prosan i deras böcker inte skulle vara vacker utan bara tydlig. Cajsa Warg, som var aktad hushållerska i finare familjer, måste också enligt förordet övertalas att publicera. Först i den 4:e upplagan av hennes kokbok gav hon sig till känna med eget namn.

Skillnaderna mellan Rückerschölds och de andra kvinnornas kokböcker är dock ganska stor. Rückerschöld skrev fyra böcker, de övriga en bok var, och jag menar också att hon har ett annat syfte med sina

kokböcker än de andra, och det får sin förklaring om vi tittar på den anonyma skrift Rückerschöld också skrev.

En anonym skrift

*Det Olyckliga Swenska Fruentimrets Böne-Skrift Til Allmänheten. Upsatt af fru D*** var alltså ett inlägg i en debatt som pågick i Sverige om att jordarna låg obrukade p.g.a. folkbrist som man sa. Anna Maria Rückerschöld kopplade ihop det med ett annat problem som var aktuellt i tiden, och som låg henne nära om hjärtat. Giftermålsfrekvensen hade börjat sjunka redan under 1700-talet i de högre stånden, bland annat pga. ståndsutjämnningen. De ogifta kvinnorna hade ingen möjlighet till försörjning sedan deras föräldrar dött. De var helt utlämnade åt välvilliga släktingar. Rückerschöld föreslår i Böneskriften ett arbetsbyte: låt de stora starka bonddrängarna stanna vid plogen och lämna synålen och andra lättare näringar till kvinnorna. Allt för kvinnornas skull och för landets väl. Hon är hela tiden noga med att understryka att kvinnorna inte ska ses som en belastning utan att deras arbete också har ett ekonomiskt värde. Förvisso handlar det här om de högre ståndens kvinnor. Bondkvinnor och hantverkarhustrur har ju alltid arbetat.

Gunnar Qvist som har skrivit avhandlingen »Kvinnofrågan i Sverige», sätter startpunkten i debatten kring kvinnors näringsfrihet i denna text. Han menar också att det snarare är ekonomiska skäl till varför näringsfrihet för kvinnor så småningom genomförs i Sverige hellre än ideologiska (Qvist 1960). De växande skarorna ogifta kvinnor blev ett »problem» för samhället.

I linje med detta föreslår Rückerschöld arbetshusinrättningar, också som en försörjningsmöjlighet för ogifta kvinnor, vilket i och för sig inte var något nytt förslag.

Rückerschöld ifrågasätter aldrig att gifta

kvinnor ska hushålla i de hem som blir deras i och med giftermålet, och övriga förslag i skriften behandlar kvinnornas huvudsakliga uppgift, den som husmor. Rückerschöld menar också, som många i hennes samtid, att den arbetsdelningen är en «Naturens ordning». Men hon såg i tidens utbredande salongskultur hur andra egenskaper än de som krävdes av en husmor, uppmuntrades hos de uppväxande flickorna, och hon lade här stor skuld på männen. Rückerschöld kräver lagstiftning om skolor för småflickor i varje socken och att några hushållsskolor inrättas runt om i landet för äldre flickor, som hon menar skulle motsvara pojarnas universitet. I 1770 fanns inga skolor för flickor i Sverige. Den undervisning som bjöds gav guvernanter flickor i bättre hem, och så smått kunde de också börja i pensioner av olika kvalitet. Det som lärdes ut var det som kvinnor ansågs behöva för att behaga; språk, musik, att rita, brodera och liknande, som Rückerschöld kallar «nipper och granlåt».

Ytterligare ett förslag har Rückerschöld. Hon tycker att det ska bildas ett «Fruentimmers-samfund», en företeelse i tiden, med Vetenskapsakademien som förebild. Där sitter män och beslutar om «vår vetenskap» säger Rückerschöld och vill alltså ändra på det. Här skulle kvinnor diskutera hushållnings-rön och bli belönade med medaljer och annat för de bästa förslagen.

Böneskriften har av dem som kommenterat den tidigare, inte ansetts radikal eftersom Rückerschöld inte föreslår andra förändringar än att ogifta kvinnor ska ta över vissa yrken från männen medan kvinnors huvudsysselsättning och egentliga uppgift fortfarande är att ha hand om den inre hushållningen (bl.a. Qvist 1960, Holm 1981). Men vi kan inte bedöma radikaliteten med våra 1900-tals ögon. I en tid då kvinnor var omyndiga och helt beroende av sina män, är Rückerschölds Böneskrift ett försök att

inom kyrkans och samhällets givna ramar ändå vidga kvinnornas rörelsefrihet något, eller åtminstone upprätthålla den när den håller på att inskränkas. Hon vill synliggöra kvinnors arbete för männen, hon vill få det uppvärderat, visa att kvinnor har kompetens. Och hon pekar på de konsekvenser kvinnors bristande kunskaper i hushållsarbetet får för enskilda män och hela landets ekonomi. Med et modernt ord vill hon professionalisera hushållsarbetet.

Så för sin tid var dessa krav på utbildning för kvinnor och åtgärder för kvinnors skulldans radikala och för att inte stöta sig alltför mycket med «allmänheten», eller männen, måste hon försäkra att hon inte menar att kvinnor ska klampa in på männens område. Hon framhåller t.ex. att det *inte* är «Theoretiska kunskaper» som ska läras ut i flickskolorna, utan «bara» de praktiska som kvinnor alltid har gjort, men nuförtiden gör allt sämre.

När vi läser Böneskriften måste vi hela tiden ha de läsande männen i tankarna, och den situation Rückerschöld skriver utifrån som kvinna på 1700-talet. Det var liksom inte «meningen» att kvinnor skulle lägga sig i det offentliga samtalet, och än mindre ställa krav. Därför måste Rückerschöld för att få de manliga läsarna att lyssna använda sig av en strategi gentemot dem. Hon spelar på de schabloner som fanns om kvinnor. Det syns redan i rubriken. Där gör hon på en gång klart att det är en kvinna som skriver, det är t.o.m. ett olyckligt fruntimmer som har fattat pennan. Hon vänder sig till allmänheten, eller det vi skulle kalla samhället idag, som består av män, de som bestämmer. Så olycklig har hon blivit att hon behöver be allmänheten läsa vad ett fruntimmer skrivit. Rückerschöld slår an en ton av underdanighet och uppgivenhet, och mot den som resonans står hennes skarpa iakttagelser och bitska kommentarer som skärande dissonanser.

Jag kan mycket väl förstå varför Rückerschöld ville behålla sin anonymitet. Vilken ärbar hustru skulle vilja ståta med sitt namn på en sådan här text? Förutom de krav hon för fram gör hon en enorm vidräkning med «allmänheten», och dess syn på och behandling av kvinnor. Hon avslöjar att hon har genomskådat männens strategier för att hålla kvinnorna i underordning. Här är ett exempel på hur hon pendlar mellan sin skarpsynthet och de kvinnliga schablonbilderna: «Fabeln berättar, at Philomela miste sin tunga, på det hon ej skulle kunna klaga sin nöd;» skriver hon, och tar för givet att läsarna kände till sagan om Philomela, som blev våldtagen av sin systers man och, för att inte kunna avslöja honom, fick tungan avskuren. För att systemen ändå skulle få veta, sydde Philomela in sin berättelse i ett broderi, varefter systrarna straffade mannen. Rückerschöld, som skriver «wi» om sig själv och kvinnorna, fortsätter:

Wi tycka oss äfwen hafwa anledning, at tro, det wår upfostran, i mörker och okunnighet, härrör af samme orsak. Men war nöden hennes Läromästerinna, at wäfwä Bokstäfwer, så är hon ock nu wår, då wi med klämda hjertan och tåre-fulla ögen uti en oskyldig enfaldighet, drista oss denna Frihetstiden, at blanda wårt klagorop med det Allmännas.

(Frihetstiden kallas den tid i Sverige av relativ politisk frihet fram till Gustav III:s statsvälkning 1772.)

Rückerschöld anser alltså att orsaken till kvinnors bristande uppföstran beror på att de inte ska kunna klaga över sin situation! Samtidigt blir Philomela här Rückerschölds förebild när hon nu ändå tar till orda.

En annan klarsynt och skarpt formulerad fras, apropå kvinnors svåra försörjningsmöjligheter, lyder:

En ömsint Moder, som föder et Flicke-barn til werlden, har en onaturlig orsak, at önska det qwaft af dagsljuset.

Det som gjorde att den här skriften i sin

samtid ansågs «märkelig» och anledningen till varför Rückerschöld var så mån om sin anonymitet, måste ha varit Rückerschölds analys av förhållandet mellan könen. Hon har genomskådat männens makt och kvinnornas vanmakt. Hon rör vid grundvalarna till varför det ser ut som det gör. Och kanske kommer hon åt den förändring som börjat så smått i övergången från ståndssamhället till ett borgerligt livsideal. Kvinnors behag blir allt viktigare, kvinnors utseende är numera deras enda naturliga tillgång skriver Rückerschöld, och med den kan männen göra vad de vill:

Kan någon denna tiden wara olyckligare, än en wacker Flicka? Ögon, näs och snaror äro stälde för henne på alla sidor, och i sin ungdom må hon billigt liknas wid en uti en Örtgård nyss utsprucken fager Blomma; hwilken åskådarena täfla om at få afbryta, endast för, at så mycket snarare få trampa des förwissnade blad under fötten.

Jag har uppehållit mig länge vid denna skrift som Rückerschöld skrev under pseudonym för jag tycker den är fantastiskt intressant. Och den ger som sagt bakgrunden till varför Anna Maria Rückerschöld 15 år senare började skriva sina kokböcker. I brev till Böneskriftens utgivare skriver hon nämligen om sina förhoppningar med den:

/Jag skulle bli/fullkomligen tillfredsstält, om jag finge öfwerlefwa den minsta åtgärd af det jag till mit köns förmåner i min simpla skrift dristat påyrcka. Fattar wår nation den smaken, at nyttiga /frunntimmer/understödja hans wälmåga; tör man förmodeligen snart nog få hoppas at något ljus uptändas i de stackars flickornas mörker.

Kokböcker

Men 15 år senare, då inga skolor grundats, inga lagar stiftats och inget ljus upptänts i de stackars flickornas mörker, tar Anna Maria Rückerschöld saken i egna händer. Mellan 1785 och 1800 ger hon alltså ut fyra kokböcker. Här skriver hon under eget namn, här gömmer hon sig inte bakom en pseudonym

Den Nya och Fullständiga
Kok-Boken,
 innehållande
Beskrifning,
 at
 Med mindre Kostnad tilreda hwarjehanda
Smakliga Rätter
 af
Potates,
 Samt
 Wälmänta Råd och Påminnelser,
 som jämnväl
 för bättre Hushåll kunna wara tjänande,
 jämte
Bihang
 af et Litet Hushålls = Allehanda,
 författad af
 Anna Maria Rückerschöld.

SEDERHOLM

Tryckt hos N. J. Nordström 1796.

På eget Förlag.

eller tar omvägen om männen, utan här riktar hon sig direkt till kvinnorna. I kokböckerna förmedlar hon skriftligen den kunskap hon hade önskat de skulle få i lärohusen och i hushållsskolorna. De fyra kokböckerna är sinsemellan rätt olika. De tre första riktar sig till olika kategorier kvinnor och i den sista försöker Rückerschöld nå de yngsta flickorna genom deras mödrars uppfostran. De är också olika till stil och innehåll.

En Liten Hushålls-Bok (1785, 79 s.) har bara ett kort förord, ganska opersonligt hållet, som talar om syftet med boken. Här vänder sig Rückerschöld till unga nygifta kvinnor, inte de rikaste, de har ju råd med kokerskor, utan till de lantkvinnor som själva måste sköta sitt hushåll, eller «de plikter wartil wi äro skapade», som Rückerschöld skriver. Hon tar upp tråden från Böneskriften med den förfelade uppfostran hon menar flickor får, som inte är anpassad till den verklighet de hamnar i efter giftermålet. Hon klagar att även bättre mäns döttrar är som främlingar i sitt eget kök när de har gift sig och blivit husmödrar. Det får de också bittert erfara när pigorna hånar den unga matmodern. Men man ska inte behöva lita på okunnigt tjänstefolk skriver Rückerschöld, utan själv vara den som har kunskapen om hushållet. Och här vill hon, utifrån sin långa erfarenhet, delge sina läsare hur man på bästa sätt får den «drygaste, smakligaste och helsosammaste» födan.

Så följer en noggrann genomgång av grundläggande hushållningskunskaper: hur man förvarar säd att den inte förkommer, bakar bröd, gör palt och pannkakor. Hun går mycket grundligt tillväga, tar allt ifrån början. Kapitlet om kött börjar med slakten t.ex. Sedan är det kalvars uppfödande och hur hönshus bör byggas. På 1700-talet utan kylskåp och konserver var ju bevarandet av maten så mycket större del av matlagningen än nu, och viktigare, inget

fick förkommas. Med kunskap och aktsamhet i matlagningen går att förebygga sjukdomar menar Rückerschöld, och hon propagerar för ett naturligare kosthåll där maten inte förstörs av för mycket kryddor och måltiderna sätts ihop så att «magen ej plågas».

Snart förstår den unga matmodern att «språk, musik, nipper, grannlåt och galanterier» som hon lärt som flicka inte har någon nytta i hushållet, och goda hushållsböcker blir henne kärare än franska romaner!

Tjänstefolket är den svåraste artikeln i hushållet, skriver Rückerschöld i slutet av boken under rubriken «Några små underrättelser för en Ung matmodern», men det kan upphjälpas om man betraktar dem som medmänniskor. Matmodern får rådet att vara vänlig mot pigorna, men att ändå se till att bibehålla sin värdighet gentemot dem. Det lönar sig också i längden att kosta på tjänstefolket lite bättre mat än brukligt.

En Liten Hushålls-Bok kom ut i tre upplagor och hade enligt förordet i nästa bok varit så populär att flera tydligen frågat efter en fortsättning. *Den Nya och Fullständiga Kok-Boken* (1796) har över 300 sidor och innehåller fler detaljerade recept än den förra, Den riktar sig till hus med bättre råd och här finns flera recept på många olika rätter, bakverk, soppor och såser m.m. Det förutsetts att man kan grunderna och på sina ställen hänvisas till Hushållsboken, för att undvika upprepningar.

Här blir Rückerschöld mer personlig i förordet som hon riktar till «Mina unga och värdaste läsare». Det är «den varma kärleken för mit kön, deras nytta, deras heder» som får den gamla gumman att på nytt fatta pennan och skriva ner sina råd.

Rückerschöld återkommer här till problemet med de ogifta kvinnornas försörjning, och menar att en orsak till varför så många flickor är blottställda är karlarnas

rädsla att träffa på hustrur som är så okunniga i hushållsarbetet att deras inkomster sätts på spel.

Här finns i inledningen också ett «Wälment råd til en hushållerska i et rikt och förnämt kök» där Rückerschöld uppvärderar hushållerskeyrket för det ansvar det innebär. Hon råder som en vän: «Kära kokerska... studera din wetenskap!», för matlagning är inte lätt och kräver både arbete och överinseende, och hon talar om hur viktigt det är att visa omsorg och betjäna väl oavsett hurdan matmoder hon har, eftersom arbetet ger tak över huvudet och en säker utkomst i osäkra tider för framtiden av bättre stånd. Hon uppehåller sig länge vid hushållerskans ställning mellan herrskapet och tjänstefolket och framhåller vikten av att hon ska vara en god förebild för båda. På så sätt förmedlas gudfruktan och kunskaper ytterligare ett led ifrån Rückerschölds kokbok.

Sedan följer något som Rückerschöld kallar «Copior Af några Utländska Matmödrars Portraiter», där en rad damer passerar förbi som det ena exemplet värre än det andra på hur husmödrar inte ska vara. Det kanske inte är Rückerschölds egna skapelser, utan en översättning från något annat språk, men de är intressanta i alla fall. Den ena ägnar sig bara åt sitt utseende, den andra läser sin man utfattig, den tredje är visserligen duktig på att väva och spinna, men inte på att laga mat. En ägnar sig bara åt politik, en annan är religiös hycklerska, och en förstår inte bättre än att hon sliter ut sig på pigssysslor. Till slut får vi här möta Beningia som förstås har goda kunskaper, är from och ödmjuk, stiger först upp och går sist i säng. Hon är sin mans ära, husets krona, husfolkets glädje osv, osv. Kort sagt möter vi Rückerschölds idealbild av en husmor, och kanske är det också ett porträtt av henne själv?

Samma år utges bok nummer tre, *Fattig*

Mans Wisthus och Kök. Her får bondhustrur på landet och kvinnor ur den lägsta hopen i staden sina råd. På stadskvinnorna ligger en stor uppgift att föda sina familjer när männen ofta är uslingar som super. Ju uslare man desto klokare kvinna behövs, tycks Rückerschöld mena och uppmanar kvinnan att dra mannen vid näsan och inte tala om vad hon tjänar. Råden hon får låter nästan moderna: baka själv, i stället för att köpa bröd, gör storköp av smör och gå ihop några stycken om en tunna sill.

På landet går Rückerschöld «bosyn» med bondhustrun och synar ladugård, «wisthus», kryddgård och kåltäppa. Överallt har hon något att påpeka. Med god vilja och bättre kunskap bör det gå att få ett dragligare liv.

För den här boken fick Rückerschöld Patriotiska Sällskapet skådepenning i silver, och den kom i en andra upplaga året efter. Man kan naturligtvis fråga sig om den nådde den publik den avsåg. Läskunnigheten var inte alltför stor bland de allra fattigaste och pengarna behövdes nog till matnyttigare ting än en bok, hur goda råden i den än var.

År 1800, 30 år efter det att Rückerschöld förespråkade lärohus för små flickor och hushållsskolor för äldre i Böneskriften, gav hon ut en liten skrift, bara 43 små sidor: *Försök til en liten Hushålls-Cateches, huru man skall förhålla Unga Flickor Deras rätta Bestämmelse i werlden*. Hon var då 75 år gammal, alla hennes barn var döda, hennes man likaså, ett barnbarn dog samma år.

Likväl ger hon inte upp, i en tid då sällskapsliv och salonger blivit mode också hos borgerligheten och «talanger» det uppenbarligen viktigaste för flickor att odla. Att lära sig språk och musik, att rita, brodera och dansa går för sig skriver Rückerschöld, endast om det är förenat med flickors «rätta bestämmelse». Män borde uppskatta hustruliga dygder, inte talanger,

före giftemålet, upprepar Rückerschöld och beskriver bästa sättet att styra flickorna in på den rätta vägen. Det ska ske med utgångspunkt i deras egen nyfikenhet och frågvishet. Flickorna ska alltid få vara med i hushållsarbetet om de vill, och inte stängas in i barnkammaren. Men hon skriver också, att eftersom flickor är dömda till undergivenhet, så är lydnad det viktigaste att lära.

Anna Maria Rückerschöld var i mycket en typisk företrädare för det svenska upplysningstänkandet. Med förbättrade kunskaper skulle folket frälsas och penningen förmeras inom landet. Men hon hade lagt märke till att kvinnorna inte omfattades av dessa tankar och att deras förmågor glömts i den allmänna optimismen. Snarare gick «utvecklingen» åt motsatt håll för kvinnor då deras behag alltmer värderades framför deras hushållningskunskaper. Rückerschölds skrifter måste alla läsas i ljuset av den förändring som skedde för kvinnors del med borgerlighetens ideals utbredande och mot bakgrund av en kvinnas, och särskilt en skrivande kvinnas, villkor på 1700-talet. Rückerschölds alternativ till «utvecklingen» var att upprätthålla ett äldre ideal då kvinnors arbete i den inre hushållningen hade värderats av både män och kvinnor. Men som samhället förändrades ville hon göra det med tidstypiska medel som att lagstifta om och grunda skolor för flickor. I Böneskriften riktade hon sig till allmänhetens män och «bad» dem genomföra detta. När hennes ideer inte

vunnit gehör hos dem vände hon sig i stället till kvinnorna själva och förmedlade sina kunskaper och insikter i fyra kokböcker.

Agneta Helmius
fil.kand.

Institut för idé och lärdomshistoria
Uppsala Universitet
Sverige

Litteratur

- Helmius, Agneta. «Det Olyckliga Svenska Fruentimret» – Anna Maria Rückerschöld, kokboks-författarinna på 1700-talet. C-uppsats i Idé- och lärdomshistoria, Uppsala Universitet 1990.
- Holm, Birgitta. *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*. Stockholm 1981.
- Qvist, Gunnar. *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*. Göteborg 1960.
- Rückerschöld, Anna Maria. Det Olyckliga Svenska Fruentimrets Böne-skrift Til Allmänheten. Upsatt af Fru D**. I C.C. Gjörrwell (utg.). *Almänna Magazine*. Stockholm 1770.
- Rückerschöld, Anna Maria. *En Liten Hushålls-Bok, Innehållande Säkra underrättelser, om rätta beredningen af hwar jehanda äteliga waror, Unga Matmödrar til Tjenst*. Stockholm 1785.
- Rückerschöld, Anna Maria. *Den Nya och Fullständiga Kok-Boken, innehållande Beskrifning, at med mindre kostnad tilreda hwar jehanda Smakliga Rätter afwen af Potates, samt Wälmenta Råd och Påminnelser, som jämwäl för bättre Hushåll kunna wara tjenande*. Stockholm 1796.
- Rückerschöld, Anna Maria. *Fattig Mans Wisthus och Kök, Bifallit och Belönt af Kongl. Patriotiska Sällskapet med den större Skådespenningen i Silfwer*. Stockholm 1796.
- Rückerschöld, Anna Maria. *Försök til en liten Hushålls-Cateches, huru man skall förehålla Unga Flickor Deras rätta Bestämmelse i werlden. Förestäldt i Frågor och Swar*. Stockholm 1800.

B Ø K E R

Om å lese som kvinner

(Eller om å lese det kvinner leser – på en ny måte?)

Ved Åse Hiorth Lervik

Ingen litteratur har vært utsatt for så unison kritikk som den som samler de aller fleste lesere: Masselitteraturen eller triviallitteraturen for kvinner. Gustav Flaubert er ikke den eneste som har skildret en romanleserinnen flukt inn i illusjonene som avskrekende eksempel. Den svenske romantikeren V. F. Palmblad forteller i 1812 om en nygift kvinne som forsømmer sin husholdning og forvandles til et forgrått vesen som bare kan kjenne medlidenhet med oppdiktede lidelser, og i 1983 skriver radikalere Jan Myrdal med samme moralske forargelse om «tantsnusk».

Det er Lisbeth Larsson som slår dette fast i sin avhandling *En annan historia*, der hun har satt seg fore å gi en innforstått og vitenskapelig fremstilling av ukebladslitteraturen for kvinner. De fyldige historiske oversiktene over ukepressens utvikling, over kritikken mot og debatten om underholdningskulturen og over ulike trender i forskningen om triviallitteratur er kombinert med inngående analyser av tre utvalgte ukebladsårganger: *Allers Familj-Journal* 1897, *Hemmets Veckotidning* 1937 og *Året Runt* 1967, alle ledende innenfor sitt tidsrom. Innenfor hver av disse årgangene analyse-

rer hun flere fiksjonstekster, både føljetonger og kortere noveller, men velger ut én føljetong som hovedtekst.

Kvinnebildet i endring

Hun gjennomgår likeledes det faktastoffet som omgir fiksjonen, – populære opplysningsartikler i 1897, Hollywood-sladder og kjærlighetshistorien mellom hertugen av Windsor og Mrs. Simpson i 1937, «hjemme hos»-reportasjer om kjendiser og om tapre hverdagsmennesker i 1967. Bildematerialet, også i annonser, blir brukt både til å tydeliggjøre poengene fra tekstanalysen og til å samle noen nesten ikonografiske tolkninger av kvinnebildet på hvert tidspunkt. I 1897 er det den lille familien som befinner seg i en åpen båt på et urolig hav, med mannen som styrer og kvinnen som utstråler trygghet, fordi hun stoler på ham. I 1937 er det ansiktet – den unge kvinnens rene, vakre, glatte ansikt, alene eller vendt opp mot et nesten like vakkert mannsansikt som hun møter i kysset. I 1967 er det alle hjemmets små og store gjenstander som signaliserer trivsel i familien eller skal bety lettelser i husarbeidet – fra blomster i vase og heklede gardinkapper til fryseboks og Ajax.

Tidligere tiders fordømmelse av kvinners underlødige lesestoff har også smittet over på holdningen til leserne. I 1940 skriver en sosialistisk kulturkritiker om ukepressens publikum: «Det är den underernärda, affärsanställda unga kvinnan med för högt tilltaget klädkonto och en rand på halsen, där den ditsminkade solbrännan tar slut och den naturliga ohälsan begynner, som dessa tidningar skrivas för.» Han ser ikke at når han fremhever kriminalreportasjene på trivialromantikkens bekostning, er det en kjønnsspesifikk vurdering. (44 f.)

En kvinnelig lese måte

Den lesepedagogiske forskningen har påvist store kjønnsforskjeller. Mens kvinner gir seg hen i lesningen, lar seg emosjonelt oppsluke av fiksjonen, holder menn en betraktende distanse. Så lenge det mannlige er normen, blir det kvinnelige mangelfullt: Det regnes som en feil å ikke ha distanse når man leser. At menn unnlater å engasjere sine følelser, blir ikke i samme grad oppfattet som mangel. Også kvinnelige forskere er falt i denne grøften, påviser Lisbeth Larsson, som i stedet vil se de positive kvaliteter i en identifiserende lese måte: «Den handlar om att binda samman, inte om att separera, om kärlek, inte aggressivitet, om samhörighet och känslomässig intensitet, inte distans eller kylig behärskning; inte om avgränsning och kontroll men om öppenhet och föjlsamhet.» (233) Ved å holde fast ved en solidarisk forståelse såvel av tekstene som av lesernes bruk av dem, mener hun å kunne komme bakpå den vanlige oppfatningen av dette lesestoffet som fluktmulighet, som kommersiell utnyttelse av kvinners utilfredshet med sin hverdags-situasjon eller som ideologisk indoktrinering av falsk bevissthet, og finne fram til den mening som produseres i møtet mellom tekstene og deres lesere.

Den nyvurdering av mannlige trivialgenerer som blant annet Kjartan Fløgstad har stått for, der det «karnevalistiske» aspektet ved tekstene blir tilkjent en emansipatorisk kvalitet, bør kunne få sin parallell i en tolkning av den kvinnelige triviallitteraturen som et univers der kvinnelige verdier alltid seirer (257 f.). Disse synspunktene i sluttkapitlet er det teoretisk mest verdifulle i avhandlingen, og legger opp til en debatt om vesentlige spørsmål.

Solidarisk lesning

Lisbeth Larssons innforståtte, kvinnesolidariske lesning av ukepressens tekster er på ingen måte ukritisk og har tilstrekkelig intellektuell distanse til at hun kan avdekke både skjulte sammenhenger og indre motsigelser i kvinnebildene. Gjennomgåelsen av de tre ukebladårgangene er fine bidrag til kvinnelig bevissthetshistorie. Hennes analyser er kvalitative, ikke kvantitative, men hun har også beskrivende avsnitt med ganske stor bredde i eksempelmaterialet. Likevel blir det selvsagt problematisk hvor langt man kan generalisere ut fra et så spinkelt utvalg som dette faktisk er. Meget av det hun kommer fram til, stemmer med hva jeg vet fra andre kilder, annet virker umiddelbart riktig ut fra vår felles forståelsesramme som kvinner. Men andre ganger er det vanskeligere å la seg overbevise.

Den oppmerksomme og fordomsfrie lesningen av stoff som hittil sjelden er tatt alvorlig, gir uten tvil muligheter for å få fram ny forståelse av det ideologiske helhetsbilde kvinner har tolket sine liv innenfor. De fiktive personene er riktignok enkle i tegningen, ofte er det en overtydelig motsetning mellom den gode og den onde kvinnen som kjemper om samme mann, og handlingen er lagt til eksotiske miljøer og rommer melodramatiske innslag. Men tekstene lar seg altså også lese som en slags allegorier over kampen mellom omsorgsprinsipp og egoisme, om Askepotts troskap mot de moderlige verdier, om de prøvelser individet må gjennomgå for å bli voksen, gjøre seg fortjent til lykken og innføre harmoni i verden og familien.

Økende splittelse mellom kvinner og menn?

Avhandlingens komposisjon har ikke falt i min smak. Det er verken et klart kronolo-

gisk eller et klart systematisk opplegg, og jeg savner en skikkelig innledning med redegjørelse for problemstilling og metode og begrunnelse for valg av materiale. Kapitlenes rekkefølge tror jeg ikke lar seg begrunne! Et to siders forord antyder motivene for å ta opp emnet, men kan ikke gi noen egentlig innføring i den innforståtte lese- og problemene omkring den, det kommer først i siste kapittel.

Til gjengjeld er resultatene av analysen foregrepet i forordet, der Lisbeth Larsson hevder at ukepressens versjon av utviklingen kan leses som et korrektiv til den offisielle historiskrivning:

Det öppnar sig en allt bredare avgrund mellan vår så omhuldade och goda berättelse om kvinnan på väg från myndighet till rösträtt till likalön och delad föräldraledighet, ständigt i rörelse mot en bättre värld, och veckopressens tragiska historia om splittring, ökade arbetsbördor, utarmning och förlost.» (8)

Dette er ikke formulert som en hypotese som skal bevises, og selv om Lisbeth Larsson kommer tilbake til splittelsen noen ganger underveis, er det vanskelig å se hennes siste analyse av avslutningsbildet i føljetongen «Sju veckor i Rom» fra Året Runt 1967 (267) som tilstrekkelig belegg for at ukebladene virkelig gjenspeiler en økende splittelse mellom menn og kvinner. Her undres jeg på om forfatteren trass alt har latt seg forlede av sin solidaritet med *leserne* til en altfor positiv fortolkning av *tekstene*, så hun legger mer inn i dem enn de kan bære. Trass alt ender denne føljetongen med (forberedelsene til) et dobbeltbryllup, så den splittelse som tegnene i teksten muligens uttrykker, blir grundig motsagt av hva handlingen eksplisitt forteller.

Jeg skulle også gjerne sett en mer inngående drøfting av den motsetning mellom fiksjonens og spørrespaltenes fremstilling av kjærlighetens vilkår som Lisbeth Larsson finner i denne årgangen. Hvilke følger

«Hemmets Veckotidning» 1937, illustrasjon til «Ormen i Paradiset».

får det for lesernes bevissthet at fiksjonen fremstiller bryllupet – eller kysset, det øyeblikk da «hjälten kommer til insikt om sin kärlek til hjältinnan og erkänner sitt oundgängliga behov av henne» (ifølge Janice A. Radway, sitert s. 258) – som den endelige harmonisering av alle konflikter, når ekteskapets realitet for så mange kvinner blir en evig drakamp om hans og hennes verdier? Er det ikke ganske farlig å fore oppvoksende kvinner med de samme lykkedømmer som forrige generasjon? Blir ikke motsetningen mellom kvinnes pliktetikk og

menneskets rettighetsetikk tilslørt på en måte som må gjøre kvinner til tapere, så lenge rettighetsetikken sitter ved makten – hva den jo faktisk gjør?

Kvalitetsproblemet

Et annet punkt jeg har vanskeligheter med, er at Lisbeth Larsson helt later til å se bort fra kvalitetsproblemet. Det er etter min

mening stor forskjell på gode og dårlige kriminalromaner, men kan man også snakke om gode og dårlige trivialromantiske føljetonger?

Derimot er det ment som et kompliment når jeg sier jeg skulle ønske at hun hadde ført sin undersøkelse helt opp i 1980-årene. Den utvikling som trass alt er foregått gjennom 1970-årene, og det tilbakeslag mange av oss mener vi kan se ved midten eller slutten av 1980-årene, skulle jeg gjerne sett ettersøkt i tekster som vender seg til dagens generasjon av dobbeltarbeidende kvinner i brede lag.

Fordelen med Lisbeth Larssons intelligente og velorienterte fremstilling er at hun hele tiden inviterer oss til å lese med, og til å prøve hennes resultater mot våre egne erfaringer og tolkninger. Det kan det komme mange nye tanker ut av.

Lisbeth Larsson:

En annan historia.

Om kvinnors läsning och svensk veckopress.

Symposion bokförlag,
Stockholm/Stehag 1989.

Sanningen om kvinnorna

Ved Bente Christensen

Sanningen om kvinnorna er en doktoravhandling om den svenske forfatteren Agnes von Krusenstjernas syvbinds romanserie *Fröknerna von Pahlen* (1930–35) som handler om en svensk adelsslekt på begynnelsen av vårt århundre, en serie Birgitta Svanberg betegner som en «kvinnelig kollektivroman».

Birgitta Svanberg har to hovedsiktemål med sin analyse av *Fröknerna von Pahlen*: Hun vil se på hvordan romanens kvinnesyn er fremstilt, hvilket forhold det står i til den historiske situasjonen der den er skapt, til tidens ideologier og til den skjønnlitterære tradisjonen. Hun vil også legge vekt på den «episke prosessen» i romanserien, se på temaer og motiver og forsøke å klarlegge implikasjoner og meningssammenhenger – ut fra et bevisst feministisk perspektiv.

Lesemåten er i utgangspunktet *sympatisk*, det vil si at Birgitta Svanberg går ut fra Agnes von Krusenstjernas eget perspektiv, noe som understrekes i tittelen på avhandlingen, *Sanningen om kvinnorna*, som er hentet fra et sitat av forfatteren selv, der hun gir uttrykk for at det er nettopp denne hun ønsker å formidle til sine lesere.

Mor-datter-forhold

Avhandlingen er delt i to hoveddeler: Første del heter «De gifta kvinnorna» og omhandler fire av de kvinnelige hovedpersonene og det forholdet tre av dem har til sine døtre, et «deformerande och destruktivt inflytande».

De tre mødrene representerer ulike typer kvinner, fra «hjemmets gode engel» til en hekseliknende gestalt, men alle tre er de mødre formet i patriarkatets bilde, alle tre avviser de døtrenes forsøk på å finne en egen identitet. Det er denne handlemåten Birgitta Svanberg kaller «morssviket».

Annen del av avhandlingen tar fortløpende for seg alle de syv romanene med henblikk på utviklingen av forholdet mellom de to ugifte kvinnelige hovedpersonene i romanserien, Petra og Angela von Pahlen. Angela er Petras niese, men også deres forhold kan ses på som et slags mor-datter-forhold. Her finner vi et positivt motbilde til de tre foregående tilfellene, Petra og Angela lærer etter hvert å respektere og elske hverandre som to selvstendige individer.

Birgitta Svanberg benytter moderne amerikansk feministisk teori og psykoanalytiske metoder, bla. Freud og Kristeva, for å analysere og belyse de ofte kompliserte forholdene mellom de ulike romanskikkelsene. I tillegg til den psykoanalytiske synsvinkelen trekker hun også inn mytestoff, særlig myten om gudinnen Demeter og hennes datter Persefone som har en treledet struktur: samhörighet, tap og gjenforening mellom mor og datter, en utvikling som også kan følges i forholdet mellom Angela og Petra von Pahlen.

Som hun sier i sin innledning, er det først og fremst kvinneskikkelsene i *Fröknerna von Pahlen* som skal analyseres, men

enkelte av de mannlige figurene er også trukket inn, særlig i forbindelse med diskusjonen av seksualitet og kjærlighet. Ifølge Agnes von Krusenstjernas ektemann David Sprengel, er Pahlen-seriens tema en undersøkelse av «kärlekens och sexualitetens alla arter og avarter», og her finner vi incestforhold mellom søsken, heteroseksuelle og homoseksuell/lesbiske forhold. Ifølge Birgitta Svanberg innebærer disse beskrivelsene en slags «dekonstruksjon av hele den stadfæsta sociala ordningen med dess strikta mönster av manligt/kvinligt, tillåtet/otillåtet, överordnat/underordnat».

Omstridt romanserie

I tidens svenske kulturkontekst er det klart at dette måtte virke provoserende. Bonniers forlag nektet å gi ut de siste bindene, og det oppsto en hissig diskusjon om hvorvidt romanene var umoralske og perverse eller ei, den såkalte Pahlen-feiden. Også senere kritikere av Krusenstjerna har hatt problemer med å lese boken på en uhildet måte. Olof Lagerkrantz' avhandling om Krusenstjerna fra 1951 (den foreligger i pocket-utgave) er riktignok sympatisk innstilt til forfatterskapet, men Birgitta Svanberg påviser hvordan også han analyserer forfatterskapet i lys av et biologisk kvinnesyn som henger sammen med en patriarkalsk kultur. Hun selv ser på kjønnsidentiteten som en sosial konstruksjon, basert på historisk betingende konvensjoner – og institusjoner, kunne en legge til.

Den «doble» skrivemåten hos Agnes von Krusenstjerna blir trukket frem flere ganger gjennom avhandlingen, ting er aldri så enkle som de synes. Birgitta Svanberg hevder at leseren i tillegg til det opprinnelig sympatiske utgangspunktet blir tvunget inn

en *symtomal* eller kritisk lese måte, «där det vardagliga och självklara plötsligt kan undermineras och ifrågasättas», der en ser at teksten gir rom for mange ulike tolkninger. Svanberg påpeker for eksempel at verket kommer med en så sterk kritikk av familieinstitusjonen at den formelig «sprängs i luften i romanseriens avslutande delar». Krusenstjernas alternativ blir å etablere et rent kvinnesamfunn på slektsgården, der flere kvinner lever sammen med sine barn. Adèle Holmström, forpakterens barnløse kone, er den «gale kvinnen» som ødelegger idyllen; først da mannen har kvalt henne, blir harmonien tilsynelatende fullkommen. Denne løsningen regner Birgitta Svanberg som «radikalfeministisk utopi», den blir i hennes øyne en «vacker, men verklighetsfrämmande vision», som vel heller ikke forfatteren ut fra sin tvetydige holdning og skrivemåte helt tror på.

Det som er nevnt ovenfor er naturligvis bare smakebiter fra en omfattende og innholdsrik avhandling. Den er tykk å komme igjennom (nesten 500 sider), men en del av hovedpoengene gjentas flere steder, slik at man ikke trenger å lese fra perm til perm med en gang for å få med seg de viktigste synspunktene. Jeg har hatt stort utbytte av å lese denne avhandlingen, og jeg vil anbefale den for alle som liker Agnes von Krusenstjernas bøker – og for dem som ønsker å bli kjent med et av de mest interessante forfatterskap i Norden i vårt århundre.

Birgitta Svanberg:

Sanningen om kvinnorna. En läsning av Agnes von Krusenstjernas romanserie Fröknarna von Pahlen.

Gudlunds Bokförlag, Stockholm 1989.

«Förflytta berg till bokstäver»

Om Elisabet Hermodssons författarskap

Ved Margaretha Fahlgren

Birgitta Ivarson Bergsten har skrivit en ovanlig avhandling genom att hon som ämne valt en nulevande kvinnlig författare. Därtill har hon valt ett kontroversiellt ämne; ett författarskap där gränserna mellan olika konstarter bryts ner och där litteratur, vetenskap och politik ingår en förening. Elisabet Hermodsson (f. 1927) har ägnat sig åt bild- och visdiktning, och hon har skrivit talrika essäer om konstens plats och funktion i samhället. I hennes författarskap finns tidigt en andlig orientering som senare förbinds med ett feministiskt intresse. Som feminist vaknade Elisabet Hermodsson enligt egen utsago sent; Birgitta Ivarson Bergsten menar att hon kunde bejaka feminismen först när hon gjort upp med sin egen fadersbild och den komplicerade skuld- och aggressionsproblematik som var knuten till den. Hermodssons kvinnoperspektiv förbinds med en kritik av materialismen och likgiltigheten för andliga värden i det västerländska samhället. Det hon vill uppnå är en ny världsbild där människan ses «som en helhet av kropp och ande» och «jorden som en skapelse där människorna är medansvariga och medskapande i förvandlingarna» (s. 179). Elisabeth Hermodsson anknyter här

till tidigare feministiska röster i Sverige som Elin Wägner och Emilia Fogelklou. Den förras bok *Väckarklocka* från 1941 refererar Elisabet Hermodsson till i uppsatsen «Att ge namn» som skrevs 1976. Emilia Fogelklou, som redan på 1910-talet skrev en feministisk studie om den heliga Birgitta, blir en viktig inspirationskälla i utformandet av den kvinnliga gudsbild som upptar Elisabet Hermodsson under 1980-talet.

Feminismen användt med försiktighet

Det är emellertid inte feminismen som står i förgrunden i Birgitta Ivarson Bergstens kronologiskt upplagda studie där dagens Elisabet Hermodsson inte ges så stort utrymme. Avhandlingen inleds med ett längre biografiskt avsnitt och därefter får vi följa den religiösa och kontnärliga utveckling som går hand i hand hos författaren och som uttrycks i ett intresse för konstens funktion som rit. Elisabet Hermodssons sextiotalslyrik ägnas ett kapitel och de två sista tar upp det feministiska perspektivet och utforskandet av en kvinnlig gudsbild.

Det hade förmodligen givit avhandlingen

en annan och möjligen intressantare vinkling om det sena författarskapet fått inleda studien. Förklaringen till avhandlingsförfattarens försiktighet vad gäller feminismen finns nog att söka i det svenska forskningsklimatet. Birgitta Ivarson Bergsten konstaterar i förordet att hennes ämne setts på med skepsis och krävt «en viss legitimering». Den inledande diskussionen kring tillämpningen av feministisk litteraturvetenskaplig teori och metod får väl ses som en del av denne. Författaren skriver att hon «med stor försiktighet» använder sig av feministisk forskning med motiveringen att «argumenteringen skall kunna omfattas av såväl manliga som kvinnliga läsare» (s. 14). Det paradoxala härvidlag är att avhandlingens bästa partier är just dessa där Birgitta Ivarson Bergsten vågar ge sig i kast med de kvinnliga teoretikerna. I avsnittet «Den androgyne stensymbolen» frilägger hon bl.a. med hjälp av Julia Kristeva hur stenen i Hermodssons diktning blir en symbol för Faderns lag – den nödvändiga avgränsningen genom språket – men också hur den visar möjligheten att nå fram till modern och kroppen, stenens inre. Likaså är användningen av Phyllis Greenacres och Janine Chasseguet-Smirgels teorier om kvinnor och skapande viktiga i belysningen av Elisabet Hermodssons situation. Jag tycker således att det är synd att Birgitta Ivarson Bergsten hamnat i denna kluvna position till feminismen, både som litteraturvetenskaplig teori och metod och som en nyckel till att närma sig Elisabet Hermodssons författarskap. Den fragmentariska skiss av en kvinnotradition som hon för vidare kunde lyfts fram på ett tydligare sätt.

Författaren och hennes objekt

Att skriva om en nulevande författare kan stöta på problem. Hur skall det biografiska materialet hanteras och i vilken mån skall man låta sig influeras av avhandlingsobjek-

tets syn på sina verk? Birgitta Ivarson Bergsten har löst den förstnämnda svårigheten genom att ge en fyllig bild av Elisabet Hermodssons uppväxt för att därefter endast ge spridda biografiska upplysningar. En invändning mot detta förfaringssätt är naturligtvis att förhållandet mellan privatliv och offentlig verksamhet inte problematiseras. Särskilt i behandlingen av ett kvinnligt författarskap är den aspekten inte oväsentlig och kunde ha uppmärksammats utan att göra intrång på den personliga integriteten. Men i gengäld får läsaren en god bild av Elisabet Hermodssons bakgrund och en intressant teckning av moderns tyska rötter. Hon växte upp i ett litet samhälle som präglades av en pietistisk koloni vars medlemmar levde utan enskild egendom. Moderns berättelser om kolonin gjorde tidigt ett starkt intryck på Elisabet Hermodsson och hon återkommer till pietisternas tankar i sitt författarskap.

Vad beträffar distansen till avhandlingsobjektet finns hos Birgitta Ivarson Bergsten en tendens att ibland låta Elisabet Hermodssons uttalanden i alltför stor utsträckning styra den egna förståelsen av författarskapet. Förmodligen kan varje engagerad avhandlingsförfattare inte undvika att i viss mån identifiera sig med föremålet för sin forskning. Därför borde nog kvinnoforskare som skriver om kvinnliga nulevande författare vara extra uppmärksamma när det gäller att markera det egna perspektivet i förhållande till avhandlingsobjektet. Härvidlag finns en svävning i Birgitta Ivarson Bergstens avhandling som skulle ha kunnat undvikas.

I Elisabet Hermodssons verk bryts gränser mellan olika konstformer ner. Avhandlingen tecknar en intressant bild av en författare vars utveckling inte alltid gått jämna steg med det dominerande litterära klimatet. Hennes samling *Diktning* (1968) var i sitt formexperimenterande för avancerad för samtiden, «Bilddikter under den här

perioden skulle vara konkretistiska. Var de inte det blev man förvirrad.» (s. 126).

Diktsamlingen *Mänskligt landskap orättvist fördelat*, om vars angelägna budskap kritikerna talade när den utkom 1968, hade Elisabet Hermodsson försökt publicera tidigare utan framgång. Beskrivningen av det litterära etablissemangets värderingar visar en osamtidighet i författarskapet som kan märkas även hos andra kvinnliga författare. Särskilt när man skriver litteraturhistoria blir det uppenbart hur många kvinnliga författarskap som faktiskt inte kan placeras in i den traditionella periodindelningen. Sett ur detta perspektiv blir avhandlingens betydelse uppenbar. Birgitta Ivarson Bergsten lyfter fram ett författarskap som både anknyter till en kvinnlig tradition och som bryter med samtida litterära normer. Avhandlingen placerar sig därmed

inom den viktiga del av kvinnolitteraturforskningen som bidrar till att förändra bilden av litteraturen genom att låta de kvinnliga författarna få sin rättmätiga plats. En förhoppning, som kan uttryckas nu när Birgitta Ivarson Bergsten genomfört denna viktiga uppgift, är att hon får möjlighet att ytterligare fördjupa sig i analyser av Elisabet Hermodssons lyrik. Avhandlingens senare parti vittnar om att här finns mer spännande ting att hämta fram!

Birgitta Ivarson Bergsten:

«förflytta berg till bokstäver».

Utvecklingslinjer i Elisabet Hermodssons författarskap.

Doktorsavhandling framlagd vid
Uppsala Universitet.

Raben & Sjögren, Stockholm 1989.

Appetittvekker om kvinners språk

Ved Lise Opdahl

Er du blant dem som føler at du burde sette deg litt mer inn i hva debatten om kvinner og språk egentlig går ut på? Da bør du lese en bok som kom ut i fjor, nemlig *The feminist critique of language*, redigert av Deborah Cameron. Den gir en god innføring i emnet. Det du imidlertid snart vil merke, er at det ikke dreier seg om *en* debatt eller *ett* emne, men om mange.

Deborah Cameron er en god veileder innen dette store og til dels kompliserte området. Hun er en britisk språkforsker som i de senere årene har skrevet eller vært medforfatter av flere bøker om kvinner og språk. Her i landet vil hun blant annet være kjent ved at hun for noen år siden deltok i et seminar om kvinner, språk og samfunn ved Universitetet i Tromsø (se *Nytt om kvinneforskning* nr. 5/88). Om seg selv har Cameron i en annen bok skrevet at hun er «an active feminist who also happens to be a linguist» – noe som signaliserer rekkefølgen i hennes engasjement. I denne boken viser hun sitt engasjement og sin kunnskap på begge felter.

Variert innhold

Med sine omkring 250 sider inneholder boken 18 tekster, skrevet av personer med svært forskjellig faglig bakgrunn og over en så lang periode som fra 1922 til 1987. Tekstene er gruppert i tre deler, alle forsynt med kort innledning av Cameron, som også har skrevet en god og omfattende innledning med tittelen «Why is language a feminist issue?».

Boken er utgitt i serien *World and Word*, som primært er beregnet på studenter i engelsk litteratur. Men innholdet er minst like relevant for den som vil nærme seg spørsmålet om kvinner og språk fra en lingvistisk synsvinkel. Årsaken er utvalgskriteriene: ut fra seriens målsetning har Cameron prioritert tekster som enten er generelt vanskelig tilgjengelige eller som litteraturstudenter ofte ikke kjenner til.

Bokens første hoveddel har navnet «Speech and silence». Her fokuserer flere artikler på det faktum at kvinner fra et litterært synspunkt ofte har vært 'tause' og på årsaker til denne tausheten. Andre artikler i denne delen søker å belyse hva kvinnespråk er, eller kunne vært hvis det ikke var blitt undertrykket. Her finner man – ikke overraskende – to bidrag fra Virginia Woolf. Andre forfattere representert er Josephine Donovan, Cora Kaplan og Annie Leclerc. Et intervju med Luce Irigaray er også inkludert. De noe spesielle utvalgskriteriene er grunnen til at Julia Kristeva ikke er å finne i denne sammenheng.

Annen hoveddel, med den lite gjennom-siktige tittelen «'Naming' and representation», omhandler kjønnsdiskriminerende

språkbruk. Denne delen inneholder ni bidrag om dette emnet, behandlet ut fra både teoretiske og praktiske synsvinkler, av personer med så forskjellige ståsteder som for eksempel teologen Dale Spender, forfatteren Tillie Olsen og dataguruen Douglas Hofstadter. Resultatet er blitt en meget variert og til dels underholdende buket tekster.

Tredje del, «Dominance and difference in women's linguistic behaviour», inneholder fire bidrag om kjønnsforskjeller i bruken av språk, presentert ut fra spørsmålet om forskjellene hovedsakelig vurderes som en følge av kvinners tradisjonelle underordning under menn, eller om utgangspunktet bare er det faktum at kvinner og menn er forskjellige. Alle bidragene her har åpnet for nye vyer, og to av dem er – med rette eller urette – forlengst blitt 'klassikere' innen lingvistisk kvinneforskning. Dette gjelder kapitlet «The Woman» i Otto Jespersens *Language, its Nature and Origin* fra 1922 og utdrag av Robin Lakoffs «Language and Woman's Place» fra midten av 70-tallet.

Boken avsluttes med mange nyttige forslag til videre lesning, og er forsynt med et godt register. Jeg fant bare noen få trykfeil, som alle ser ut til å være overført fra de opprinnelige artiklene.

Dobbel betydning i tittelen

Cameron har bevisst valgt ordet 'critique' i tittelen, fordi dette ordet på engelsk kan ha en dobbel betydning, noe hun ønsker å utnytte. 'Critique' kan brukes nærmest synonymt med 'criticism', et ord som – på samme måte som det norske 'kritikk' – ofte har en negativ valør. Denne betydningen passer godt på bakgrunn av at mange feminister har vært svært kritiske til og har ønsket å forandre mange trekk ved

moderne språkbruk. Et eksempel er bruken i engelsk av *he* og *man* med referanse også til kvinner. Ordet 'critique' kan imidlertid også ha en mer spesialisert betydning, som for eksempel i filosofi, der det brukes om å stille grunnleggende spørsmål ved noe. Flere feministiske fagmiljø har vært opptatt av å drive 'critique' av språket i denne andre betydningen, for eksempel ved å stille spørsmålstegn ved om de to kjønn virkelig har et 'felles språk'. De har også aktualisert den gamle debatten om 'lingvistisk determinisme' – spørsmålet om i hvilken utstrekning det er trekk ved språket som bestemmer den måten vi oppfatter verden på. I sin bok har Cameron gjennom utvalget av tekster prøvd å dekke begge disse betydningene av 'critique', noe som har åpnet for stor bredde i utvalget av tekster.

Stor bredde – styrke og svakhet

Den store bredden i tekstutvalget er bokens styrke, men kan også sies å være dens svakhet. Styrken ligger i at den gir oversikt over mange viktige problemstillinger, ikke minst fordi Cameron er en god og meget sakkyndig guide. Boken gjør mange 'klassikere' lett tilgjengelige, og vil kunne fungere som en fin appetittvekker for den som vil gjøre seg kjent med området. Den vil derfor kunne være sentral ved introduksjonskurs om kvinners språk (dette betyr ikke at artiklene er enkle) og i tverrvitenenskapelig sammenheng. Til slik bruk vil man nok savne en kort innledning om hver forfatter, noe jeg håper kan komme med i en senere utgave.

Men fordi den gir smakebiter, kan den – lik smakebiter på det kulinariske område – lett bli utilfredsstillende i lengden, eller rettere sagt, i dybden. For eksempel har forskning på kvinners språk fra et lingvistisk

synspunkt i løpet av det siste tiår gjort betydelige fremskritt når det gjelder både teori og metode, og ved våre universiteter er det nå naturlig at seminarer om kvinnespråk konsentrerer seg om en eller flere begrensede innfallsvinkler. Dette gir anledning til å gå mer i dybden på enkelte felter enn utvalget i denne boken legger opp til. Med sin spredning over mange emner vil boken derfor ikke egne seg så godt til å være det helt sentrale lesestoffet i en slik sammenheng. Men fordi den gir enkel adgang til

delvis vanskelig tilgjengelige tekster, fordi den har stor bredde, og ikke minst på grunn av Camerons gode kommentarer, vil nok boken i lang tid fremover være å finne på leselistene – om ikke alltid blant de obligatoriske bøkene, så i alle fall som utfyllende lesning. Det fortjener den.

Deborah Cameron (red):

The Feminist Critique of Language.

A Reader.

Routledge, London og New York 1990.

Genialitetens konstruksjon

Ved Synnøve des Bouvrie

«There are no women of genius; the women of genius are men.» Dette sitat danner utgangspunktet for Christine Battersbys gjennomgang av genibegrepets historie. Hun henter påstanden fra psykologen Cesare Lombrosos *The Man of Genius* (Battersby 4, 119). Geni-betegnelsen har vært håndtert uproblematisk for å beskrive virkeligheten. Men, hevder forfatteren, å betegne noen som «geni» er kun tilsynelatende et deskriptivt utsagn, i virkeligheten dreier det seg om en kompleks evaluering etter rådende normer og etablert tradisjon. «Genialiteten» skiller seg slik ikke fra andre smaksdommer, betegnelsen er avhengig av sosial konsensus. Det er vi, lesere og tilskuere, som konstruerer «geniet» ved å projisere våre verdier inn i fortiden og etablere vår tradisjon. Geni-begrepet har altså betegnet en personlighetstype eller en skapende aktivitet. Men en alternativ tradisjon, som har overlevd i psykologisk og sosiologisk forskning, forstår begrepet snarere som et mangfold av talenter som kan utvikles og føre til suksess. «The lack of success of women artists has been used as «evidence» for their lack of talent and consequently incapacity for genius» (s. 104).

Det skapende menneske: Mannen

Vi som kvinner må bli klar over i hvilken stor grad kvinner ikke bare har møtt praktiske hindringer mot å utfolde sin kreativitet: Selve kunstnerbildet har stadig stått i

veien. Til tross for skiftende innhold har «kunstneren» alltid blitt formet over en mannlig lest. Grunnleggende er forestillingen om den mannlige evnen til å reproducere «sin egen like» i sitt avkom. Aristoteles' teori om den skapende kraften i mannens sæd (og stoikernes *logos spermatikos*) har beredt grunnen for senere kunstnerbilder. At faren skaper barnet slik en kunstner former materialet, har i ettertid kunnet snues til: Fordi mannen er den som skaper barnet, er han det skapende mennesket overhodet.

At geni-begrepet stammer fra det latinske *genius*, som betegnet mannens reproduktive kraft, er ingen tilfeldighet, ifølge Battersby. Ordet har beholdt omtrent denne betydningen langt inn i moderne tid og har latt seg blande med det gangbare begrepet for kunstnerisk talent: *Ingenium*. Jeg vil minne om at allerede Huarte i sin innflytelsesrike avhandling av 1575 om evnetyper trekker forbindelsen mellom *ingenium* og *generare*, mannens forplantningsaktivitet, for å belegge mannens superiøre begavelse.

Frem til Romantikken gjaldt kunstnerens oppgave å etterligne naturen, ikke å skape en ny, fiktiv vikelighet. Helt fra Aristoteles og Horats lød formaningen om å bruke sin fornuft og estetiske dømmekraft. Det store skifte kom med Romantikken som satte opp nye mål for kreativitet. Ikke rasjonaliteten, men «genialiteten» kom til å gjelde som kunstens kilde, og «den kreative galskapen» som dens sikre kjennetegn. Som en ny Gud skaper kunstneren noe ut av intet. Hans

sensitivitet, emosjonalitet og subjektivitet ble primære krav til begavelse, de trekk som gjaldt for «feminine».

Men, og her advarer Christine Battersby mot sammenblanding av begrepene: Om «the feminine» ble satt i høysete, ble ikke dermed «the female» verdsatt like høyt. Sensitivitet ble ansett for allminnelig hos kvinner, noe helt annet var det hvis en mann fremviste følsomhet. Slik skulle kunstneren være «som en kvinne», men ikke være kvinne. Kunstnerens «galskap», som for øvrig har en lengre forhistorie, er ingen skadelig galskap. Han er «som en gal» men er ikke «gal», og lovprises for sin sublimе melankolske eksentrisitet.

Likedan har kravet om originalitet munnet ut i et bilde av kunstneren som «outsider». Men «outsideren» må ikke forveksles med «den andre», ikke alt som er nytt blir «originalt». Mens «outsideren» aksepteres som fullt ut menneskelig, belastes «de andre» med (rasistiske og) seksistiske tvil på dette området, og slik faller kvinnelige kunstnere igjennom.

Oppgjør med stereotypiene

Kunnskapsbredden i Battersbys bok er stor, og boka er inspirerende ved sitt mangfold av kilder. Ved å saumfare filosofer, naturvitere og samfunnsvitere forfølger hun en bred bane gjennom vår kultur som utdefinerer kvinner fra kunstens hellige haller. Ikke bare studeres en rekke notoriske mannsideologer som f.eks. Huarte, Schopenhauer og Weininger, men også mer troskyldige forvaltere av såkalt kjønnsnøytrale begavelsestester. Men Christine Battersbys analyse av genibegrepet retter seg ikke bare mot fortiden. Det er nettopp fordi hun ønsker å bane vei for kvinnelige kunstnere i fremtiden at hun tar et oppgjør med stereotype kunstnerbilder før i tiden. For hun mener det er fare for at vi fortsatt sleper på de samme forestillingene, i nye forkledninger.

Selv Nietzsche og Lacan og dekonstruksjonens representanter blir underkastet mistenksom granskning. Og Battersby synes det er foruroligende at anglo-amerikanske feminister støtter tanken om den ego-løse kunstneren. Dekonstruksjonen av subjektet er noe mannlige kunstnere har råd til: Deres produksjon blir likevel oppfattet som et «oeuvre», en variant av geni-forestillingen, og et «oeuvre» impliserer grunnleggende en individualitet. Med billedkunstneren Hannah Höch som eksempel antyder Battersby at det ikke er så selv-sagt at kvinner blir tilkjent en slik individualitet (s. 144). Deres arbeid vil simpelthen bli bedømt som fragmenterte, disparate brokker uten et oeuvres adelsmerke og dermed ubetydelig. Det er også bemerkelsesverdige, mener Battersby, at Hélène Cixous oppvurderer «den kvinnelige skriften», men hovedsakelig gir *mannlige* eksempler, de som er psykologisk feminine (s. 145). Dette er toner vi har hørt før.

Selv om boka til tider virker noe ustrukturert, er hovedargumentasjonen klar. Feministiske kunstnere og kritikere må bli seg bevisst hvilke sosiale mekanismer som opererer i kunsten. Battersby ønsker å bryte ned de gamle geni-forestillingene som baserer seg på en personlighetstype, og hun synes det er mer dekkende å tenke ut fra talent/suksessvirkninger som opptrer innenfor en estetisk tradisjon, altså et sosialt rom. Det gjelder å skape vår egen tradisjon og tilkjenne kvinnelige kunstnere den storhet de har krav på i *vårt* verdssystem (og kanskje redusere enkelte mannlige). «To talk about great female authors or artists is to talk about the values and tastes of *readers* and *critics*» (s. 154).

Christine Battersby:

Gender and Genius. Toward a Feminist Aesthetics.

The Women's Press, London 1989.

Arven fra Hypatia

Ved Grete Børsand Heyerdahl

Margaret Alices bok *Hypatia's Heritage* er et historisk verk om kvinners vitenskapelige innsats – især i naturvitenskapene – fra antikken og frem til forrige århundre. Her møter vi mange ukjente navn og mange merkelige skjebner. Boken vekker nysgjerrighet og undring: Er kvinneinnsatsen på det vitenskapelige felt virkelig så stor? Leseren tør liksom ikke helt slippe gleden til, for hvordan avgjøre om fremstillingen er pålitelig midt i dette mylder av århundrer og skikkelser?

Den sikreste måten er selvfølgelig å sjekke flest mulig opplysninger – helst alle. Det er svært tidkrevende; en anmelder ville da i noen tilfeller måtte gjøre en hel bedømmelseskomité's arbeid. Dermed velger jeg den nest-sikreste metoden: Å begynne med de deler av boken hvor jeg selv har faglig bakkefeste og derefter legge rimelighetskriterier til grunn. Hvis Margaret Alic skriver pålitelig etter kildene f. eks. om senantikens store matematiker *Hypatia*, om middelalderens naturforsker *Hildegard von Bingen* og om opplysningstidens Newton-ekspert *madame du Châtelet* – må vi vel med rimelighet kunne regne med at vi er i trygge hender også for fremstillingen av de enda mindre kjente kvinneskikkelsene.

Hvem var Hypatia?

Siden Margaret Alices bok bærer navn etter filosofen og matematikeren Hypatia fra

Alexandria, hvis arvtagere senere kvinnegenerasjoner i naturvitenskapene tenkes å være, skulle dette være et godt utgangspunkt. I Norge er vi dessuten så heldige å ha en kildekritisk og godt gjennomarbeidet artikkel til disposisjon. Religionshistorikeren Kari Vogt skrev om Hypatia i essaysamlingen *Den skjulte tradisjon* (Bergen 1982).

Vår viten om Hypatia fra Alexandria har vi i hovedsak fra tre kilder: En brevsamling fra hennes egen samtid, en kirkehistorie skrevet ikke lenge etter hennes død i år 415 e.Kr., og middelalderens kanskje første oppslagsverk, «leksikonet» *Suidas* fra 1000-tallet. I Sokrates Scolasticus' kirkehistorie presenteres hun slik:

«Datter av matematikeren Theon var så lærd at hun overgikk alle samtidens filosofer. Hun videreførte den platonske tradisjonen, slik den var formidlet av Plotin, og de som ville lære, førte hun inn i alle filosofiske disipliner. De som ønsket å arbeide med filosofi strømmet til, og samlet seg rundt henne på grunn av hennes lærdom og autoritet. Hun hadde forbindelse med de ledende menn i byen. Hun skammet seg ikke over å tilbringe sin tid i selskap med menn, for alle satte henne meget høyt og aktet henne for hennes renhet.»

Å lese Margaret Alices lille kapitel om Hypatia viste seg å bli en ren glede: Fremstillingen er knapp og presis, kildene for vår viten siteres og drøftes. Forfatteren lager heller ikke noe unødig drama av Hypatias død, denne er jo dramatisk nok i

seg selv. Kanskje er Hypatia nemlig en *hedenskapets martyr*, myrdet av kristne. Ryktene sa til og med at selveste Kyril fra Jerusalem skulle ha beordret dette mordet. Men Margaret Alic holder seg nøktern:

«This took place in March 415, just over a century after the pagans had murdered Catherine, a Christian Alexandrian scholar... Whether Cyril directly ordered the murder, remains an open question.» (Alic, s. 46)

Hvem var Katarina fra Aleksandria?

At Margaret Alic nevner Katarina av Aleksandria, gjorde meg nysgjerrig. Katarina er kanskje den mest elskede helgenskikkelse i europeisk middelalder. Hun har spilt en rolle også i Norge – da Bryggen i Bergen ble gravet ut, kom ruinene av et Katarinakloster fra høymiddelalderen frem. Katarina er *filosofiens skytshelgen*, for etter legenden skal hun ved sin enorme lærdom ha «overvunnet» samtlige lærde menn i en offentlig disputas i Aleksandria. Ikonografisk fremstilles hun alltid med et hjul, «radbrekkerhjulet», et torturredskap. Men her er grensene mellom historie og legende langt vanskeligere å trekke enn i Hypatias tilfelle. Dette gjør da også Alic oppmerksom på, som seg hør og bør.

Legekvinne i Salerno

Den samme nøkterne og kildeorienterte stil preger kapitlene om middelalderkvinnenes naturvitenskapelige innsats. Alic skriver godt om alkymi og medisin – og om forholdet mellom dem. Vi blir også presentert for Trotula (død 1097) og «mulieres Salernitanae» kvinnelegene i Salerno. Disse kvinnene både studerte og underviste i medisin

i Salerno, dertil skrev de nyttige medisinske lærebøker. Allerede før jeg kom så langt som til å lese om Hildegard, var jeg blitt overbevist om at med Margaret Alic som veileder gjennom vitenskapshistorien er vi i gode hender.

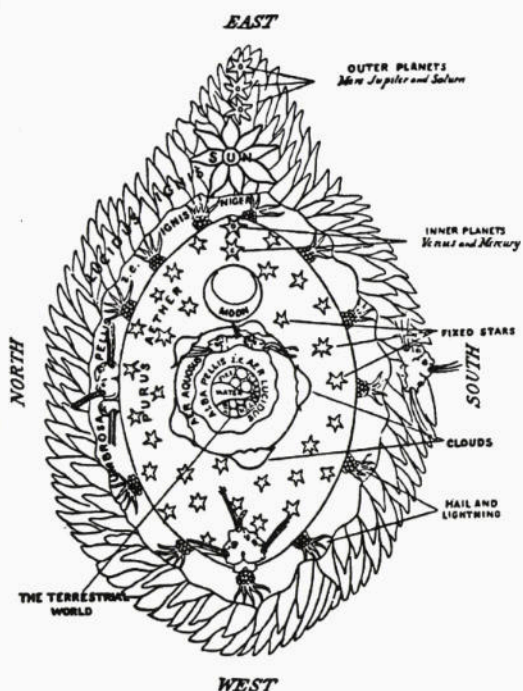
Kvinneinnsats og vitenskapelig revolusjon

Dermed ga jeg meg i kast med det jeg ikke ante noe om fra før: Om kvinnelige kjemikere og fysikere på 1500- og 1600-tallet, om kvinnelige astronomer på Kopernicus' tid og om botanikk som den «mest kledelige vitenskap for kvinner» (Rousseau). Det var jo ikke uten videre ansett som like kledelig å ha et monstrum av et 40 fots teleskop i sin hage, slik Caroline Herschel hadde. Så lærte jeg også å sette pris på Margaret Alics dempede og nedtonede humor, som vesentlig kommer frem i bisetninger og sitater fra kildematerialet og som aldri blir påtrenghende.

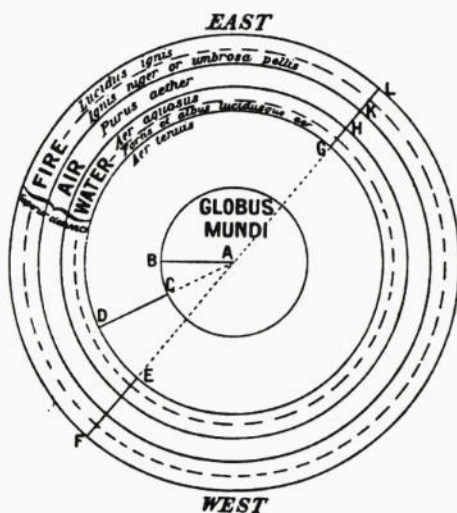
Hva skal for eksempel en baron på 1700-tallet gjøre med en datter som åpenbart strutter av vidd og begavelse, men som ifølge farens brev til en venn ser slik ut:

«My youngest is an odd creature destined to become the homeliest of women. Were it not for the low opinion I have of several bishops, I would prepare her for religious life and let her hide in a convent. She stands as tall as a girl twice her years, she has prodigious strength, like that of a wood-cutter, and is clumsy beyond belief. Her feet are huge, but one forgets them the moment one notices her enormous hands.» (Alic, s. 14)

Denne faren var en klok mann, så han bestemte seg for å gi henne den beste utdanning som kjøpes kunne. Emilie visste imidlertid hva hun ville ha: frihet til studier, uavhengig av pappas penger og samtykke.

Hildegard's first scheme of the universe (simplified by Charles Singer).

Hildegard's later scheme of the universe (reconstructed by Charles Singer).

(Kilde: Margaret Alic: *Hypatia's Heritage*, London 1990.)

Madame du Châtelet

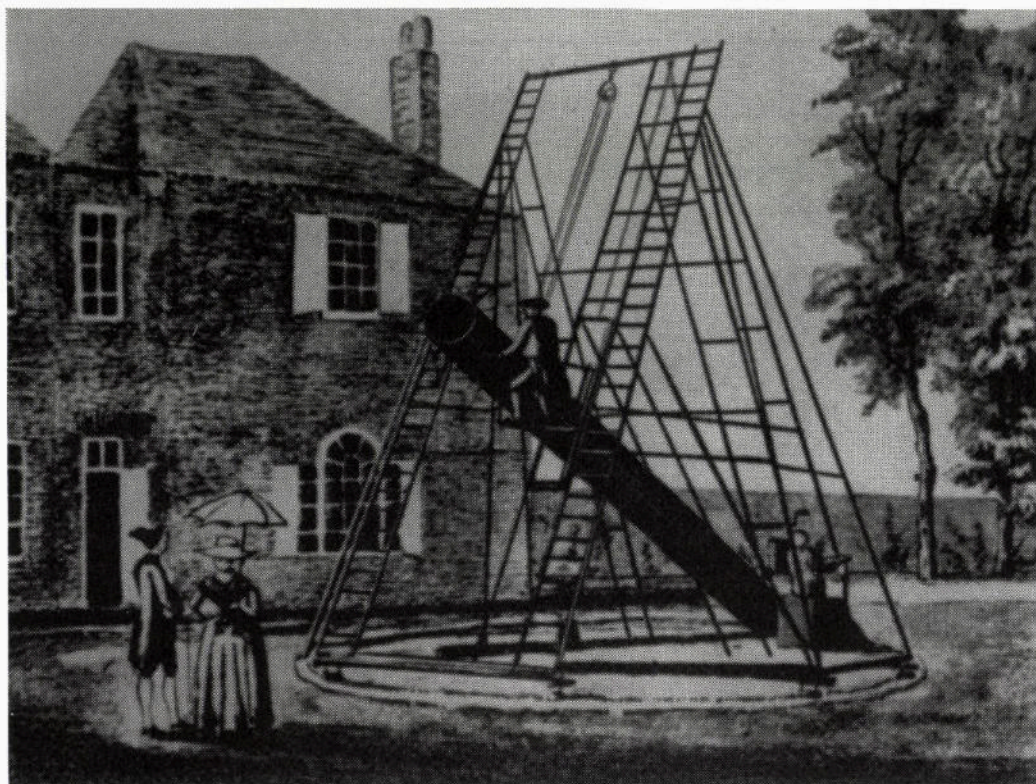
Da gjaldt det å finne en rik gammel ekte-mann med en interesse som var sterkere enn hans interesse for henne og som dermed holdt ham borte det meste av tiden. Hennes valg falt på markien av Châtelet, som hadde mange eiendommer og som levde for sitt regiment, som også var hans personlige eiendom. Hun fødte ham to barn – og etter det trådte hun inn i den intellektuelle frihets rike.

Først studerte hun Descartes og Leibniz, siden Newton. Voltaire traff hun i 1733. Dette studerende og elskende par slo seg med ektemannens velsignelse ned på markien av Châtelets forfalne 1300-tallsslott i Lorraine, som til ektemannens glede ble totalrenovert for Voltaires penger. Dermed

begynte et bofellesskap og et vitenskapelig samarbeid hvor hun var lærer og drivkraft.

Denne boken fortjener mange lesere!

En idéhistoriker blir i dag ikke uten videre henrykt for å få en bok av denne type i hendene: Dessverre har vi i feminismens kjølvann fått en rekke bøker om «historisk» kvinneliv som er like temperamentsfulle kvinneideologisk, som de er uefterrettelige historisk. På denne bakgrunn er Margaret Alics bok en gledelig begivenhet. Her er en historiker som ikke fusker med kildene, her er nøyaktighet og grundig dokumentasjon, samtidig som språket flyter lett og er uten

Caroline Herschels hus i Datchet med et teleskop i hagen. (Kilde: Margaret Alic: *Hypatia's Heritage*, London 1990.)

overtunge fagbegreper. Ikke tynges fremstillingen av ekstreme ideologiske standpunkter heller. Dessuten bringer boken et vell av viteverdige kunnskap, ikke bare om kvinner, men om vitenskapens fremvekst i Europa. Anbefales!

Margaret Alic:
Hypatia's Heritage.
A History of Women in Science from Antiquity to the late Nineteenth Century.
The Women's Press Limited, London 1990.

I pose og sekk?

Ved Grete Børsand Heyerdahl

Ideen til boken *I Pose og Sekk* oppsto ifølge redaktørene (og bidrag-yterne) Beatrice Halsaa og Else Viestad på et seminar hvor kvinneperspektiver på *Scenarier 2000* (1987) ble diskutert. I det fremtidsbilde av omsorgsstaten som ble gitt der – «et kjølig statsmatriarkat», basert på et skrøpelig økonomisk fundament av nordsjøolje – kan norsk kvinnebevegelse kun i ringe grad gjenkjenne sitt eget. Derfor inviterer forfatterne av *I Pose og Sekk* til en debatt om grunnleggende verdier – og om alternative fremtidsbilder. Et utmerket tiltak.

Utopi og scenarium

I bokens første essay – «Fra velferdsstat til omsorgsstat» av Ingunn Rasmussen Sørli – finner vi en viktig begrepsmessig grenseoppgang mellom *scenarier* på den ene side og *utopier* på den annen. Dette skillet er viktig for forståelsen av boken og forfatteren gjør et godt og nyttig arbeid ved å klargjøre dette for leseren. (Flere av bokens forfattere skriver «et scenario», men bruker flertallsformen «scenarier», hvilket er ukorrekt norsk, jfr. studium-studier; inferno-infernoer). Et *scenarium* videreutvikler en kjent samtidstendens og viser hva som kan skje på godt og vondt. Scenariet har en viss sannsynlighet, da «seerne» – bildebilden her er jo hentet fra film- og vide-

omiljøene – kjenner «trenden» som utvikles. Det kreves konsekvens og konsistens av de vyer som fremmanes og de må fremstå som noenlunde sannsynlige, i det minste «mulige». Hovedvekten ligger mer på veien frem enn på selve endepunktet.

En *utopi* derimot, er et ganske annerledes «radikalt» fremtidsbilde. Det er ingen vettug innvending mot en utopi at den er «usannsynlig» eller endog befinner seg opp mot grensen av det mulige. Her tenkes i den type «umuligheter» som kalles visjoner og idealer. Utopisten trenger ikke bekymre seg om hvordan vi kommer dit. Vekten ligger ikke på årsakskjeder og «trender», men på idealtilstander og fullkommenhetsbilder. Utopien har ofte brodd mot etablerte og allment aksepterte verdier. Alt dette er dens styrke – og dens iboende svakhet: det som fortøner seg som en mulig «idealtilstand» for noen, fremtrer kanskje som en håpløs skrekkvisjon for andre. Likevel trenger vi dem. Eller som det står i forordet:

«Vi mennesker er tross alt drømmende og svermeriske vesener, fulle av fantasi og skaperglede. Utopier kan leses både som uttrykk for kritikk av de rådende samfunnsforhold, og som lengsler mot noe bedre. På sitt beste kan de skildre håp, men også sette navn på smerte og vrede. Dermed kan de bli rettesnor for praktisk-politisk handling. I utopiene kan drømmene og lengslene våre få en konkret form. Kanskje kan de brukes til å *mane* framtidige virkeligheter, hvis vi bare våger?»

Sekk og pose

Såvidt jeg kan se, ønsker bokens forfattere å få i pose og sekk på mer enn én måte: I «Underveis mot en ny kvinnebevissthet» skriver Beatrice Halsaa godt og lærerikt om de moderne samfunnsdilemmaer og om kvinnebevegelsen, som alltid har hatt «en innebygget tvetydighet. På den ene siden å *likestille kvinner med menn*, og på den andre siden å slå ring om *tradisjonelle kvinneverdier*» (s. 41). Den politiske kunsten består i å styre unna enten-eller-løsninger. Kunsten å få i pose og sekk på disse felt, synes ikke oppfunnet enda. Så må vi kanskje mane løsningene frem via utopiske fremtidsbilder?

Men forfatterne vil ha i pose og sekk på nok en måte: Essayene er «ikke uttrykk for *enten* realisme *eller* svermeri, men et forsøk på å overskride dem begge ved å kombinere det virkelighetsnære med det utopiske» (s. 13). Man vil levere fremtidsutkast som er *både* visjonære og relativt konkrete. La andre klage over at boken dermed blir for «svermerisk», dét er såvisst ikke min klage. Her fylles scenarienes store sekk, men den svermerisk-visjonære pose – som forfatterne lovet å fylle med utopisk konkretisering – forblir såre slunken.

«Det andre landet», slik Gudrun Eckblad fremstiller det, virker sympatisk. Våre hus er her forsvunnet inn i åssidene og under den grønne torv. Ikke er husene avhengig av nordsjøolje heller, de har solpaneler og øko-resirkulasjon, omtrent som huset på Nesodden som vi så i fjernsynet forleden. Å fylle våre sinn med litterære former for Hundertwasser-hus og å sette oss på grendeskolebenken med to klassetrinn i hver klasse, er en positiv påminnelse om kjente og kjære motiver. Men tilfredsstiller dette leserens sug etter det ekte visjonært-svermeriske? Og hvor ble det av den lovede *overskridelse*? I Tone Schou Wetlesens skisse av «Et samfunn hvor det er godt å ha

barn» er f. eks. «mat og drikke nærende for kropp og sinn», får vi vite. Man drikker ikke kaffe, for kaffedyrking er uheldig, da den «utpiner jorda». Derimot er det «beste» (sic!) i norske mattradisjoner holdt i hevd, idet man har «geitost, havregrøt, lapskaus, torskerogn m.v.» (s. 124). Av denne type hverdagsfornuftig humus kan man sikkert dyrke mer og lignende kjedsommelig prektighet. Men *utopien* krever et helt annet jordsmonn!

La meg kort illustrere mitt poeng. *Den bærende utopi i Europa* har av noen blitt kalt *Guds Rike*, av andre *1000-års-riket*. Der er verken jøde eller greker, verken kvinne eller mann, verken trell eller fri. Alle forskjellsbehandlende «systemer» er bortfalt. Grønn er den også, denne utopien, for her «gresser lammet ved løvens side, og et lite barn leder dem begge». Sykdom og død er overvunnet. Ingen spør om det er godt å «ha» barn, for her er det godt å være Guds barn. Spør vi mennesker som fremdeles lar seg inspirere av denne utopien om der finnes *rusmidler* i Guds Rike, får vi nok et smil til svar: Behovet er falt bort, *da alt liv er ekstatisk*. I Guds nærhet trer alt liv ut av seg selv i ekstase – bare slik kan det bli «seg selv» – og Guds.

I bokens flate småsamfunn tenkes behovet for «røyk og rus» også å falle bort. Dette er visst ikke så vanskelig å få til, da det aldri synes å ha falt forfatterne inn at *ekstase* kunne være et dyptliggende og ekte behov, og dermed en messe verd. La oss høre Schou Wetlesen :

«Et samfunn fritt for røyk og rus kan fortone seg som et kjedelig prektighetsideal... Når barn og ungdom trives i hverandres selskap samtidig som de har rikelig tilgang til møtesteder, aktiviteter og voksenkontakt, vil behovet for rus antagelig avta.» (s. 124)

Antagelig? Tja. Antagelig ikke, hvis gammel europeisk menneskeforståelse av prøvet merke skulle ha noe for seg.

Illustrasjon av Johanne Marie Hansen-Krone. (Fra boka.)

Menneskesyn

La oss lese Else Viestads «Menneskebilde mot år 2010», et velmenende og leseverdig essay, var det ikke for det pretensiøse: leseren blir lei av å forespeiles utopisk tenkning hvor ingen er. I menneskebildet mot år 2010 finnes visst ingen erindring om det vidunderlige og det forferdelige, ingen anelse om høyder og dybder i menneskesinnet. Her er middelveien ikke engang gylden, bare grå. Her har man nemlig det som synes å kunne gjøre enhver god og lykkelig:

«1) Nærlokalisering, 2) Nærmiljøfamilien, 3) Stedstilhørighet, 4) Gledesetikk: «Samfunnsnormene bygger på en gledesetikk, som åpner for naturlig behovstilfredsstillelse (selvregulering) innen rammer satt av fellesskapet» 5) Integrert læring, 6) Transport og energi: «det legges vekt på korte avstander mellom arbeidssted, hjem, barnehager, tjenestetilbud og kulturaktiviteter».

All nød, også den metafysiske, synes stillet i 2010, for «produktivitet, trivsel og helse sees enhetlig» (s. 169f). Ingen stiller liden-skapelige meningsspørsmål lenger. Det vesen som dette «fremtidsbildet» fremmanes for, synes merkelig smålåtent og dimensjonsløst. Jeg kan ikke se annet enn at det flateste ved vårt eget århundres vitenskapeliggjorte menneskebilde her er projisert inn i fremtiden.

Historie, utopi og paradoks

En leser av denne anmeldelse kunne vel nå komme på den tanke at anmelderen fant boken verdiløs. Så er langt fra tilfelle. Hvert eneste bidrag er gjennomtenkt og velskrevet. Her er mye å lære, f. eks. om kvinner og video-produksjon, som Jorunn Veiteberg skriver om. Vi kan lære om moderne reproduksjonsteknologi av Anne Hellum og om betydningen av kvinners kunnskap i en

alternativ fremtid, som Hildur Ve drøfter. Lærerikt er det også å lese Tarja Cronberg, som har interessante synspunkter på hverdagslivets teknologisering. Det ergerlige ved boken er at *påstandene og pretensjonene* om det visjonære, utopiske og splitter nye forblir tomme. Løftene innfris ikke. Dertil har man ikke arbeidet på langt nær nok med menneskebildet.

Men likevel. Noe utopisk «skjer» – i de to beste bidragene i boken. Og det skjer på paradoksalt vis, for disse to bidragene er kun løselig tilknyttet bokens pose-og-sekk-målsetning. «Se for dere et sammenfiltret kratt,» skriver Anka Ryall, og leverer alternative bilder Charles Darwins *Artenes Opprinnelse*. Artikkelen er en god nærstudie av Darwin, så god at vi aner hvordan intellektuell kjærlighet så langt fra å gjøre blind, gjør en vis og dermed til pedagog. Dette er etter min mening fag-formidling på det aller beste. Her er verken *scenarier* eller *utopier*, «bare» en kjærlig påvisning av hvordan vitenskap «setter» verdensbilder – og hvordan en fantasifull forsker kan endre vår virkelighetsoppfatning.

Men boken inneholder paradoksalt nok *ett eneste utopisk* bidrag, bokens utvilsomt mest reflekterte essay, og det eneste som ikke pretenderer å levere «fremtidsbilder». Til gjengjeld fungerer her historievitenskapen på sitt beste: *som beretningen om det menneskelig mulige – også det som synes oss «umulig»*. Det er i Øystein Gullvåg Holters redegjørelse for «nyere historisk forskning om tidlige sivilisasjoner», at vi møter de virkelige utfordringer: hvordan kan det ha seg at ethvert uttenkt fremtidsperspektiv i denne boken forekommer kjent inntil kjedsomhet, mens *levet historisk liv* langt overgår fantasi og fatteevne? I denne boken kommer de påstått fremtidsvisjonære til kort, mens en rolig drøftelse av fortidens «ofrende» kulturer blir oss utopiske. Følgende innsikt er viktig:

Illustrasjon av Johanne Marie Hansen-Krone. (Fra boka.)

«Dagens kvinnelighet er en del av patriarkatet på samme vis som dagens mannlighet. Nettopp i de mest aggressive og militaristiske samfunnene i moderne tid finner vi idealisering av det gode, varme og moderlige som mannlighetens motsats... Den oppofrende kvinnen og den heltemodige soldaten representerer sant nok en motsetning, men det er ikke en motsetning som forløses, som peker fremover, bare ved at kvinnen blir fremsatt som ideal fremfor soldaten ... Det beste eksemplet på den enorme individuelle variasjon som kommer fram når kjønnsskillene er frikoplet fra patriarkalsk makt, finner vi i den tidlige mytologien og religionen... » (s. 201f.)

Paradoksalt nok bærer den tidlige historien – med sin kult og sin religion – bedre bud om den sosiale variasjon mennesker er i stand til å skape, enn hva samfunnsviten-skapelig refleksjon synes i stand til å fremmane i dag.

Beatrice Halsaa og Else Viestad (red.):
I Pose og Sekk. Framtidsbilder.
 Prosjekt Alternativ Framtid, Oslo 1990.

I kvinners interesse?

Noen nordiske kvinneforskeres bidrag til debatten om befruktnings-, svangerskaps- og fødselsteknologi

Ved Anne Hellum

Innenfor medisinsk forskning og praksis har det i de senere år funnet sted en ekspløsjonsartet utvikling med hensyn til ny befruktnings-, svangerskaps- og fødselsteknologi.

Den nye befruktnings- og svangerskaps-teknologien stiller enkeltmennesket og samfunnet overfor nye og konfliktfylte etiske valg når det gjelder å gi og ta liv.

I tilknytning til befruktning og svangerskap tilbys kvinner i dag et bredt spekter medisinsk teknologi.

Kunstig befruktning omfatter inseminasjon; ektefelleinseminasjon (AIH) og giverinseminasjon (AID) samt befruktning utenfor kroppen (IVF). Befruktningsens løsrivelse fra kropp og seksualitet innebærer et bredt spekter tekniske kombinasjonsmuligheter med hensyn til egg, sæd og livmor. Alt fra det barnløse parets egne egg og sædceller til donert sæd, egg eller embryo båret fram av den barnløse kvinnen eller av en surrogatmor er mulig. Videre kan sæd og befruktede egg fryses med sikte på senere befruktning, implantasjon eller utforskning av livets mysterier. Plasseringen av etiske, økonomiske og juridiske

grenser angående metodenes bruk i behandlings- og forskningsøyemed angår sentrale verdier knyttet til menneskeverdet.

Prenatal diagnostikk omfatter ultralyd, fosterprøver og morkakeprøver. Teknologien er utviklet med sikte på å oppdage fosterskader så tidlig som mulig i svangerskapet. I de fleste tilfelle hvor slik skade oppdages stilles kvinnen overfor valget mellom selektiv abort og å føde et handikappet barn. Hvilke grenser som bør settes for anvendelse av teknologi og håndtering av informasjon om sykdom hos fosteret som ikke kan behandles prenatalt, er en viktig problemstilling. Videre oppstår spørsmål om forholdet mellom selvbestemt og selektiv abort etter abortloven.

Teknologi og etikk

Innenfor offentlig helsepolitikk og kvinneforskning har det i de senere år utkommet en rekke utredninger og debattbøker som bidrar til diskusjonen om disse viktige temaene. Her skal oppmerksomheten rettes mot to ferske norske offentlige utredninger

og tre bidrag fra norske og danske kvinneforskere som fra ulike ståsteder og innfallsvinkler omhandler etiske og rettslige rammer omkring kunstig befruktning og kommer med innspill til den nye abortdebatt som er reist i kjølvannet av prenatal diagnostikk.

I november 1990 avga Etikkutvalget – utvalget for utredning av etiske retningslinjer for bioteknologisk forskning og utvikling i tilknytning til mennesker – sin innstilling til Sosialdepartementet; «Mennesker og bioteknologi» (Etikkutvalgets innstilling). I juli 1990 avga arbeidsgruppen som har foretatt en vurdering av praksis ved aborter etter 18. uke utført på grunn av fosterskader, rapport til Helsedirektoratet (Helsedirektoratets utredningsserie 8-90).

Innenfor dansk og norsk kvinneforskning vil jeg rette oppmerksomheten mot tre bøker som fra ulike innfallsvinkler problematiserer kunstig befruktning og den nye abortdebatten som følger i reproduksjonsteknologiens kjølvann. Disse bøkene er *Vidunderlige nye barn* av den norske teologen Astri Hauge, *Ønskebørn* av den danske humanisten Lene Koch og til sist *Livet begynner ved befrugtningen*, redigert av tre deltakere i Det Kvindeetiske Råd i Danmark, Else Marie Kjerkegaard, Ingerlise Koefoed og Birgit Petersson, som alle er deltakere i Det kvindeetiske Råd i Danmark.

Jeg vil anbefale disse bøkene fordi de gir godt inntak til å vurdere medisinsk utvikling og offentlig helse- og lovgivningspolitikk på dette feltet i lys av såvel feministisk teori som berørte enkeltkvinnens erfaringer. Bøkene er interessante fordi de først og fremst stiller grunnleggende spørsmål. Hvorvidt og i hvilken grad befruktning utenfor kroppen eller prenatal diagnostikk har noen positiv verdi for kvinner som gruppe eller for den enkelte barnløse eller gravide er blant de grunnlagsspørsmål som kvinneforskerne tar opp. Bøkene fyller

således ut tomrom i de nevnte offentlige utredninger som legger an et mer anvendt styringsperspektiv som går ut på å trekke opp rammer og komme med forslag til detaljregulering av behandlings- og forskningsvirksomheten.

Etikkutvalget behandler etiske og lovgivningsmessige sider ved et bredt spekter situasjoner hvor det er aktuelt å anvende bioteknologi og genteknologi i tilknytning til mennesker. Masseundersøkelser/screening, reproduksjonsteknologi, forskning på befruktede egg og fostre, fosterdiagnostikk, transplantasjonskirurgi, DNA-teknologi og arvebærerdiagnostikk, prediktive tester og personvern, genterapi og kryssing av artsgrenser er noen. I kapittel 9 tar utvalget stilling til det grunnleggende spørsmål om eksistensen av IVF-behandling samt indikasjoner for bruk av metoden. Et av medlemmene i utvalget mener at behandling med metoden bør avvikes fordi den, kombinert med andre manipulasjonsmuligheter, kan gi for store muligheter til manipulasjon med liv. Utvalgets flertall legger vekt på at metoden er akseptert i lovgivningen, har aksept i befolkningen og at den, til tross for etiske innvendinger, har positiv verdi for behandling av barnløse. Utvalget har allikevel et restriktivt syn på bruken av metoden og går stort sett inn for å opprettholde de strenge restriksjoner som følger av Lov om kunstig befruktning. Utvalgets innstilling munner blant annet ut i anbefalinger om å begrense tilbudet til gifte par, fortsatt forbud mot å anvende sæddonasjon i kombinasjon med IVF, fortsatt forbud mot eggdonasjon og opprettholdelse av forbudet mot å forske på befruktede egg.

Vidunderlige nye barn

I *Vidunderlige nye barn* diskuterer teologen Astri Hauge spørsmålet om hvorvidt IVF og annen ny reproduksjonsteknologi er til

kvinnerns beste. Hun tar utgangspunkt i feministisk og kristen etikk. I boken som utkom i januar 1988 konkluderer hun:

«Reproduksjonsteknologien setter døra opp for en teknifisering og ekspertstyring av menneskelig reproduksjon som innebærer et radikalt kulturskifte med ukjente dimensjoner og konsekvenser. I Norge er vi heldigere stilt enn mange andre land. Offentlige retningslinjer og lovgivning har satt bremsen og stengsler for en utvikling som andre steder har løpt løpsk med forskningsprestisje og profittinteresser som drivkrefter. Det betyr ikke at alle problemer er løst, eller at utviklingen er under kontroll. I årene framover vil vi antakelig oppleve et økende press for å tillate nye metoder for kunstig forplantning.» (s. 175)

Etikkutvalgets innstilling, som kort og stikkordmessig er referert ovenfor, bærer vitnesbyrd om at offentlig etikk og lovgivningspolitikk i liten grad har gitt etter for den langt mer liberale internasjonale rettsutviklingen eller for press fra markeds-, profesjons- eller brukerinteresser i løpet av de siste tre årene.

Første del av Astri Hauges bok gir en innføring i to ulike teknologiutviklingsperspektiver som i stor grad atskiller seg fra norsk helse- og lovgivningspolitikk.

De uhyrlige konsekvensene av en utemmet utvikling, skisseres gjennom en gjengivelse av amerikaneren Joseph Fletchers ekstreme synspunkter i boka *The Ethics of Genetic Control: Ending Reproductive Roulette* fra 1974. Hauge dokumenterer hvordan synspunktene er representative for deler av det internasjonale forskersamfunnet. Når reproduksjonsteknologien gjør kvalitetskontroll av neste generasjon mulig, er det etter Fletchers oppfatning «menneskehetens moralske imperativ nummer en» å sikre kvaliteten på etterslekten. Foreldre har en moralsk plikt til å sørge for friskt avkom. Sæd-, egg- og embryobanker skal sikre et genetisk kvalitetsmateriale for

framtidens samfunn. Gjennom kunstig livmor kan fosterutviklingen skje i trygge omgivelser, mener Fletcher:

«... Vi erkjenner at morslivet er et mørkt og farlig sted, et hasardiøst miljø. Vi burde ønske at våre potensielle barn kunne være et sted hvor de kan bli bevoktet og beskyttet så mye som mulig...» (s. 27)

Feministisk kritikk

Av den feministiske kritikken av den nye reproduksjonsteknologien er det Gena Coreas bok *The Mothermachine* og diverse publikasjoner og resolusjoner fra FIN-RAGE (Feminist International Network of Resistance to Reproductive and Genetic Engineering) som framstilles. Teknologien analyseres innenfor denne tradisjonen som uttrykk for patriarkalsk dominans. Kvinnen betraktes som råmateriale og fødemaskin som kan forbedres, stoppes og startes av andre, kontrolleres underveis, erstattes av en annen maskin eller av en radikalt ny produksjonsteknikk.

Med utgangspunkt i en forståelse av vitenskap og samfunnsforhold som uttrykk for patriarkalske maktstrukturer, avviser feministene innenfor denne skoleretningen liberale feminister som innenfor rammen av diverse «reproductive rights», anfører kvinners reproduktive valgfrihet og selvbestemmelse som argument til støtte for teknologiutviklingen.

Disse utviklingsperspektivene utgjør ytterpunkter innenfor såvel medisinsk som feministisk forskning og etikk. De utgjør to skrekkbilder. Som dystopier eller framstillinger av «den moderne teknologiske Frankenstein» finner de et sted å plassere den angst mange føler i forhold til utviklingen på dette feltet.

Kristen etikk

Boken gir videre en innføring i kristen etikkis vurdering av den nye gen- og reproduksjonsteknologien og en meget interessant diskusjon av forholdet mellom kristen og feministisk etikk på dette området. Et felles verdigrunnlag som understrekes er menneskesynet, at mennesket har et iboende verd, ikke først og fremst verdi etter sine gode egenskaper eller nytteverdi. Så langt har radikale feminister og kristne etikere et felles ståsted i sin avvisning av eller dype skepsis til den teknologiske utviklingen. På den annen side framheves de ulike synene på det ufødte menneskeliv, normer for seksualitet og reproduksjon knyttet til normer om frihet, ansvar og fellesskap. Jeg er enig i forfatterens oppsummering av at feminister i sin kritikk av den nye reproduksjonsteknologien har vært opptatt av konsekvensene av at befruktningen skilles fra kvinnekroppen og at enheten mellom livmor og egg brytes, mens den kristne kritikk har konsentrert seg om betenkelighetene ved å skille befruktning og heteroseksualitet med fare for å underminere kjernefamilien.

Astri Hauge framstiller etter mitt skjønn feminismen som mer entydig og enhetlig enn den er i dag. Hun kritiserer f.eks. feminismen generelt for å være reduksjonistisk når det gjelder å sette den individuelle kvinnes frihet framfor ansvar og omsorg for barn og fellesskap i forhold til kunstig befruktning:

«Inkonsekvensene er også lette å oppdage i tilknytning til feministers økologisk orienterte kritikk av reproduksjonsteknologi. Tanken om naturens egenverd og kravet om respekt for de naturlige livsprosesser står sentralt. Likevel har mange feminister ingen problemer med å gå inn for en forplantningsmetode som bryter med naturens ordning. Jeg sikter her til anbefalingen av kunstig inseminasjon (AID)

som et middel til å gi kvinner barn uten at de selv eller barnet behøver å ha kontakt med noen mann/biologisk far verken før eller etter fødselen....» (s. 82)

Det er riktig at det finnes noen feminister som mener kunstig befruktning bør være en kvinneverett. I Norge har det en gang vært fremmet en 8. mars-parole med følgende innhold:

«Enslige og lesbiske krever rett til kunstig inseminasjon.»

På den annen side er det viktig å ha for øye at mange feminister som kritiserer lov om kunstig befruktning for å diskriminere mellom enslige, samboende, gifte, heteroseksuelle og lesbiske, også tar avstand fra en rettighetstankegang som skissert ovenfor. Det er viktig å ha for øye at det ikke finnes én feminisme, men en serie ulike innfallsvinkler i kontinuerlig diskusjon og dialog om disse viktige spørsmålene. I de senere år har f.eks. feministiske omsorgsetikere og fødselsfilosofer som Mary O'Brien, Carol Gilligan, Nel Noddings og Sara Rudick fått stor innflytelse på mange feministers vurdering av den nye gen- og reproduksjonsteknologien. Feminister som er opptatt av helhet og sammenheng i forhold til svangerskap og fødsel, avviser såvel heteroseksuelles som homoseksuelles rett til å få barn. Feminister som er opptatt av kontinuitet, vil knytte omsorgsansvar til såvel kvinners som menns deltakelse i befruktningsprosessen. De vil for eksempel mene at sædgivere ikke skal ha rett til å være anonyme.

Ønskebørn

I *Ønskebørn* tar den humanistiske kvinneforskeren Lene Koch oss med til Rigshospitalets Fertilitetsklinikk i København, hvor

hun har fulgt 14 kvinner som deltok i IVF-behandling i perioden 1987 til 1989. Bakgrunnen for hennes undersøkelse ligger blant annet i den motsigelse at feministiske forskere og politikere innenfor FINRAGE kategorisk avviste den nye befruktningsteknologien, mens barnløse som enkeltindivider og gjennom pressgrupper, ønsket den.

Undersøkelsen til Lene Koch er en av de få undersøkelser i Skandinavia som gir grunnlag for å vurdere IVF med utgangspunkt i dens positive og negative virkninger for kvinner som deltar i behandlingen. Vi får et innblikk i hvordan kvinner som deltar i behandlingen tenker, erfarer og føler. Forfatteren både beskriver og fortolker kvinnes barneønsker, beslutninger om å delta i IVF-behandling, deres forventninger og viten, behandlingsforløpet og avslutningen av feilslått behandling. Fortolkningene er preget av at hun er humanistisk kvinneforsker. Hun formidler en langt mer helhetlig, kompleks og kritisk forståelse enn f.eks. legeprofesjonens framstillinger som ofte er gjennomsyret av deres profesjonsinteresser. Gjennom sitt innenfra- og nedenfraperspektiv utgjør boken også et viktig supplement til feministisk kritikk av den nye gen- og reproduksjonsteknologien som har analysert og avvist teknologiutviklingen ut fra et utenfraperspektiv og med fundament i ulike patriarkat-teorier.

Boken fokuserer blant annet på de menneskelige hensyn som gjør seg gjeldende. Hensynet til omsorgen for kvinnene som deltar i denne psykisk og fysisk inngripende behandlingsprosessen synes å ha blitt tillagt liten vekt når det gjelder tids- og ressursdisponering innenfor behandlingsopplegget:

«...Det største er behovet for følelsesmessig støtte, og det er der ikke tid til på Rigshospitalet: «Der er ikke for fem øre psykisk opbakning, det er kald forretning.» siger Susanne. En anden supplerer: «Jeg har følt, det var koldt og maskinelt at komme der. Det

var bare en ting, man skulde have ordnet. Det virkede som hård business for deres vedkommende. Som om jeg var en del af en stor klump kvinder, der kom for at få den form for behandling. Jeg har ikke haft følelsen af, at de har taget sig specielt af mig, Man får absolutt ingen følelsesmessig støtte.» (s.104)

Når det gjelder informasjon og samtykke til behandlingen generelt og i relasjon til de enkelte inngrep og rutiner i dens forskjellige faser, er det et tankevekkende funn at legenes budskap stort sett ikke synes å ha nådd fram til kvinnene. De fleste kvinnene som ble intervjuet hadde en meget sparsom viten om IVF. Forfatteren fant liten sammenheng mellom kvinnes viten om prosentvis sjanse til å bli gravid gjennom metoden og valget om å prøve:

«IVF bliver valgt, fordi det oppfattes som et naturlig led i rækken af behandlingstilbud fra det offentlige sundhedsvæsen. Denne oppfattelse styrkes af lægernes fremstilling af IVF over for patienterne. Information om behandlingen får man ofte ikke før end ved behandlingens start. Først på dette tidspunkt, hvor beslutningen er truffet, bliver patienterne klare over, hvad behandlingen indebærer, og det er i flere tilfælde en overraskende oplevelse.» (s. 70)

Ny abortdebatt

I kjølvannet av prenatal diagnostikk har vi etter hvert fått en ny offentlig debatt om selvbestemt abort.

Etikkutvalget reiser spørsmålet om å flytte abortlovens grense ved 12. uker for adgang til selvbestemt abort. Utvalget tror ikke at det innen overskuelig framtid vil være aktuelt å gjøre selektiv fosterreduksjon så tidlig i svangerskapet at abortlovens forutsetninger forrykkes. Etikkutvalget ser imidlertid at en annen type abortdebatt kan tvinge seg fram som en følge av framtidige

muligheter for å kunne diagnostisere arvelige egenskaper og kromosomavvik tidlig i svangerskapet. Utvalgets mindretall foreslår en endring av abortlovens regel om selvbestemmelse slik at inngrepet må skje før 10. svangerskapsuke.

Helsedirektoratets utredningsserie 8-90, *Abort etter 18. svangerskapsuke på grunn av fosterskade*, inneholder forslag fra arbeidsgruppen som har foretatt en vurdering av praksis ved aborter etter 18. uke utført på grunn av fosterskade. Gruppen foreslår en innstramming i dagens adgang til svangerskapsavbrudd etter 18. uke. Blant annet foreslås det at adgangen til å innvilge abort skal opphøre ved 21. uke, bortsett fra i tilfeller der fosteret har en tilstand som er uforenlig med liv.

Livet begynner ved befrugtningen

Boken *Livet begynner ved befrugtningen* inneholder bidrag fra 13 deltakere i Det Kvindeetiske Råd i Danmark vedrørende de senere års nye abortdebatt. Utgangspunktet for boken er at det danske Folketing våren 1987 vedtok en lov om etiske råd som skal følge utviklingen innen medisinsk teknologi. Lovens §1 danner utgangspunkt for rådets arbeid: «Livet begynner ved befrugtningen.»

Boken er skrevet av 13 kvinner med forskjellig bakgrunn som med utgangspunkt i denne definisjonen av liv deler det syn at abort er en dårlig, men under rådende samfunnsforhold en nødvendig løsning. Margaretha David formulerer det i sitt bidrag «Abort trods alt»:

«Fosteret er – uanset at abort må blive sværere at forlige sig med – et lille menneske, med alle dets anlæg.

Og følgelig er abortingreb fosterdrab. Vælger kvinden at få fortaget abort må hun søge at forlige sig med skylden.» (s.133)

Bidragene behandler abort i rettshistorisk og kvinnepolitisk belysning. Med utgangspunkt i kvinners egne beretninger beskrives en abort i 1944, 1961, 1966, 1967 og 1973. Forfatterne er opptatt av å føre en abortdebatt på et realistisk grunnlag. Videre settes hensynet til omsorg og veiledning av den abortsøkende kvinne – før, under og etter valget – i sentrum.

Det er en svakhet at boken kun overfladisk berører de vanskelige spørsmål angående selektiv abort, som utviklingen av prenatal diagnostikk har ført til. Margaretha David konkluderer i sitt bidrag med at det går et viktig etisk skille mellom å velge bort morskap, såkalt blind abort, og å velge bort et bestemt barn, såkalt selektiv abort.

På den annen side stiller forfatterne spørsmål som har vært lite framtreddende i den offentlige debatt. Det gjelder for eksempel Birgit Petersson som tar opp abort etter 12. uke. Dansk abortlov gir i likhet med den norske adgang til abort etter 12. uke blant annet hvis det er fare for at barnet pga. arveanlegg eller beskadigelse eller sykdom vil få en alvorlig sjelelig eller legemlig lidelse. Med utgangspunkt i abortsøkende kvinners erfaringer settes andre problemstillinger på dagsorden enn de som har vært dominerende i den offentlige debatt.

For det første poengterer forfatteren at kvinner som søker abort etter 12. uke som oftest er ambivalente. I en slik sammenheng utgjør rutineene ved scanningundersøkelsene etter hennes oppfatning et problem. Bildet av fosteret som beveger seg på en skjerm fører erfaringsmessig til ekstra følelsesmessige problemer for kvinnen. At omsorgen for den abortsøkende kvinnen

må tillegges større vekt ved utforming av prosedyrer og rutiner, er et viktig poeng.

For det andre påpeker forfatteren en type saker som ikke fanges opp av gjeldende regler, nemlig de hvor det foreligger legefeil:

«En kvinde i 40'erne henvender seg til lægen p.g.a udebleven menstruation. Lægen mener det er overgangsalderen, og foretager ikke graviditetsundersøkelse. Graviditeten oppdages etter 12. uke og det foreligger ikke noe grunnlag for abort.» (s.120)

Her mener hun det er grunnlag for lovreform.

Astri Hauge:

Vidunderlige nye barn. Fra Livmor til laboratorium.

Kirkelig kulturverksted, Oslo 1988.

Lene Koch:

Ønskebørn. Kvinder og reagensglasbefrugtning.

Forlaget Rosinante, Charlottenlund 1989.

Else Marie Kjerkegaard,

Ingerlise Koefoed og Birgit Petersson

(red.):

Livet begynder ved befrugtningen. Om nødvendigheden af fri abort.

Tiderne Skifter, Århus 1989.

Får kvinner legehjelp?

Ved Helge Worren

Kvinner utgjør 2/3 av pasientene i allmennpraktikerkonsultasjoner. Dette faktum alene bør være nok til at kvinners helseplager er en hoveddisiplin for allmennpraktikeren. Virkeligheten ser ut til å være en annen. Kvinners møte med allmennpraktikeren er ofte en bedrøvelig affære, hvor legen føler seg frustrert over diffuse plager han/hun føler det er lite å gjøre med, og kvinnen føler at hun i liten grad får hjelp og forståelse for sine helseplager.

Satt på spissen, opplever jeg at dette er Kirsti Malteruds utgangspunkt for det doktorarbeid som nå foreligger. Det er på mange måter en sterk opplevelse å lese boken, ikke fordi den nødvendigvis inneholder revolusjonerende ny kunnskap, men fordi Kirsti Malterud setter ord på og gjør tilgjengelig mye taus (lite bevisstgjort) kunnskap. Kirsti Malterud er i de prosjekt som beskrives både forsker og praktiker (allmennlege), noe som styrker overbevisningskraften i den velskrevne og systematiske bearbejdede boken. Det blir et innside-perspektiv som er unikt og originalt.

Mitt ståsted som anmelder er flersidig. Jeg har lest boken både som samfunnsmedisiner (kanskje først og fremst det) og som allmennmedisiner. Dessuten har jeg lest den som mann og samfunnsborger. Jeg er selvsagt subjektiv i mine synspunkter og dessuten i mine valg av fokuseringspunkter. Jeg er ingen vitenskapsmann, og har heller ikke lest boken i dette perspektiv.

Slik jeg ser den, er boken todelt. Den ene

delen inneholder kapitler som beskriver problemstillingene, begrepsbruk, forfatterens egen bakgrunn og motivasjon, kvinnelige pasienter i allmennpraksis, og kommunikasjon i konsultasjonen. Dette er delvis generell kunnskap, men også nyttig og nødvendig kunnskap for å forstå bokens andre del, nemlig prosjektdelen. Denne delen går inn i doktorarbeidets fire delprosjekt, nemlig:

1. Hvorfor kommer hun til legen?
2. Hva tenker hun om årsakene til plagene?
3. Hva synes hun legen bør gjøre?
4. Hva kan hun selv gjøre med plagene sine?

For hvert av disse delprosjekt beskrives bakgrunn, metode og nøkkelspørsmål til pasienten. Videre foretas det en prosess-evaluering og en produktevaluering. Den kliniske metoden går i enkelthet ut på at talehandling i konsultasjonen styrkes gjennom nøkkelspørsmål til pasienten i forhold til de problemstillinger som delprosjektene reiser. Måten disse delprosjektene presenteres på, bl.a. med lengre sitater og gjengivelse av samtaler mellom lege (Kirsti Malterud) og kvinnelig pasient, gir et innenfra-perspektiv som er svært verdifullt for forståelsen av problemstillingene.

Jeg velger å kommentere enkelte forhold, som dels berører avhandlingen direkte, dels tar utgangspunkt i avhandlingen, og avfører mer indirekte kommentarer fra min side.

Gyldighet

Det slår meg at den kliniske metoden som beskrives også i stor grad kan gjelde konsultasjoner med mannlige pasienter. Dette gjør selvsagt metoden mer anvendelig, men det er uklart om dette er Kirsti Malteruds intensjon.

Utdannelse av leger/allmennpraktikere

Kirsti Malterud påpeker sterkt den naturvitenskapelige medisins begrensninger og utilstrekkelighet i å takle mange av kvinners helseplager. Jeg håper denne avhandling kan være nok en plogspiss som kan fure veien for at samfunnsfagene i enda større grad får prege det medisinske studium – ikke så mye i volum som i gjennomgripende tankegang. Opptreningen i tverrfaglig samarbeid bør dessuten også styrkes. Noe vesentlig bør også gjøres i forhold til den rekruttering som skjer til medisinerstudiet, hvor vekten på de naturvitenskapelige fag reduseres til fordel for humanistiske fag. I et mer langsiktig perspektiv vil dette bidra til å endre medisinerkulturen, som også kvinnelige leger er produkter av, i retning av større forståelse for den type livssituasjon og helseplager kvinner frembyr. Mitt inntrykk er at veiledergrupper (som allmennleger som vil bli spesialister i allmennmedisin må delta i) er av de fora som arbeider mest seriøst og virkningsfullt for å endre allmennpraktikerens møte med bl.a. kvinnelige helseplager.

Doktorarbeidets begrensning

Dette doktorarbeidet forholder seg til, og utfolder seg i, det fysiske rom hvor allmennlege og kvinnelig pasient møtes. Av kapasitetsmessige og praktiske grunner er

dette sannsynligvis både naturlig og nødvendig. Dette rom og den situasjon (konsultasjonen) er selvsagt alene utilstrekkelig til å kunne takle mange av kvinnens (og mannens) helseplager. Helseproblemer er i dag i stor grad samfunnsproblemer, f.eks. belastningslidelser, hvor politisk vilje og handling er medisinen. Dette punkt understrekes relativt lite i avhandlingen.

Kultur og språk

Den kultur og det språk som eksisterer utenfor legekontoret er på mange måter annerledes enn kulturen og språket innenfor. Medisinerkulturen, med sin sterke og til tider nokså ensidig vekt på naturvitenskapelige verdier, harmonerer ofte dårlig med den kultur og de verdier kvinner står for, med sterk vekt på myke, kvalitative verdier som omsorg, nærhet, trygghet. Dette preger selvsagt også språket. Kirsti Malterud får fint frem hvordan denne disharmoni ofte gir opphav til kommunikasjonsvansker når to slike forskjellige verdener møtes.

Påvirkning av atferd

Påvirkning av atferd er vanskelig. Det gjelder også legers atferd overfor sine pasienter. Hvis ikke påvirkning skjer i harmoni med de verdier kulturen (les: medisinerkulturen) står for, vil såmannsgjerningen lett kunne falle på stengrunn. Derfor tror jeg at en klinisk metode som den Kirsti Malterud beskriver, vil kunne bruke lang tid på å få skikkelig gjennomslag overfor kvinnelige pasienter. Den systematiske og grundige beskrivelse og begrunnelse for metoden er selvsagt en av mange viktige skritt i riktig retning. Uten forankring i en annen medisinerkultur (som er i emning?), vil den beskrevne kliniske metode lett bli (i beste fall) utenpåklisset teknikk som mangler innlevelse og ekthet.

Popularisering

Et doktorarbeid må nødvendigvis være nokså teoretisk, og dermed noe utilgjengelig for den jevne leser, inklusive mange allmennpraktikere. Det er derfor fristende å foreslå at popularisering av stoffet blir Kirsti Malteruds femte delprosjekt.

Den kvinnelige pasients perspektiv

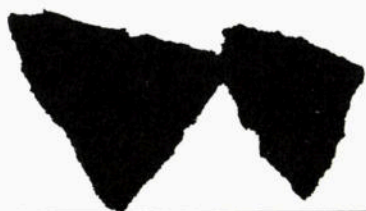
Er mange kvinnelige pasients helseplager diffuse? Det virker som om de er langt mindre diffuse og langt mer forståelige og håndgripelige enn vi vanligvis antar. «Metoden ... skal foregå ved at maktforholdene i konsultasjonen forskyves i kvinnens

favør, fordi det er hennes oppfatning av sin virkelighet som skal gis gyldighet.» Den kvinnelige pasients eget perspektiv må få en sentral plass i konsultasjonen. Forenklet sagt er det her utfordringen ligger, og samtidig er det dette som kan gi grunnlag for optimisme. Uten en slik forståelse vil moraliseringens fallgrube være nærliggende. Når «suksessen» ikke melder seg i konsultasjonen, vil kvinnen lett bli den som blir bebreidet for passivitet, manglende egenomsorg, og manglende ansvar – noe som selvsagt igjen vil føre til en økning i kvinners helseplager.

Kirsti Malterud:

Allmennpraktikerens møte med kvinnelige pasienter.

TANO, Bergen 1990.

LITTERATUR-

KOMMENTARER

Kvinder på Tinge

I anledning av 75-årsjubileet for innføringen av stemmerett for kvinner i Danmark, utga det danske Folketinget i fjor boka *Kvinder på Tinge*.

Hovedpersonene i boka er Folketingets kvinner gjennom tidene – med hovedvekt på perioden 1965–1990. Den er en oppfølger til *Kvinder og valgretten* som ble utgitt i 1965.

Framstillingen i boka veksler mellom intervjuer med kvinnelige politikere og mer analytiske kapitler som blant annet gir svar på spørsmål som ofte stilles av folk utenfor Norden: –Hvordan gikk det til at dere fikk en så høy kvinnerepresentasjon i Folketinget sammenliknet med andre land? –Hva har den relativt høye kvinneandelen betydd for dere?

Tre generasjoner kvinnelige politikere er intervjuet: Gunhild Due som ble valgt som eneste kvinne til SFs folketingsgruppe i 1964. Helle Degn og Mini Jakobsen, som begge ble valgt første gang på 1970-tallet, forteller om hvordan det er å være minister og mor til et spebarn. Connie Hedegaard og Pia Gjellerup, som ble valgt i 1980-årene, sier: «Nu er vi tilstrækkeligt mange kvinder til, at det ikke kan lade sig gøre at fortie os

mere Vi hører sådan set til den tredje bølge, hvor de yngre mænd oplever de samme problemer som vi har».

Forhenværende minister Britta Schall Holberg forteller i et av kapitlene «at kvinder for bordenden gør mænd usikre» ...

I kapitlet «Flere kvinder på tinge» viser Ulla Wamberg at årsaken til at kvinnerepresentasjonen har steget så kraftig i de siste årene, er at det har kommet flere kvinner inn på stemmesedlene. Partiene bruker ikke lenger kvinnene som «listefyll». De aller fleste steder i Danmark er det i dag mulig å stemme på en kvinnelig kandidat. Slik var det ikke i 1964.

I et annet kapittel gjør Elisabeth Refsgaard rede for at «maktens jernlov» ikke lenger gjelder: Det er *ikke* slik at jo høyere opp i makthierarkiet en kommer, jo lavere er kvinneandelen. Men fremdeles er de aller høyeste posisjonene i Folketinget nesten utelukkende besatt av menn!

Drude Dahlerup gjennomgår likestillings- og kvinnepolitikken i perioden 1965–1990 og spør blant annet om hvilke partier som har tatt initiativet til og støttet reformer på dette området. De fleste lover er enstemmig vedtatt, men er det allikevel vesentlige ideologiske forskjeller i synet på likestillingens mål og midler?

Kvinder på Tinge er rikt illustrert.

Drude Dahlerup og Kristian Hvidt (red.): *Kvinder på Tinge. Kvinder i landspolitik i 75 år*.

Utgitt av Folketingets præsidium.

Rosinante/Munksgaard, København 1990.

Hvordan står det til med kvinners selvtillit?

Og jeg mener det jeg sier av Anne Dickson er tittelen på en ny bok som er skrevet for å hjelpe kvinner som føler at de er for passive, aggressive eller manipulerende.

Boken handler om grunnleggende adferdsmønstre og hvordan man kan forandre dem ved å få mer *selvsikkerhet*.

Forfatteren har i løpet av de siste årene lært opp kvinner til å bli mer sikre på seg selv. Boken er et resultat av hennes erfaringer fra egen kursvirksomhet, og hvordan dette har forandret livet til mange kvinner.

På kursene starter Dickson med å lære kvinnene hvordan de skal stille krav tydelig og direkte, hvordan man sier nei, og hvordan man takler kritikk – både som mottager og som den som er nødt til å konfrontere en annen person. *Og jeg mener det jeg sier* forklarer kvinner hvordan man bygger opp sin selvtillit når man ikke har anledning til å gå på kurs. Selvsikkerhet kan læres, og det er det hele denne boken dreier seg om.

En av de viktigste årsakene til at vi skaper så mye rot rundt oss, er at vi ikke er fortrolige med hvordan vi skal bli sikrere på oss selv og våre egne handlinger. Vi trenger å lære hvordan vi kan uttrykke våre tanker, følelser og behov uten å være aggressive eller passive, men fulle av selvtillit. Etter hvert som selvtilliten blir styrket, vil vi oppdage at det går an å bli sint, og allikevel klare å uttrykke det en føler uten å miste kontrollen.

Det finnes selvfølgelig ingen kvinner (eller menn) som *alltid* er like selvsikre. Uansett hvor trygg en kvinne kan virke på seg selv, kan vi gå ut fra at på et eller annet område i livet vil hun ha problemer med selvtilliten. En må heller ikke forledes til å tro at selvsikkerhet er det samme som å få det en ønsker seg hele tiden, men ved hjelp av selvtillit kan vi kanskje forhandle oss frem til en løsning.

Mange viktige og interessante temaer tas opp og behandles i de forskjellige kapitlene i boken. Som eksempler kan nevnes Rollespill, Teknikker, Medlidenhetens felle, Seksualitet og selvsikkerhet, for å nevne noen.

Hvert kapittel er bygget opp rundt

eksempler som forfatteren henter fra egne kursdeltakers liv og erfaringer. Ut fra dette gir hun oss gode forklaringer og grei informasjon om hva som gikk galt og hvorfor, og ikke minst hva som må til for at selvtillit skal bli resultatet.

Eksempelene kan av og til bli for mange, men slik kapitlene er delt inn er det mulig å ignorere noen av eksemplene, og heller konsentrere seg om den instruktive delen av teksten.

Boken er hermed anbefalt.

Anne Dickson:

Og jeg mener det jeg sier. Om kvinner og selvtillit.

Tiden Norsk Forlag, Oslo 1991.

«Hun kan få sagt det»

Opplever du at du til tider slipper opp for gode poenger eller noe å krydre utsagnene dine med når du holder foredrag, deltar i debattprogram eller ganske enkelt skal holde tale? Da kan du finne hjelp i en hendig liten bok som er kommet oss til unnsetning på Pax Forlag. Den inneholder en rekke sprelske og underfundige sitater av kvinner: Friske fyndord, feministiske beskheter og lærde gullkorn. Kvinner fra ulike steder og tider kommer med sine erfaringer; med sine betraktninger om menn, barn, penger, klær, sex og vennskap, liv og død. Her finnes alt vi kan ønske oss til årsmøte-taler, konferanse-innlegg, «takk for maten»-taler etc. Hør bare: «Straks en kvinne tenker noenlunde raskt, kalles det intuisjon», eller «Våre kongressrepresentanter er den fineste samling menn som kan kjøpes for penger», eller «Om jeg må velge mellom to onder, tar jeg alltid det jeg ikke tok forrige gang». God fornøyelse!

Hun kan få sagt det

En sitatbok

Pax Forlag A/S, Oslo 1990.

Kvinnene og idretten

Da den moderne idrettsbevegelsen vokste fram på 1800-tallet, instituerte seg rundt århundreskiftet og ekspanderte på 1930- og 1940-tallet, var den dominert av menn. I dag regner idrettsbevegelsen med at hvert tredje medlem er en kvinne. I dette historiske perspektiv kan en spørre seg hvilke vilkår kvinner har for å drive idrett og mosjon.

Vi har lenge visst at kvinner deltar mindre hyppig og i færre antall aktiviteter innen idretten enn menn. Årsaken til at idrett og mosjon ikke er noen viktig del av kvinners liv, er til dels å finne innenfor idretten selv, idet dens utforming og organisering i de fleste tilfelle representerer mannlige verdier. Imidlertid må vi også se årsakene i en samfunnsmessig sammenheng, ut fra den innvirkning samfunnsstrukturen har hatt på kvinners levekår.

Forskning på idrett har en relativt lang tradisjon i de nordiske land, men har nesten

uten unntak handlet om mannlige idrettsutøvere. Idrettsforskning med kvinneperspektiv har hittil vært drevet i begrenset omfang, og i de tilfeller kvinner inngår som del av en undersøkelse, har studiet ofte vært av ren sammenliknende karakter. Eventuelle forskjeller mellom kvinner og menn har ikke vært en del av problemstillingen.

I løpet av de siste årene har interessen økt når det gjelder kunnskap om og innsikt i kvinners muligheter og forutsetninger for idrettslige aktiviteter. Dette førte til idéen om et nordisk seminar rundt temaet kvinner og idrett. Seminaret «Kvinnorna och Idrotten» fant sted i Umeå 26. – 28. mars 1990, med deltakere fra Danmark, Norge, Finland og Sverige.

Eva Olofsson og Anita Wester-Wedman:
Kvinnorna och Idrotten

Rapport från Nordiskt seminarium om
kvinnor och idrott, Umeå
26. – 28. mars 1990.

JÄMFO-rapport nr. 19, juni 1990.

MØTER SEMINARER

KONFERANSER

Seminar for kvinnelige miljøvernstipendiater

I regi av Nasjonalkomiteen for miljøvernforskning (NMF) er det etablert en egen stipendordning for kvinner som vil kvalifisere seg til forskere ved miljøforskningsinstitutter, og som således ønsker å arbeide med sentrale miljøvernproblemstillinger enten ved slike institutter eller ved universitetene og høyskolene. For tiden har 13 kvinner slikt stipend. I november 1990 ble det arrangert et seminar for stipendiatene på Voksenåsen hotell i Oslo.

Seminalet representerte første samling av de kvinnelige miljøvernstipendiatene og NMFs stipendkomité siden programmet ble opprettet av Miljøverndepartementet i 1988. Ni stipendiater, stipendkomiteens tre medlemmer og NMFs sekretariat var representert på seminaret.

Målet for seminaret var flersidig: Gi stipendkomiteen og stipendiatene anledning til å bli bedre kjent med hverandre, både

faglig og på annen måte, bidra til å etablere et faglig/sosialt nettverk stipendiatene imellom samt få anledning til å drøfte felles eller spesielle problemer i forhold til doktorgradsarbeidet (både som stipendiat generelt og i forhold til det å være kvinne i et som oftest mannsdominert forsker-miljø).

Av spesielle forhold som ble tatt opp var: Stipendperiodens lengde, eventuelt postdr.-stipend, pliktarbeid overfor og integrasjon i institusjonene, doktorgradsveiledning, stipendkomiteens rolle utover det å tildele stipend, etc.

Seminalet var svært vellykket og hyggelig og fungerte godt i forhold til målsetningene. Deltakerne ga uttrykk for at de var godt fornøyd med seminaret, og at det bør følges opp med årlige samlinger av samme type. Det vil således bli arrangert et tilsvarende seminar i 1991, der også stipendiater som er ferdige med sin periode/har disputert vil bli invitert.

Per Backe-Hansen

NETTVERK -90: Kvinnelige sivilingeniører i fokus

Konferansen NETTVERK -90 gikk av stabelen i teknologiens hovedstad Trondheim, nærmere bestemt på Marinteknisk senter, Tyholt. Fredag 9. november i fjor møttes nesten 200 kvinnelige sivilingeniører (ca. 10% av alle kvinner uteksaminert fra NTH) til heldagskonferanse. Tema for konferansen var »rekruttering av kvinner til forskning og ledelse».

Nettverk er et løst organisert forum for kvinnelige sivilingeniører. Siden starten i 1981 har det vært arrangert konferanser hver høst. Nettverk skal være et forum som gir kvinner mulighet til å knytte kontakter og utveksle faglige og mellommenneskelige erfaringer.

Årets arrangementskomité besto av Trude Dypvik, SINTEF Teknisk kjemi, Elisabeth Lembach-Beylegaard, SINTEF Metallurgi, Gro Markeset, SINTEF FCB, Marit Sandbakk, SINTEF Kuldeteknikk og Anne Helga Seltveit, Inst. for datateknikk og telematikk, NTH. Arrangementskomiteen vil takke sponsorene: NAVF, NTNF, NIF, SINTEF og Utdannings- og forskningsdepartementet for bidrag som muliggjorde årets arrangement.

Konferansen ble åpnet av presidenten i NIF, Berit Kvæven. I sin åpningstale siterte hun blant annet fra boka *Trender mot år 2000* av trendforskerne Naisbitt og Aburdene, hvor en av trendene er «et tiår med kvinner i ledende stillinger». Det ble advart mot at kvinner setter seg karrieremål med bakgrunn i at de er en minoritet. Dette kan føre til at de sikter for lavt. Det ble også pekt på hvor viktig det er å finne kvinnelige forbilder i næringslivet. Gjennom forbilder og kontakt med kvinner som sitter i ledende stillinger kan andre finne styrke. Hun avsluttet med å si at konferanser av denne

typen er et viktig bidrag når det gjelder å få flere kvinner inne i ledende stillinger, og takket på vegne av NIF Nettverk -90 for initiativet.

Eneste mannlige foredragsholder var professor i filosofi Guttorm Fløistad ved Idéhistorisk institutt, Universitetet i Oslo. Han har tilleggsutdannelse i ledelse, og blir ofte kalt en brobygger mellom universitet og næringsliv. I sitt foredrag tok han for seg sentrale tema som etikk og livssyn, ledelsesfilosofi og bedriftskultur og kjønnsroller. Han hevdet at de mest sentrale problemer i vår tid er oppløsningen av sosiale nettverk, og mangelen på respekt og ansvar overfor andre mennesker. Hvis alle fulgte den velkjente etiske norm kalt «den gyldne regel» – du skal gjøre mot andre det du vil at andre skal gjøre mot deg – ville vi ikke ha noen form for diskriminering. Han mente at nøkkelen til økt produktivitet og lønnsomhet ligger i en større forståelse for sosiale mekanismer på arbeidsplassen.

Avd. dir. Gro Brækken i DnB, adm. dir. Eva Karal ved Teknologisk institutt og professor Signe Kjelstrup Ratkje ved NTH holdt inspirerende foredrag over temaet »rekruttering til forskning og ledelse». De holdt personlige innlegg der de fortalte om egne erfaringer og kom med råd og tips. Kvinner er ofte for redde for å ta utfordringer. Det er viktig å sette seg mål og å gi signaler om disse til overordnede. Man bør velge sin sjef med omhu – dette er like viktig ved valg av ny jobb som for eksempel lønnsmessige forhold.

I siste del av konferansen ble det stilt spørsmål om hvorvidt kvinner trenger egne nettverk. Avdelingsleder Kaya Irgens i Norsk Hydro i Bergen og førsteamanuensis Liv Fiksdal ved NTH mente begge at kvinnettverk er viktig på alle nivåer. Liv Fiksdal, som er en av initiativtakerne til Nettverk, kunne konstatere en økning av deltakerantallet fra ca. 20 i 1981 til dagens 200.

Den faglige delen av konferansen ble avrundet med debatt hvor deltakerne kunne stille spørsmål til foredragsholderne.

Kunstnerne Hege Tunaal og Jannick Bonnevie underholdt med kabareten «Vår-?». Denne føyde seg inn i rekken av vellyk-

kede innslag på konferansen. Kabareten fungerte som en fin og stemningsfull overgang til konferansens ikke-faglige del, festmiddagen, hvor nye bekjenskaper kunne knyttes og nettverk dannes.

Trude Dypvik

KOMMER

Feministisk vitenskapsfilosofi/forskerkurs: Gender in Research – Feminist Approaches

Senter for kvinneforskning, Universitetet i Trondheim. 17.–18. juni 1991

I forbindelse med vitenskapsteoretikerne Evelyn Fox Keller og Helen Longinos besøk ved Senter for kvinneforskning, inviteres det i samarbeid med Senter for teknologi og samfunn, til et større arrangement som også vil romme norske bidrag til en vitenskapsteoretisk debatt. Foruten Fox Keller og Longinos bidrag, vil førsteamanuensis Hanne Haavind, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, førsteamanuensis Bente Rasmussen, Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap, Universitetet i Trondheim og forskningsleder Knut H. Sørensen, Senter for teknologi og samfunn, delta.

Endelig program vil foreligge senere. For nærmere informasjon om arrangementet, kontakt:

Senter for kvinneforskning
Haakon Magnussons gt. 2 E
7041 Trondheim. Tlf.: (07) 59 17 88
Postadresse:
Universitetet i Trondheim
7055 Dragvoll.

Køn i forandring

Vallekilde Højskole, Sjælland, Danmark, 27.–29. september 1991

Symposiet «Køn i forandring» er tilknyttet «Nordisk Nettverk for Kønssocialiseringsforskning» og afholdes som det andet i en fortløbende række. Symposiet afholdes 27.–29. september 1991 på Vallekilde Højskole på Sjælland. Det spørgsmål symposiet i særlig grad rejser er: Hvad har de hidtidige forandringer betydet for relationerne mellem kønnene, det kulturelt aflæselige mandligheds- og kvindelighedsbegreb, kønsidentitetsudviklingen og kønnenes mulighed for at orientere sig samfundsmæssigt. Symposiet vil indeholde tre plenumpulæg, samt et heldagsarbejde i workshops.

Program:

Fredag 27.09.

14.00–15.00 Ankomst og indskrivning.

15.00–15.30 Velkomst

15.30–17.00 Oplæg ved cand.psych. Hanne Haavind, Universitetet i Oslo: *Analyse af kvinders historier: Bearbejdning af magt og splitelse.*

18.00 Aftensmad

20.00–21.30 Oplæg ved cand.soc. Øystein Gullvåg Holter, Arbejdslivssentrum: *Mændene og det usigelige: Hverdagsrealitet og patriarkalsk struktur.*

21.30 Natmad og socialt samvær.

Lørdag 28.09.

- 08.00–09.00 Morgenmad
 09.00–12.00 Fire parallelle workshops (se nedenfor)
 12.00–13.00 Frokost
 13.00–16.00 Fire parallelle workshops
 16.00–18.00 Fri
 18.00 Festmiddag og underholdning

Workshops:

- Jan Kampmann, mag.art.: *Kønnets betydning i småbørns indbyrdes relationer.*
- Anne Maj Nielsen, cand.psyk.: *Børns billeder og køn.*
- Johan Fornäs: *Särkoppling och sammanfogning. Ungdomskulturens senmoderne könstransformationer.*
- Christel Stormhøj, mag.art.: *Senmodernitet og kønsidentitetsdannelse.* Unge kvinder, dobbelt-perspektiv og ambivalens.
- Inger Frimodt-Møller, mag.art., og Gitte Ingerslev, mag.art.: *Stærke piger i gymnasiet.*
- Erik Lauersen, mag.scient.soc.: *Køn – fagidentitet og livsløbsmodeller.*
- Tine Rask Eriksen, mag.art., Kirsten Grønbæk, cand.psych. og Dorte Marie Søndergaard, cand.psych.: *Kønnets betydning under uddannelse. Kvalificering til maskulinitet gennem krop, sprog og handling?*
- Birte Siim, cand.scient.pol.: *Køn og politik.*

Søndag 29.09.

- 09.00–10.00 Morgenmad
 10.00–12.00 Opsamling i plenum. Forberedelse af næste symposium
 12.00–13.00 Frokost
 13.00–15.00 Oplæg ved mag.art. Peter Thielst, Hans Reitzels Forlag: *Køn i forandring udfra et idéhistorisk perspektiv – Køn og krop fanget i magt og ideologi.*

Tilmelding, senest 21.06.91, sker ved forhåndsbetaling af kr 200 på girokonto nr. 3731189:

Nordisk Kønsnetværk

Anne Maj Nielsen

Danmarks Lærerhøjskole/Formning

Emdrupvej 101

D-2400 København NV

Danmark.

Yderligere oplysninger hos Anne Maj Nielsen, tlf. 095-45-31 69 66 33/lok. 2844.

International Conference on the Future of Rural Areas – European Country-Women on New Paths

Universität-GH-Essen, Germany,
 26.–28. September 1991

Scientists, politicians and representatives of rural initiatives and activities are invited to discuss the contributions of women to the restructuring of rural areas. Experts from all European countries will meet and demonstrate to what extent and how women take responsibilities for the ecological and social revival of their local areas. Congress languages will be German, English and French.

Further information:

Prof. Dr. Doris Janshen (direction)
 Universität-GH-Essen, FB 1-Soziologie
 Postfach 103 764
 D-4300 Essen 1.
 Tlf.: 095-49-201 1833521.

Konferanse om kvinne- og kjønnsperspektiver i kultur- og tradisjonsformidlende forskning

Norsk Folkemuseum, Oslo,
 10.–11. oktober 1991

Kultur- og tradisjonsformidlende forskning er et av norsk forsknings hovedinnsatsområder. På konferansen settes søkelyset på kvinne- og kjønnsperspektiver i denne forskningen. Foredragene som delvis vil foregå i parallelle sesjoner, omhandler temaer som hverdagsliv, livsstil og identitet, film og TV, det flerkulturelle Norge, kvinner på den offentlige arena, barndom og ungdom, kunst, språk og filosofi. En rekke kunstneriske innslag vil også stå på programmet.

Konferansen er et samarbeidsprosjekt mellom KULTs formidlingsprogram, Norsk Folkemuseum og NAVFs sekretariat for kvinneforskning. Deltakeravgiften er kr. 500 (inkl. lunsj og kaffe begge dager). Det gis nærmere informasjon om arrangementet i neste nummer av Nytt om kvinneforskning, men hold av dagene *torsdag 10. og fredag 11. oktober* allerede nå!

Learning Together/Working Together: A South-North Dialogue

Fifth Association for Women in Development International Forum, Washington D. C., USA, November 20 - 24, 1991.

The 1991 AWID International Forum is the association's fifth convention of practitioners, policy makers, and academics who are interested in women in development. In 1989, the AWID conference brought together 750 participants from nearly 40 countries. This Forum aims to mobilize the energies of varied voices to create effective strategies of change on concerns shared by women around the world, emphasizing the flow of experience from the developing to the industrialized world, from South to North. «Learning Together/Working Together» is dedicated to featuring the vision and accumulated knowledge of people working at the community level and to enabling them to interchange on an equal basis with their colleagues who work on policy formulation and scholarly research.

To promote a rich exchange between South and North, AWID is seeking broad involvement of participants from overseas and of participants from the community level in North America who are working on common issues. AWID particularly encourages presentations to include a mix of people from the South and the North.

There are seven «clusters» of issues for which AWID is seeking presentations. Within each cluster, presentations may address issues from different vantage points, including: program models or approaches; conceptual frameworks; underlying philosophy and values; policy concerns and advocacy; mobilizing resources; etc. Some presentations will focus in-depth on one of these aspects, while others will include several aspects. The issue areas are: Work, education, health, family, political participation, institutional development and environment. It is possible to submit a proposal for a presentation at the conference (must be received by April 20, 1991). To request proposal forms and brochures contact:

The Conference Office
261 College Court, KSU
Manhattan, KS 66506-6009.
Phone: 913-532-5575
Fax: 913-532-5637

For more information about proposals contact:

Dr. Suzanne Kindervatter
Program Chair, OEF International
1815 H Street, NW, 11th Floor
Washington, DC 20006 USA.
Phone: 202-466-3430
Fax: 202-775-0596

Kopi av brosjyre/skjema kan fås fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Building a Europe without Frontiers: The Role of Women **Athens, Greece, November 1991**

Europe and the entire Cold War system have undergone a dramatic period of accelerated changes.

The political and military system of East Europe is disintegrating, East European central planned economies are transformed into free markets, East and West Germany has been unified. These are some characteristics of the rapid changes taking place right now. A new Europe is emerging and it is imperative that it is shaped into a more Humane and Democratic Place, free of prejudices, misunderstandings, racism, violence, antagonism, separatism, discrimination.

Women can and must play a decisive role towards that goal. The Conference aims to bring together women from East and West Europe in order to review the present situation, to exchange experiences and formulate strategies, to promote understanding and cooperation in breaking down all barriers.

Themes:

1. Changing Social Structures and Attitudes
2. Woman's Studies, a tool for knowledge, empowerment and change.
3. The Women's Movement and Mass Media, agents for change.
4. Networking.

Call for papers:

- Ethnic barriers
- Power - Politics
- Patterns of social behavior
- Language barriers
- Educational systems
- Family structure
- Culture, Religion, Tradition, Class: links and diversities

- Work in a changing context
- Public opinion and mass communication
- Women's Studies and women's empowerment
- Women's Movement in East and West Europe
- Mass Media and changing patterns
- Developing a European Network system

Reply deadline: End of August 1991

Conference Secretariat:

c/o Sophia Calafati

KEGME

115 Harilaou Tricoupi

Athens 114 73

Greece.

Tlf.: 095-301 3613968

Telefax: 095-301 3615660

Kopi av påmeldingsskjema kan fås fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

The Fifth International and Interdisciplinary Congress on Women

Konferansen vil bli avholdt i februar 1993 i Costa Rica. Arrangementskomiteen ønsker forslag til temaer og finansieringsmuligheter samt kontakt med nettverk for kvinner.

Skriv til:

Mirta Gonzalez-Suarez

Organizing Committee

School of Psychology/PRIEG

University of Costa Rica

Costa Rica.

Nordisk kvinneforskningskoordinator

I konkurranse med mange svært kompetente søkere var det finske Solveig Bergman som 1. februar i år ble tilsatt som nordisk kvinneforskningskoordinator. Nordisk Ministerråd har bevilget penger til stillingen for tre år (til 31.12.93) og koordinatoren skal holde til ved Institutt for kvinneforskning ved Åbo Akademi, som er det svensk-språklige universitetet i Finland. Det er opprettet en nordisk referansegruppe med representanter fra de fem nordiske landenes kvinneforskningsmiljøer og fra Nordisk Ministerråd, og denne gruppen skal jevnlig ha møter med Solveig.

Solveig Bergman er «forskarstuderande» med sosiologi som fag. Hun har blant annet forsket på kvinnes situasjon i vitenskaps-samfunnet og hennes licentiatarbeid handler om den nye kvinnebevegelsen som sosial bevegelse. Da Institutt for kvinneforskning ved Åbo Akademi ble grunnlagt i 1986, som det første i Finland, var Solveig en av initiativtakerne. I de siste to årene har Solveig vært ansatt ved Sentraladministrasjonen ved Åbo Akademi med ansvar for den internasjonale virksomheten. Dette er

erfaring vi regner med at kvinneforskningen nå skal få nytte av; spørsmål om internasjonal forskerutveksling, forskerutdanning, forskningsfinansiering og studentutveksling innenfor f.eks. NORDPLUS og ERASMUS er i høy grad aktuelle også for oss.

Solveig er varm tilhenger av nordisk samarbeid og tror på dette også i det «nye Europa». Innenfor kvinneforskningen har nordisk samarbeid fine tradisjoner og koordinatorestillingen er, blant annet, et resultat av dette. Arbeidsoppgavene for koordinatoren er mangfoldige. Solveig skal blant annet bidra til ytterligere nettverksbygging, hun skal samordne nordiske forskerkonferanser og besøk av utenlandske gjesteforskere. Hun skal videre bidra til å øke student- og forskerutvekslingen mellom de nordiske kvinneforskningsmiljøene.

En viktig oppgave blir dessuten å skape kontakt med Europarådets kvinneforskningsnettverk (ENWS, se s. 135) og EFs kvinneforskningsnettverk (WISE). Et svært velkomment bidrag er også at koordinatoren skal kunne informere nordiske kvinneforskere om ulike finansieringsmuligheter for forskningsprosjektet.

Solveig Bergman er tilsatt som nordisk kvinneforskningskoordinator.

Et konkret prosjekt Solveig allerede i februar gikk i gang med, var det nye nordiske kvinneforskningstidsskriftet på engelsk. Hun samarbeider med Universitetsforlaget og de ulike nasjonale kvinneforskningskoordinatorene om å tilsette redaksjon til det nye tverrfaglige tidsskriftet som skal være den nordiske kvinneforskningens «utstillingsvindu» mot verden. Planen er å ha en redaksjon klar i løpet av våren og at tidsskriftets første årgang blir 1992.

En sentral oppgave for koordinatoren blir å utvikle en permanent struktur for det nordiske kvinneforskningssamarbeidet også utover 1993, det være seg gjennom et nordisk institutt for kvinneforskning eller på annen måte.

Solveig Bergman ser fram til å treffe nordiske kvinneforskere og planlegger besøk

til kvinneforskningsmiljøer i de ulike landene.

Vi gratulerer Solveig og gleder oss til resultater av hennes gå-på-lyst.

Solveig Bergman treffes på følgende adresse: Institutet för kvinnoforskning, Åbo Akademi, Gezeliussgatan 2 A, SF-20500 Åbo, Finland. Tlf. 095-358-21-654 311.

ENWS: European Network for Women's Studies

1. mars 1989 opprettet Europarådet ENWS – et europeisk nettverk for kvinneforskning. (I november 1990 ble det også etablert et eget nettverk for EF-landene, WISE – Women's International Studies Europe.) Det opprinnelige initiativet kom fra Nederland og nettverkets første koordinator,

Hilly Lemaire, er plassert i det nederlandsk departementet for undervisning og forskning. Etter fire til seks år skal koordinatorfunksjonen flyttes til ett av de andre av Europarådets medlemsland.

ENWS er opprettet for å fremme samarbeidet mellom landene om en tredelt oppgave: Å stimulere og støtte kvinneforskning, å inkorporere kvinneforskningen i «kvinnestudier» og å arbeide for at kvinneforskningens resultater blir anvendt i politiske beslutninger på alle samfunnsnivåer.

ENWS er organisert med et sekretariat ledet av koordinatoren, med et styre (fem personer) og en rådgivende fagkomité (sju personer, deriblant professor Ida Blom denne perioden), og med en nasjonal kontakt i hvert av medlemslandene. Daglig leder i NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Tove Beate Pedersen, er denne perioden norsk nasjonal kontakt.

ENWS har utviklet en oversikt over kvinneforskere innen ulike områder og gir ut et Newsletter fire ganger årlig. Nettverket skal videre arrangere seminarer og konferanser og bidra til å få utviklet «kvinnestudier» ved universiteter og høyskoler. I 1989 arrangerte ENWS et seminar om «The Interface of Work and Family» i Brussel, og en workshop om «Women and Labour Legislation» i Maratea, Italia. I 1990 ble det avholdt et seminar om «Women, Men and Political Power» i mai i Paris, og samme år i november var kvinneforskere fra Vest- og Øst-Europa samlet i Haag til en konferanse om «Women's Studies and the Social Position of Women in Eastern and Western Europe». Planene for 1991 inkluderer, for å følge opp dette arrangementet, seminarer om kvinneforskning for kvinnelige forskere fra noen av de østeuropeiske landene. ENWS er også medarrangør av konferansen «Women in a Changing Europe» i Aalborg i august i år. Det største arrangementet i 1992 blir en konferanse om «Women, Citizenship and Democracy».

Både kvinneforskere og kvinneforskningsinstitusjoner kan søke om medlemskap i ENWS. Medlemskapet er foreløpig gratis og skal arrangeres via den nasjonale kontakten, dvs. Tove Beate Pedersen i NAVFs sekretariat for kvinneforskning. Sekretariatet kan kontaktes for nærmere informasjon, og for å få ENWS' presentasjonsbrosjyre og en oversikt over de ulike nasjonale kontaktene.

Adressen til ENWS' koordinator er: Hilly Lemaire, Ministry of Education and Science, postbus 25000, NL-2700 LZ Zoetermeer, Nederland. Tlf. 095-31-79-531911, telefax 095-31-79-512651.

International Center for Research on Women

International Center for Research on Women (ICWR) ble opprettet i 1976 som en uavhengig, ideell organisasjon med hovedsete i Washington DC. ICWR finansierer sin virksomhet gjennom bidrag fra fond, bedrifter og enkeltpersoner og kontrakter med utviklingsorganisasjoner. Formålet med virksomheten er å forbedre de økonomiske, sosiale og helsemessige forhold for kvinner i utviklingsland.

ICWR driver sin virksomhet innenfor tre hovedfelt:

For det første forskning på strategier for å øke kvinners økonomiske og sosiale deltakelse og forbedre kvinners helsesituasjon. Det settes også søkelys på kvinnens viktige rolle i forhold til familiens velferd.

For det andre yter ICWR assistanse for å bedre utforming, iverksettelse og evaluering av utviklingsprosjekter ut fra et kvinneperspektiv.

For det tredje legger ICWR vekt på å utdanne og informere allmennheten i USA og andre steder for å skape forståelse for

kvinner sine sentrale roller i arbeidet med å skape sosial og økonomisk utvikling i den tredje verden.

I oktober 1990 opprettet ICWR et kontor i London for å øke samarbeidet med europeiske organisasjoner. Lederen for Londonkontoret, Emma Hooper, var nylig i Oslo og møtte blant annet representanter for Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo og NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Nærmere informasjon om ICWRs forskningsprosjekter, publikasjoner og øvrige virksomhet kan fås ved henvendelse til NAVFs sekretariat for kvinneforskning.

Adresser til International Center for Research on Women:

1717 Massachusetts Ave, N.W. Suite 302
Washington DC 20036, USA.

Tlf: (202) 797-0007.

Fax: (202) 797-0020.

2a, Hampstead Hill Gardens
London NW3 2PL, England.

Tlf. & Fax: (071) 435-1169

Er landbruket avhengig av kvinner?

– Jeg ser en klar konflikt mellom aktuelle likestillingspolitiske tiltak overfor jordbrukskvinner og verdigrunnlaget i den kulturen jordbruket vårt hviler på.

Dette uttalte NLVF-stipendiat Asbjørg Fyhn på en konferanse om kvinner i landbruket som ble avholdt i Steinkjer i april i år. Fyhn refererte til sitt forskningsmateriale om jordbrukskvinner og politisk praksis. Hun ser på hvilken innflytelse kvinnene har politisk i forhold til den rollen hun har innenfor landbruket, som produsent og

omsorgsperson. Prosjektet inngår i kvinneforskningsprogrammet under Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF).

Fyhn viser til at kvinnene har spilt en viktig rolle m.h.t. forvaltning av ressursene i jordbruket, og de har gjennomgående et langsiktig perspektiv på dette. Mange beklager den ressursødende landbrukspolitikken i dag, og de beklager den «kvinnepolitikken» som de oppfatter vil trekke kvinner bort fra næringa.

Fyhn hevder i en spissformulering at planleggere både innenfor og utenfor landbrukssektoren har den oppfatning at kvinner ikke er eller vil være gårdbrukere. Mens realiteten – som statistikken er så god til å tilsløre – er at kvinnes bidrag til gårdsbrukets opprettholdelse ofte er avgjørende. Det er betingelsene for at kvinner skal kunne fylle denne rollen Fyhn er ute etter å avdekke i sitt prosjekt.

Økologi foran markedsorientering?

Fyhn er opptatt av hvilken betydning kvinnes deltakelse har for driftsform og vedlikehold. Vil økt politisk innflytelse for kvinner føre til mer økologisk drevet jordbruk – og hvordan skal kvinner få økt innflytelse? Fyhn viser til at kvinner ofte opplever at de ikke «blir hørt». – Med det føler også mange av representantene for den mer tradisjonelle landbruksnæringa, uansett kjønn, påpekte Fyhn.

I Nord-Norge som er den landsdelen Fyhn forsker på, er den tradisjonelle ressurstilpassede jordbruksnæringa på retur. Fyhn undersøker hvilken betydning modernisering av jordbruket får for sysselsettingen av kvinner, og ser at aktuell likestillingspolitikk har utilsiktede konsekvenser for utviklingen i jordbruket i disse områdene. Hva kan kvinnene som er opptatt av å videreføre jordbruket gjøre for å påvirke politikk og næringsutvikling?

–Det er gjennom moderniseringen av jordbruket de siste 30–40 årene at mennene har etablert sin posisjon i næringa på alle nivå. Må kvinner gjenerobre sin posisjon og status i næringa for å få gjennomslag for kravet om et mer økologisk drevet jordbruk? spør Fyhn og viser til splittelsen i Alstadheimutvalget. Skillet mellom de som går inn for et mer økologisk jordbruk og de som vil ha et mer markedsrettet er også et kjønnskilte. Kvinnene i utvalget er mer opptatt av økologi og langsiktig forvaltning av naturressursene enn mennene.

Odelsjenter blir ikke motivert og opplært til å bli bønder

Odelsjenter er usikre på om de vil bruke odelsretten. Yngre brødre får den opplæringen jentene skulle hatt. Odelsjenter får status som arbeidshjelp mens guttene blir lærlinger på gården.

Det kommer fram i en undersøkelse som forsker Marit S. Haugen ved Senter for Bygdeforskning i Trondheim har gjennomført. Undersøkelsen er en del av kvinneforskningsprogrammet under Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd (NLVF). Haugen la fram resultatene på et seminar i regi av forskningsprogrammet i Steinkjer i april i år.

138 I dag er mellom fem og ti prosent av norske bønder kvinner. Haugen tror at kvinne-

andelen vil øke når odelsjenter født etter 1965 begynner å overta gårder. I 1974 ble odelsloven endret med virkning fra 1. januar 1965, slik at jenter får odelsrett hvis de er født først i en søskenflokk.

Kunnskapsmangel og usikkerhet

Tidligere undersøkelser viser at mange jenter ikke bruker sin odelsrett. De gir den videre til yngre brødre.

– Min undersøkelse bekrefter at jenter er mer usikre på hva de vil gjøre med odelsretten enn jevnaldrende gutter i samme situasjon. Odelsjenter jeg har intervjuet, sier at de ikke kjenner andre kvinner som har hovedansvaret for driften av en gård og føler seg usikre i rollen, sa forsker Marit S. Haugen da hun presenterte forskningsprosjektet i Steinkjer. Haugen mente at foreldrenes holdninger til odelsjentene spilte en viktig rolle den dagen jentene skulle velge om de ville overta gården: – Mens gutter tidlig får ansvar for egne arbeidsoppgaver på gården, blir jentene overlatt oppgaver som barnepass og tradisjonelt husarbeid.

Kvinnebønder profesjonaliseres

Marit S. Haugen skiller mellom tre typer kvinnebønder: tradisjonelle kvinnebønder, administrative kvinnebønder og profesjonelle kvinnebønder. Dette er kvinner som har ene- eller hovedansvaret for drifta på en gård.

De tradisjonelle steller folk og dyr, men kjører ikke traktor. Dette er med få unntak de eldste kvinnebøndene. Administrative kvinnebønder har ansvaret for drifta på gården, men har valgt å arbeide full tid utenfor. Disse kvinnene administrerer gårdsarbeidet. Den nye generasjonen kvinnebønder, de profesjonelle, har valgt landbruk som yrke. Dette er en stadig voksende gruppe. Svært mange har landbruksutdanning og de mestrer alle arbeidsoppgavene på gården. De fleste profesjonelle kvinnebønder er under førti år, viser undersøkelsen som Marit S. Haugen har gjennomført.

Kvinneforskningsmiljøer i Norge

Arbeidsforskningsinstituttet (AFI)

Stensberggt. 29, Postboks 8179, Dep, 0034 Oslo.

Tlf. 02/46 16 70.

Kontortid: 08.30–16.00.

Arbeidsforskningsinstituttet er et offentlig finansiert institutt som arbeider med handlingsorientert arbeidslivsforskning i Norge. Kvinneforskningen på instituttet foregår hovedsakelig innenfor to forskningsprogrammer:

Forskningsprogrammet *Kjønn, arbeid, likestilling* fokuserer på organisasjonsutvikling, med det grunnleggende perspektiv at ulikhet mellom sosiale kjønn bidrar til å strukturere organisasjoner.

Satsingsområder:

- Endring av eksisterende arbeidsorganisasjoner med fokus på likestilling
- Sysselsettings- og utviklingstiltak i regionalt perspektiv
- Mannsroller i arbeidslivet

For å integrere kjønnsperspektivet i den handlingsrettede forskning som drives ved AFI prioriterer også programmet teori- og metodeutvikling.

Kontaktpersoner:

Anne Marie Berg, sosiolog

Jorun Solheim, sosialantropolog

Øystein Gullvåg Holter, sosiolog

Tordis Borchgrevink, sosialantropolog

Forskningsprogrammet *Design og metode* utvikler kvinneperspektiver på organisasjonsendring og teknologisk omstilling. Forskningsaktiviteten er nå konsentrert innen helsesektoren. Prosjektene spenner fra omstrukturering av avdelinger på et stort sykehus til organisering av hjemme- hjelptjenester i kommuner.

Kontaktpersoner:

Bjørge Aase Sørensen

Inger Margrete Svendsen

Dokumentasjonstjenesten for litteratur om kvinner

Universitetsbiblioteket i Bergen, 5007 Bergen.

Tlf. (05) 21 30 50 (UB), (05) 21 15 21 (direkte).

Kontaktperson:

Universitetsbibliotekar Inger Johnsen.

Kontortid: 08.00–15.00.

Dokumentasjonstjenesten er en nasjonal bibliografisk tjeneste for registrering og

videreformidling av opplysninger om litteratur (bøker, tidsskriftartikler, etc.) av interesse for kvinneforskere og andre som arbeider med kvinnespørsmål. Den ble startet i 1974, og har 1/2 fast dokumentaliststilling. Tjenesten er tverrfaglig. Både norsk og utenlandsk litteratur registreres, men hovedvekten ligger på det norske materialet. Hittil er det registrert ca. 52 000 referanser, dels i en kortkatalog og dels i en EDB-database. Denne databasen skal på sikt bli tilgjengelig on-line. Dokumentasjonstjenesten tar imot emnespørsmål om kvinner på alle fagområder, og besvarer dem ut fra egne kataloger og nasjonale og internasjonale databaser som inneholder materiale om kvinner.

Faggruppa for distriktskvinneforskning og -utvikling

Finnmark Distrikthøgskole (FDH), Follumsvei, 9500 Alta.

Tlf. 084/37 600.

Kontaktpersoner:

Sissel Fredriksen, Synnøve Hitland, Jorid Hovden, Heidi Leganger Krogstad, Kirsti Pedersen, Wenche Kjempenes og Nina Prebensen.

Kontortid: 08.00–15.00.

Faggruppa for distriktskvinneforskning og -utvikling er en tverrfaglig gruppe i høgskolemiljøet i Alta. Medlemmene representerer ulike akademiske disipliner og arbeider ved ulike fagavdelinger ved institusjonene Alta lærerhøgskole, FDH, videregående skoler i Alta, Finnmarksforskning og Norsk institutt for by- og regionsforskning avd. Alta.

Det overordnede mål for gruppa er å arbeide fram og formidle grunnleggende samfunnsrelevante strategier for kvinnerettet utvikling i lokal, såvel som i nasjonal og global sammenheng. Dette innebærer både en teoretisk og en empirisk forankring.

Med de ressurser som kvinneforskningsmiljøet i dag representerer, vil det være naturlig både å fokusere på de strukturer og kulturer kvinner utvikler, og på de barrierer og undertrykkingsmekanismer kvinner møter.

Videre er det et mål å utvikle teori og modeller som kan bidra til et mer helhetlig bilde av distriktskvinnens levekår, dvs. et redskap som kan gi forbindelseslinjer mellom aktør- og strukturnivå.

Faggruppa vil videreutvikle miljøet som en ramme omkring det faglige arbeidet, den skal fungere som en faglig og sosial støtte spesielt for kvinnelige forskere.

Institutt for industriell miljøforskning (IFIM)

Tilsluttet SINTEF-gruppen, 7034 Trondheim

Tlf. 07/59 25 59.

Kontortid: 08.00–16.00.

Kontaktperson: Anne-Jorunn Berg

IFIM er et arbeidsforskningsinstitutt. Hovedområdene for IFIMs kvinneforskning er:

- Kvinner og teknologi: både konsekvenser av teknologi og utvikling av teknologi på kvinners vilkår
- Kvinner og arbeid: lønnet og ulønnet arbeid, arbeidsvilkår og arbeidstilknypning.

Institutt for offentlig rett Avdeling for kvinnerett

Tullingsgt. 4c, 0166 Oslo.

Tlf. 02/11 25 00.

Faglærer og avdelingsbestyrer:

Tove Stang Dahl

Kvinnerett spesialfag: Kvinnerett ble opprettet som eget spesialfag ved det Juridiske fakultet i Oslo i 1974.

Siden opprettelsen har man søkt å fremme kollektive arbeidsformer innen undervisning og drift.

Kvinneretten anvender et systematisk kvinneperspektiv for å undersøke og forstå hvordan retten korresponderer med kvinners virkelighet og behov.

NORADs diplomkurs i kvinneverett:

Trinn 1: NORADs diplomkurs i kvinneverett arrangeres for kvinnelige jurister fra det sørlige og østlige Afrika. Fra 1987 til 1990 ble kurset avviklet i Norge, mens det etter 1990 vil skje en gradvis overføring av kurset til University of Zimbabwe.

Trinn 2: M.phil/D.phil program for kvinnelige jurister fra det sørlige og østlige Afrika. Programmet arrangeres i samarbeid med University of Warwick.

Igangværende forskningsprosjekter:

- Strafferett (NAV/RSF)
- Kvinneverettskompetanse i bistandsarbeid (UD-bistand)
- Kvinner og rett i Mosambik (NORAS)
- Fødselsrett og likestilling (NORAS)
- Barnefordeling, barnevern og rettferdighet (UiO)
- Bondekvinners rettsstilling (Norges Bondekvinnelag)
- Bygdekvinners rettsstilling (Landbruksdepartementet)
- EF-rett (NORAS/FFD)

Videre opplysninger om kvinneverett, prosjekter og litteratur fås ved henvendelse til avdelingens vit.ass.-kollektiv, kontor i Tulinsgt. 4c.

Institutt for samfunnsforskning (ISF) Gruppa for kvinne-, familie- og likestillingsforskning.

Munthesgt. 31, 0260 Oslo.

Tlf. 02/55 45 10.

Kontaktperson: Arnlaug Leira

ISF var det første frittstående institutt innen samfunnsforskning i Norge etter krigen. Fra starten ble det drevet med private midler, men er gradvis gått over til å bli offentlig finansiert. ISF har vært et av de sentrale norske miljøene for forskning om *kvinne-spørsmålet*; i sekstiåra med fokus på kjønnsrolleforskning, i syttiåra med kvinneforskning og i åttiåra med sterkere vekt på likestillingsforskning.

I 1990 arbeider seks forskere (sosiologer og statsvitere) med prosjekter innenfor området kvinne-, familie- og likestillingsforskning.

Institutt for sosialforskning (INAS)

Munthesgt. 31, 0260 Oslo.

Tlf. 02/ 55 45 10.

Kontortid: 08.00–15.45 (15.00).

Kontaktperson: Kari Skrede

Instituttet er et frittstående offentlig institutt med formål å bidra til økt kunnskap om sosiale forhold og endringer av betydning i folks levekår. Instituttet har et særlig ansvar for forskning som retter søkelyset mot sosiale problemområder og virkninger av offentlige tiltak. Ved instituttet er det gjennomført flere større forskningsprosjekt rettet mot kartlegging av kvinners levekår, endringer i kvinners livsløp og kvinners situasjon i den norske velferdsstaten.

Kvinneforskningsgruppa ved institutt for språk og litteratur

Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø.

Tlf. 083/ 44 241.

Kontaktpersoner:

Gerd Bjørhovde, Åse Hiorth Lervik

Gruppen er en sammenslutning av fast ansatte forskere og stipendiater innenfor litteratur og språkvitenskap i flere fag. Gruppen driver seminarer og andre aktiviteter dels innenfor, dels i tillegg til instituttets ordinære virksomhet, og har utgitt flere bøker.

NAVF's sekretariat for kvinneforskning

Sandakerveien 99, 0489 Oslo.

Tlf. 02/15 70 12.

Kontortid: 09.00–15.45.

Kontaktperson: Tove Beate Pedersen

Sekretariatet for kvinneforskning som er et organ under Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF) ble opprettet i 1977. Fra 1991 er sekretariatets drift permanent. Målsettingen med arbeidet er å øke rekrutteringen av kvinner til forskning innen alle fag (humaniora, medisin, naturvitenskap og samfunnsvitenskap), og å fremme, koordinere og formidle kvinneforskning. Sekretariatet har et nasjonalt ansvar. I motsetning til de ulike sentra for kvinneforskning tilknyttet universitetene, drives det ikke forskning og undervisning.

Det viktigste formidlingsmedium er tidsskriftet *Nytt om kvinneforskning* som kommer ut fem ganger i året. Sekretariatet utgir også en rekke andre publikasjoner om forskjellige temaer – seminarrapporter, informasjonsbrosjyrer o.l. Videre arrangeres det konferanser, seminarer og arbeidsmøter og de ansatte fungerer som formidlere og hjelpere for forskere og ulike brukergrupper.

NAVF's utredningsinstitutt

Munthesgate 29, 0260 Oslo.

Tlf. 02/55 67 00 Telefax: 02/55 84 22.

Kontaktpersoner:

Ellen Brandt og Svein Kyvik.

Arbeidstid: 08.00–15.45 (15.00).

NAVF's utredningsinstitutt er en av de faste tjenester under Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (NAVF). Instituttets oppgave er å gjennomføre studier av forskning og høyere utdanning. I tillegg til å gi NAVF bakgrunnsmateriale for forskningsplanlegging, tar instituttet til med prosjekter og mottar oppdrag fra departementer og andre institusjoner.

Flere av prosjektene ved instituttet dreier seg om kvinner i høyere utdanning og forskning. Vi vil nevne:

- Hindringer for kvinnelige forskere i og etter rekrutteringsfasen.
- Kvinner i medisinsk, naturvitenskapelig og teknologisk forskning i universitets- og høgskolesektoren 1974-1987.
- Lønnsutvikling for høgskoleutdannede (10 år etter eksamen).

Norges råd for anvendt samfunnsforskning (NORAS)
 Postboks 8195, Dep., 0034 Oslo .
 Tlf: 02/33 57 60.
 Kontortid: 08.00–15.45.
 Kontaktpersoner:
 Fagkonsulent Ottil Tharaldsen
 Informasjonsleder Liv Mellum

Forskningsprogrammet *Forskning for likestilling* er opprettet for perioden 1987-1990 som del av den norske handlingsplanen for likestilling (perioden 1986-1990). Forskningsprogrammet administreres av Norges råd for anvendt samfunnsforskning.

Programmet har til formål å rette søkelyset mot konsekvensene av offentlig politikk og konsekvensene av endringer i menns/kvinnens situasjon på ulike samfunnsområder og å ta opp forskning omkring dypereliggende faktorer som påvirker kjønnsrollemønster og utviklingsmuligheter for kvinner og menn. Programmet er organisert rundt tre innfallsvinkler:

- Sosialisering, kjønnsidentitet og kjønnskultur
- Konsekvenser av offentlig politikk
- Likestilling, samfunnsendring og planlegging.

Den økonomiske rammen var i 1987 2,7 mill. kr., i 1988 4,3 mill., i 1989 4,3 mill. og i 1990 4,5 mill. Programnotatet på engelsk (det norske er dessverre utsolgt) kan fås ved henvendelse til NORAS.

Forskningsprogrammet avsluttes formelt i 1991 med en større nordisk konferanse i Oslo 4.-5. juni 1991. Det vil også bli utgitt en antologi fra programmet.

Norsk institutt for by- og regionsforskning (NIBR)
 Boks 15, Grefsen, 0409 Oslo.
 Tlf. 02/15 53 10.
 Kontaktperson: An-Magritt Jensen
 Kontortid: 08.00–16.00.

NIBR er et tverrfaglig forskningsinstitutt med ca. 85 ansatte. 60 av disse er forskere med forskjellig fagbakgrunn; arkitekter, geografer, ingeniører, økonomer, planleggere, sosiologer, statsvitere osv.

Forskningen foregår innenfor fire avdelinger. Regionavdelingen i Oslo arbeider blant annet med industrielle og befolkningsmessige problemer og sider ved folks hverdagsliv og levestandard.

Kommunalavdelingen i Oslo arbeider med temaer innenfor den kommunale forvaltningen, som for eksempel krisesentra for kvinner.

Trondheims-avdelingen arbeider med planleggingsproblemer og blant annet med skilsmisser og endringer i familiemønstret.

Alta-avdelingen har forskningsprosjekter som har sammenheng med forholdene i landsdelen, blant annet med prosjekter om velferdstilbud og levestandard.

ODA

Oppland distriktshøgskole,
 Boks 1104 Skurva, 2601 Lillehammer.
 Tlf. 06/25 56 00.
 Kontaktperson: Beatrice Halsaa

ODA består av kvinneforskere ved Oppland distriktshøgskole og Østlandsforskning, avd. Lillehammer. Gruppen ble startet i 1987 for å fremme samarbeid mellom kvinneforskere ved de to institusjonene. Gruppen har dels arbeidet med feministiske teorier og dels med å utvikle felles prosjekter.

Kvinner i regional utvikling

Østlandsforskning, avd. Lillehammer.
Boks 1066, Skurva, 2601 Lillehammer.
Tlf. 06/26 03 01.

Kontaktperson: Janneke von der Ros

Faggruppa ble startet i 1988 og driver med kompetanseheving omkring kvinners situasjon og livsbetingelser i forbindelse med regional utvikling. Ett av siktemålene er å integrere kvinneperspektiv i forskningsprosjekter ved institusjonen. Gruppen samarbeider med andre kvinneforskningsmiljøer; bl.a. er et evalueringsprosjekt for DU gjennomført i samarbeid med Finnmarksforskning i 1989/90. Samarbeid med miljøet på Oppland Distriktshøgskole (ODH) ivaretas gjennom ODA.

Senter for humanistisk kvinneforskning

Universitetet i Bergen, Hermann Foss gt. 12, 5007 Bergen.

Tlf. 05/21 24 27-21 24 72.

Kontaktperson: Lisbeth Mikaelsson

Kontortid: 09.00-15.45.

Senteret er opprettet for å styrke og integrere kvinneforskningen ved fakultetet. Vi driver en omfattende undervisnings- og veiledningsvirksomhet. De ansatte ved Senteret har også egne forskningsprosjekter innenfor feltene religionssosiologi, litteraturvitenskap og historie.

Senter for kvinneforskning

Den allmennvitenskapelige høgskolen, Universitetet i Trondheim.

Besøksadresse: Håkon Magnussons gt. 1b, (Lade).

Postadresse: 7055 Dragvoll.

Tlf. 07/59 17 88.

Kontortid: 08.00-16.00.

Kontaktpersoner:

Forskningsleder Kari Melby

Stipendiat Trine Annfelt

Senter for kvinneforskning, AVH, Universitetet i Trondheim er opprettet for en prøveperiode på fire år fram til 31.12.1993. Senteret er et tverrfakultært tiltak som skal utvikle kompetanse i og stimulere til kvinneforskning. Det skal i tillegg arbeide for å integrere kvinneperspektivet i forskning som foregår utenfor senteret og formidle informasjon om kvinneforskning.

Senteret arrangerer seminarer med spesiell vekt på tverrfaglig og vitenskapsteoretisk utvikling og tilbyr veiledning i mindre grupper. Senteret arbeider for å etablere nettverk av kvinneforskere ved og utenfor Universitetet i Trondheim, uavhengig av fagområder. Det tar initiativer for å øke rekruttering til kvinneforskning. Senteret har en egen skriftserie.

Senteret tilbyr kontorplass til kvinneforskere. Utenlandske forskere kan søke.

Senter for kvinneforskning

Universitetet i Oslo

Postadresse: Postboks 1040, Blindern, 0315 Oslo.

Besøksadresse: Ullevålsveien 105.

Tlf. 02/ 45 43 70, 45 43 71, 43 47 11.

Telefax. 02/ 45 66 01.

Kontortid: 09.00-16.00.

Daglig leder: Fride Eeg-Henriksen

Faglig leder i engasjement: Torill Steinfeld

Stipendiat: Arnhild Taksdal

Senter for kvinneforskning ved Universitetet i Oslo er et tverrfakultært tiltak, organisert som en frittstående enhet under kollegiet, foreløpig for en prøveperiode som

løper ut 31.12.91. Senteret holder til i et eget hus i Ullevålsveien 105 i gangavstand fra universitetsområdet på Blindern.

Det har som mål å *fremme kvinneforskning*. Som et ledd i dette skal Senteret arbeide for:

- at kvinneforskningen utvikles faglig gjennom *egen forskning, veiledning og initiering av forskning*
- at kvinneforskningen utvikles faglig gjennom *egen seminar- og møtevirksomhet* knyttet til kvinneforskning
- at kvinneperspektiver integreres i alle sider av virksomheten ved andre enheter ved Universitetet i Oslo (*pådrivervirksomhet*).
- å være en miljø- og kontaktskapende institusjon for kvinneforskere og kvinnelige forskere i og utenfor Universitetet i Oslo, uavhengig av fagområde (*nettverksbyggende virksomhet*).
- å gjøre kvinneforskningen kjent både for vitenskapelige miljøer og for allmennheten (*formidlings- og informasjonsvirksomhet*).

Huset er til daglig en arbeidsplass med et tverrfaglig forskningsmiljø bestående av rundt 12 personer. Fire av disse er ansatte:

en faglig leder, en stipendiat (halv tid), daglig (administrativ) leder og midlertidig engasjert kontorsekretær. Resten er tilknyttede, eksternt finansierte forskere, stipendiater og hovedfagsstudenter, fordelt på fem kontorer. Disse plassene fordeles etter åpen utlysning, normalt for inntil 2 år ad gangen. Senteret abonnerer på sentrale kvinneforskningstidsskrifter, og har en boksamling tilgjengelig for besøkende.

Senteret gir ut bladet *BULLETINE* to ganger i året. Invitasjon til Senterets faglige arrangementer sendes ut ved semesterstart. Begge deler sendes gratis til interesserte. Senteret gir også ut skriftserien «Arbeidsnotater».

Senter for samfunnsvitenskapelig kvinneforskning

Hermann Foss gt. 12, 2. etg.,
5007 Bergen.

Tlf. 05/96 02 81.

Kontaktperson:

Prof. Kari Wærness, Sosiologisk inst. Tlf. 05/22 21 96

Stipendiat Ann Nilsen, Sosiologisk inst. Tlf. 05/21 20 98

Senteret ble startet høsten 1987 og har små ressurser. De disponerer et kontor som i hovedsak benyttes av hovedfagsstudenter fra samfunnsvitenskapelige fag hvor kvinneperspektivet i liten grad er dekket. Senterets mål er å skape et tverrfaglig tilbud til studenter og ansatte ved fakultetet.

Hvert semester gis det undervisningstilbud. Formen på disse har variert, både seminarer og forelesningsrekker har vært gitt. Høstsemesteret 1989 ble eksempelvis kvinneperspektivet i ulike samfunnsvitenskapelige fag presentert gjennom en forelesningsrekke. Her ble bl.a. fag som økonomi, sosialantropologi og statsvitenskap

presentert av forelesere fra de respektive fagene. Det har vært bred interesse for dette såvel som andre tiltak Senteret har satt i verk.

Senteret har vist seg å være viktig i arbeidet med å skape kontakt mellom de forskjellige samfunnsvitenskapelige fag, dette gjelder både for studenter og ansatte. I tiden framover vil det legges vekt på å utvide samarbeidet mellom fagene gjennom seminarer og forelesninger hvor felles problemstillinger tas opp.

Statistisk sentralbyrå

Skippergaten 15, Postboks 8131, Dep. 0003 Oslo.

Tlf. 02/86 45 00.

Kontaktpersoner:

Forsker Jan Lyngstad, Gruppe for sosial rapportering,

Forsker Turid Noack, Demografisk analysegruppe, Forskningsavdelingen.

Kontortid: Mandag-fredag 08.00–15.45.

Statistisk Sentralbyrå (SSB) utarbeider og publiserer et bredt spekter av offisiell statistikk som beskriver kvinners situasjon. SSB driver dessuten en utstrakt analytisk virksomhet. Prosjektene gir et omfattende bilde av kvinners levekår. I de senere årene har det vært lagt vekt på analyser etter et livsløpsperspektiv, og hvor særlig yrkes-, utdannings- og familiedanningsmønstre står sentralt. SSB har et eget, meget godt utbygd bibliotek.

Transportøkonomisk institutt (TØI)

Postboks 6111, Etterstad, 0602 Oslo.

Tlf. 02/57 38 00.

Kontaktpersoner:

Randi Hjorthol, Marika Kolbenstvedt, Terje Assum.

Kontortid: 08.00–15.45.

TØI er et anvendt forskningsinstitutt som arbeider med samferdselspolitiske temaer. Likestilling eller kvinneperspektiv har ikke vært noe sentralt tema i norsk samferdsel. I 1987 laget en gruppe forskere ved TØI en faktasamling som belyser forskjeller mellom kvinner og menn i ulike deler av samferdsel. Arbeidet følges nå opp med flere prosjekter:

- Transport og hverdagsliv, som tar for seg hvordan bilen som teknologi påvirker husholdningenes organisering. Rapport 1990: Kan vi leve uten bil? Et spill om byfamiliens hverdagsliv og reiser.
- Kvinneperspektiv på storbytrafikk. Utredningsarbeid for den svenske storstadstrafikk-komiteen. Notat.
- Kvinners arbeidsreiser. Forskjeller i reisevaner og reisebehov og transportplanlegging på kvinners premisser.

Notater 1990:

- Variasjoner i kvinners arbeidsreiser i Norge.
- Ektefellers arbeidsreiser. Fordeling av tid og transportressurser.
- Kvinners bruk av bil på arbeidsreisen i Oslo og Akershus.
- Målsettinger og virkemidler i samferdselspolitikken – i tråd med eller på kollisjonskurs med likestillingspolitikk (start 1990).

Tegning: Sverre Kalmar

Nytt fra likestillings- utvalgene

Universitetet i Oslo

Årsmelding 1990

Mye av Likestillingsutvalgets virksomhet i 1990 har vært knyttet til arbeid i forbindelse med aksjonsplanen for likestilling.

Aksjonsplanen er en operasjonalisering av den lokale «Handlingsplan for likestilling ved Universitetet i Oslo» som ble vedtatt av Kollegiet i 1989.

Planen er tidsdefinert, og angir konkrete

forslag til tiltak for å oppfylle handlingsplanens enkelte punkter samt hvilke instanser eller enheter innen universitetet som tillegges ansvar for de enkelte arbeidsoppgaver. Den omfatter hovedområdene informasjonstiltak, personalpolitiske tiltak, studie- og forskningsmessige tiltak, organisatoriske tiltak og økonomiske tiltak.

Etter en høringsrunde blant alle enheter ved universitetet våren 1990, ble det opprinnelige forslaget til aksjonsplan noe

omarbeidet. Et nytt utkast ble forelagt Universitetsdirektøren i juli. På grunnlag av kommentarene Universitetsdirektøren (ved Organisasjons- og personalavdelingen) hadde til enkelte punkter i dette utkastet, foretok Likestillingsutvalget ytterligere noen justeringer.

Den endelige aksjonsplanen ble oversendt Universitetsdirektøren for godkjenning i desember 1990.

Likestillingsutvalget har i henhold til Aksjonsplanen vedtatt et program for utvalgets arbeid i perioden 1990–1991, som inneholder følgende prioriterte oppgaver: Øremerking av stipendiatstillinger for kvinner, opprettelse av fakultetsvise likestillingsutvalg og utarbeidelse av ny informasjonsbrosjyre.

I forbindelse med tiltak for å sikre rekrutteringen av kvinner i faste vitenskapelige stillinger gjennomførte LU i 1990 en spørreskjemaundersøkelse blant kvinner i vitenskapelige mellomgruppestillinger. Videre har LU arbeidet for at omgjøring av stillinger fra amanuensis til professorat skal øke kvinneandelen i vitenskapelige toppstillinger og øve et påtrykk når det gjelder kvinnerepresentasjon i sakkyndige komiteer ved bedømmelse av søkere til vitenskapelige stillinger.

LU har i 1990 avgitt uttalelser i saker som omhandler strategisk plan for Universitetet 1990–1994, regler for framgangsmåte ved besettelse av stillinger i mellomgruppen, kriterier for tildeling av forskningstermin og midlertidige retningslinjer for opptak til barnehagen.

Av andre saker i 1990 kan nevnes utarbeidelse av statistikk over kjønnsfordeling på ulike lønnsnivåer, dekning av vikarutgifter ved svangerskapspermisjon og forslag om å opprette en halv stilling med ansvar for likestillingsarbeid ved Universitetet i Oslo.

Arbeidsprogram for 1991

I tilknytning til Aksjonsplan for likestilling som nå er ferdig behandlet av Organisasjons- og personalavdelingen ved UiO, har LU fastsatt et konkret arbeidsprogram for inneværende år. Følgende oppgaver er prioritert: Oppfølging overfor enhetene på Universitetet i forbindelse med Aksjonsplanene, øremerking av stipendiatstillinger for kvinner, kontakt med studieveiledere vedrørende spesielle veilednings- og rekrutteringstiltak overfor kvinnelige studenter, kvoteringsordninger ved opptak til studier og undersøkelser om kvinners studiesituasjon.

The Georgina Sweet Fellowship

The Council of the Australian Federation of University Women (AFUW) has pleasure in announcing the offer of the Georgina Sweet Fellowship for tenure in the academic year of 1992. The current value of the scholarship is \$ 8000, which may be augmented by the decision of the Conference of AFUW in January, 1991.

The Fellowship is open to any woman graduate who does not habitually reside in Australia and who is a member of an association affiliated to the International Federation of University Woman. The purpose of the Fellowship is to promote advanced study or research in any field, in Australia. It is intended to assist a candidate who is working in an advanced field of study, or on a definite research project, or the accumulation of research material essential for a projected publication.

Søknadsfrist 1. juni 1991.

Interesserte bes henvende seg til Anne Christine Johannessen, Avd. for oral patologi og rettsodontologi, 5021 Haukeland sykehus, tlf. (05) 97 32 30.

Australian Federation of University Women – Queensland Fellowships

AFUW-QLD Fellowship Fund Inc. is pleased to offer the following Fellowships in 1991:

The AFUW-QLD Freda Bage Fellowship(s)

Awarded for postgraduate research for a maximum period of three years. Total value, AUS\$ 33.000.

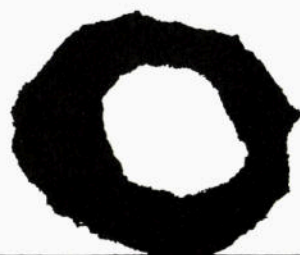
The AFUW-QLD Commemorative Fellowship(s)

(To honour Dorothy Davidson, Freda Freeman, Audrey Harrison and Audrey Jorss for their foresight and untiring efforts in establishing the Fund)

Awarded for postgraduate study for a maximum period of one year. Total value, AUS\$ 11.000.

All Fellowships are open to all women graduates of a university or recognised tertiary institute from any country. The Fellowships are not restricted to formal university study and are tenable at any university or approved institute in Australia. An exception is that the AFUW-QLD Freda Bage Fellowship is not tenable at the institution from which the applicant obtained her first degree. If an award is made to an Australian citizen, it is also tenable overseas.

Interesserte bes henvende seg til Anne Christine Jonannessen, Avd. for oral patologi og rettsodontologi, 5021 Haukeland sykehus, tlf. 05-97 32 30.

ÅPEN LINJE

Julia Kristevas artikkel «Stabat Mater» og norsk kvinneforskning

I artikkelen «Stabat Mater» reflekterer Julia Kristeva kring myten om jomfru Maria i ein bestemt kontekst: Moderskapets representasjon i den vestlege kulturs ulike diskursar. Hovudpoenget er at vi manglar kunnskap om moderskapets subjektive side og at vi heller ikkje har tilfredsstillande kunnskap om forholdet mellom moderskap og tekst. Når Julia Kristeva, med Maria Warners bok *Alone of all her sex* som tekstgrunnlag, summerer den historiske utviklinga av madonnamyten, er fokus på mytens betydning som *identifikasjonsobjekt*. Med psykoanalyse som kunnskapsreferanse forsøker Kristeva å reflektera over kva for fantasiar dei ulike historiske variantane av madonnamyten har kunna stimulera og imøtekoma. Hovudpoenget er altså ikkje å gå inn i ein dogmehistorisk teologisk diskusjon, men å forsøka å forstå kva den katolsk-kristne symbolske konstruksjonen av moderskap kan ha betydd for mødrers sjølvforståing, oppfatning av kvinnelighet og tekstproduksjon.

Når artikkelen har vekt interesse i norsk kvinnelitteraturforskning, er det nettopp fordi Kristeva her teoretiserer og problematiserer forholdet mellom moderskap og tekst. Og fordi ho i same artikkelen artikulerer sin eigen moderskapstekst som eit alternativ til kulturens representasjonar.

Det er vanleg, og ofte fruktbart, i litteraturforskning å arbeida tverrfagleg, å henta teori og kunnskap frå ulike disiplinar og fagområde for å belysa ulike sider ved tekstproduksjonen, også tekstens genese. I artikkelen min om Julia Kristevas «Stabat Mater» går eg som litteraturforskar inn på to fagområde som primært ikkje er «mine», teologi og psykoanalyse.

Kari Børresen er ekspert i katolsk mariologi og har dermed nyttige og interessante korreksjonar til Julia Kristevas og mine utlegningar om madonnamyten. Denne kommentaren er for meg også ei påminning om at «tverrfagligheten» i kvinneforskninga med fordel kan styrkast, og at samarbeidet mellom kvinneforskarar kan og bør bli enda betre enn det er.

Sigrid Bø Grønstøl
amanuensis

Julia Kristevas fiktive mariologi: Kommentar til Sigrid Bø Grønstøls artikkel om «Stabat Mater»

Efter å ha lest Sigrid Bø Grønstøls artikkel i *Nytt om kvinneforskning* 3/90, 88–93, i desember, skrev jeg straks til Grønstøl for å korrigere den grovt feilaktige fremstilling av katolsk mariologi som gis på s. 90. Jeg gikk ut fra at det dreiet seg om parafrase av Kristevas tekst. Det viser seg at Kristeva krydrer sin rapsodiske fremstilling med et sammenkok av spredte eksempler fra kristendommens idéhistorie, overveiende gjengitt i feilaktig eller misforstått form. Siden Kristeva påberoper seg disse som dogmehistoriske *fakta*, må jeg dessverre karakterisere denne del av hennes argumentasjon i «Stabat Mater» (ca. 1/3 av hovedteksten) som rent *sjarlataneri*!

Kristeva henviser i note 1 til Marina Warner: *Alone of All her Sex. The Myth and Cult of the Virgin Mary*, London 1976. Dette er en populær, journalistisk fremstilling, men Warner bygger på solid forarbeide og sonderer klart mellom dogmatikk og folkereligiositet. Boken er derfor stort sett vederheftig i sin genre. Kristeva må altså ha lest Warner på en svært overfladisk måte!

Dessverre benytter Grønstøl Kristevas upålitelige referat av teologihistorien i «Stabat Mater» som belegg for utsagn om katolsk mariologi, *uten* å verifisere disse. Artikkelen dreier seg om Kristevas tekst, men påstandene på s. 90 presenteres eksplisitt som *katolsk* lære, og ikke som Kristevas *egen* konstruksjon. For å unngå at andre lar seg *dupere* på tilsvarende måte av Kristevas fiktive mariologi, vil jeg presisere følgende elementære punkter:

1) I kristen dogmatikk er Maria *ikke* «både menneskeleg og guddommeleg på same tid». Dette gjelder *bare* Kristus, Guds preeksistente, inkarnerte og oppstandne Sønn. Tradisjonell Treenighetslære og kristologi ble definert på økumeniske kirke-møter i det 4. og 5. århundre: Når kirkemøtet i Ephesos 431 kaller Maria *theotokos* (gudeføderske) er hensikten å understreke at den Sønn hun fødte er Gud og menneske. Denne kristologiske formulering utdypes på kirkemøtet i Kalkedon 451, hvor Maria kalles *parthenos* (jomfru) og *theotokos*, i betydningen Gudmennesket Kristus' menneskelige mor. Sønnens unnfangelse ved den Hellige Ånd, jfr. Luk. 1, 34–5, garanterer hans guddommelige natur, mens Marias *normale* graviditet og nedkomst garanterer hans menneskelige natur. Definisjonens primære siktepunkt er *sammenhengen* mellom de to naturer i Guds inkarnerte Sønn, som også er annen Person i Treenigheten, og ikke Marias jomfrulighet som sådan. For øvrig forutsetter termen *theotokos* senantikk gynekologi, hvor moren passivt mottar farens fosteranlegg og derefter fungerer som nærende rugkasse.

Når Grønstøl hevder at: «Maria er mor utan kropp, graviditet og seksualitet», gir de to første kvalifikasjoner en hittil *uhørt* variant av den tradisjonelle jomfrufødsel. Kristevas tekst refererer her kun til Marias overnaturlige besvangring og derav følgende mangel på seksuell aktivitet.

2) De egentlige Maria-dogmer defineres først i det 19. og 20. århundre: Marias *immaculata conceptio* (ubesmittede unnfangelse) fra 1854 dreier seg om hennes preservasjon fra arvesynd, *til tross* for at hun ble unnfanget på normal måte. Moren Anna er altså *ikke* «erklært jomfru i den katolske kyrkja», som Grønstøls mistolkning av Kristeva lyder. I klassisk teologi overføres arvesynd til fostret via farens sæd under samleie, og ifølge definisjonen av

1854 forebygges denne *infectio carnis* (smitte) i Marias tilfelle. I tradisjonell kristologi unngår Kristus arvesynd ved ikke å ha menneskelig far.

Marias *assumptio* (legemlige opptakelse i himmelen) fra 1950 må ikke *forveksles* med Kristi *ascensio* (himmelfart). Dette dogme forutsetter Marias normale død, i kirkelig tradisjon eufemistisk omtalt som *transitus* eller *dormitio* (overgang, hensovning). Fra tidlig middelalder ble det antatt at Marias grav fantes i Jerusalem eller Ephesos. Siden klassisk teologi oppfatter menneskesjelen som udødelig, dreier definisjonen av 1950 seg om Marias levendegjorte *kropp*s opptagelse i himmelen (hvor hennes sjel etter kroppens død allerede befant seg), dvs. en *foregripende* kjødets oppstandelse. Grønstøls summariske parafase av Kristeva lyder slik: «Etter eit katolsk dogme vedtatt i 1950, dør jomfru Maria ikkje. Hennar lagnad er meir strålende enn Sonens. Maria har inga grav, treng heller ikkje stå opp fra de døde, ho blir teken opp til himmelen direkte.» Følgelig er dette teologisk *nonsens*, kritikkøst servert som dogmehistoriske fakta!

«Guddommeleggjeringa av Maria-figuren» er en «phantasme» som dessverre også forekommer hos enkelte (protestantiske) kvinneteologer. Jeg finner det derfor viktig å presisere at de moderne Maria-dogmer nettopp *ikke* guddommeliggjør Kristi mor, tvert imot søker disse definisjoner å løse de doktrinære floker som følger av at senantikkens guddommelige Sønn ble født av en

menneskelig mor. Hvis Maria hadde vært unnfanget uten samleie eller var fritatt fra å dø, ville hun etter dogmatisk logikk *ikke* ha hatt behov for preservasjon fra arvesynd eller legemlig opptakelse i himmelen.

Fra feministisk synspunkt er kjerneproblemet i kristendommen (som i jødedom og Islam) at guddommelighet og kvinnelighet oppfattes som *uforenlig*. Denne motsetning er fundamental både i gresk-ortodoks og romersk-katolsk lære om Kristus som ny Adam og Maria/kirken som ny Eva. Kristendommens tradisjonelle kobling mellom det guddommelige og det mannlige kan kun korrigeres ved å *feminisere* Guds-begrepet, ikke ved å *divinisere* Maria, jfr. min artikkel i *Nytt om kvinneforskning* 1/88, 25–30.

For øvrig henviser jeg til min avhandling om den idéhistoriske bakgrunn for de to Maria-dogmer: *Anthropologie médiévale et théologie mariale*, Oslo 1971 (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo). En kortfattet fremstilling av katolsk mariologi finnes i min artikkel: Marie dans la théologie catholique, *Concilium* 19, 1983, 93–106. (Tidsskriftet utkommer på 7 sprog, UB i Oslo har den tyske utgave).

Kort sagt: Vil man avmytologisere mariologi som androsentrisk projeksjon, må dette gjøres på en vitenskapelig sett holdbar måte!

Kari Elisabeth Børresen
statsstipendiat

PUBLIKASJONER

Bøker

Ottar Brox & Marianne Gullestad (red.):
På norsk grunn.

Sosialantropologiske studier av Norge,
nordmenn og det norske.

Ad Notam forlag A/S, Oslo 1990.

Øystein Gullvåg Holter:

Arbeid og familie.

En studie av teknologikulturen.

Universitetsforlaget 1990.

Charlotte Bloch:

«At nogen har brug for mig».

Om kvinnearbejdsløshed, hverdagsliv og
livsfaser.

Samfundslitteratur, Frederiksberg 1991.

«Hun kan få sagt det».

En sitatbok.

Pax Forlag A/S, Oslo 1990.

Mary Bente Bringslid:

«Home parties» i Sommarfjord.

Det Norske Samlaget, Oslo 1990.

Naistutkimus – Tiedote, nr. 1/1991.

Signs, Volume 16 – no. 2/Winter 1991.

The Women's Review of Books, Volume
VIII, No. 3, Dec. 1990; No. 4, Jan 1991;
No. 5, Feb. 1991; No 7, April 1991.

Women's Studies International Forum,
Volume 13, No 5/1990; No. 6/1990.

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 4/1990:
«Sexualitet».

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 1/1991:
«Kvinnor och rätt».

Nytt Norsk Tidsskrift, nr. 4/1990 og nr.
1/1991.

Samtiden, nr. 5/1990, nr. 6/1990 og nr.
1/1991.

Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift, nr.
1/91.

Häftan för kritiska studier, nr. 4/90;
«Fascism och ideologi».

Häftan för kritiska studier, nr. 1/91.

Tidsskrifter

Naistutkimus/Kvinnoforskning, nr.
4/1990.

Women of Europe, No. 66:
September/October/November 1990.

Akademisk kvartal. Tverrfaglig tidsskrift
fra Universitetet i Oslo, nr. 1/1991.

Mannsforskning. Nyhetsbrev for
«Nettverk for forskning om menn», nr.
1/2 – januar 1991.

Differences, Volume 2 – Summer 1990.

New Feminist Research (RFR/DRF)
Volume 19, No. 2, June 1990.

Acca, Aktuell kvinnolitteratur och kultur,
nr. 5/90–1/91 og nr. 2/91.

Nordisk Sexologi, nr. 4/1990 og nr.
1/1991.

Materialisten, nr. 2/3–90 og nr. 4–90.

Sosiologi i dag, nr. 3/90: «Kropp: Moral
og språk».

Sosiologi i dag, nr. 4/90: «Amerikansk
innflytelse på norsk sosiologi».

Nyt forum for kvindeforskning, nr. 2,
oktober 1990: «Angst og mod».

Michigan Quarterly Review, Fall 1990:
«The Female Body (Part One)».

Michigan Quarterly Review, Winter 1991:
«The Female Body (Part Two)».

Søkelys på arbeidsmarkedet (ISF), nr.
2/90.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Berit Schei:

«Trapped in a painful love»

Physical and sexual abuse by spouse – a
risk factor of gynaecological disorders
and adverse perinatal outcomes.

Univ. of Trondheim, Faculty of Medicine,
Trondheim 1990.

Else Christensen:

«Børnekår – en monografi»

En undersøgelse af omsorgssvigt i
relation til børn og unge i familier med
hustrumishandling.

Nordisk Psykologisk skriftserie nr. 3/1990.

«Barn» – Nytt fra forskning om barn i
Norge, nr. 4/1990.

Tema: Barn og kultur.

Norsk senter for barneforskning, Univ. i
Trondheim.

Ove Kr. Haugaløkken og Berit Bodvin
(red.):

«Samarbeid og sosiale ferdigheter i
seksåringsgruppa»

Norsk senter for barneforskning, rapport
nr. 19, nov. 1990.

Tora Korsvold:

«Synliggjøring av barnehagens innhold».

En historisk undersøkelse. Norsk senter
for barneforskning, rapport nr. 20, des.
1990.

Leila Simonen:

«Finnish Debates on Women's Studies»
Women's Worlds. Realities and Choices.
Centre for Women's Studies and Gender
Relations, Working Papers 2/1990.

«En kønsbevidst skole»

Et debatoplæg fra Ligestillingsrådet.
Ligestillingsrådet, København 1991.

Institutt for samfunnsforskning:
«Sammendragsserie nr. 1/1991», Oslo 1991.

«Handlingsplan for likestilling, 1991–1992».
Kommunaldepartementet, Oslo 1991.

«Handlingsplan for likestilling og kvinneperspektivet i forskningen, 1991–1994».

Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd, Oslo 1991.

Tarja Savolainen:
«Kvinnan må tige i lokalradion».
Jämställdhetspublikationer, Serie D:
Kvinnoforskningsrapporter 2/1990.
Social- och hälsovårdsministeriet,
Finland.

«The Interface of Work and Family».
European Network of Women's Studies,
Report of a seminar, Brussels 1989.

«United Nations and the advancement of women».
The role of the Nordic countries to promote efforts by the UN system for the advancement of women.
Nordiska FN-projektet, Stockholm;
Report no. 16:1990.

Gunnar Sivertsen:
«Norsk forskning på den internasjonale arena».
En sammenligning av 18 OECD-lands artikler og siteringer i *Science Citation Index 1973–86*.
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 1/91.

«Høring om barnevernet i Norge».
Rapport fra Barnevernhøringen 1990.
Barneombudet, Oslo nov. 1990.

Marit Hoel:
«Sykepleieryrket: Fra kvinneyrke til profesjon?»
Institutt for samfunnsforskning, rapport 1991:2.

Eva Munk-Madsen:
«Skibet er ladet med køn».
En analyse av kønsrelasjoner og kvinders vilkår i fabrikksskibsflåden.
Norges Fiskerihøgskole, Univ. i Tromsø 1990.

«Nordiskt symposium om *feministisk kunskapsutveckling*», en konferensrapport.
Skriftserie nr. 6: Forum för tvärvetenskapliga kvinnostudier,
Göteborgs Univ.

Svein Olav Nås:
«NTNFs stipendiater».
En evaluering av NTNFs doktorgradsprogram.
NAVFs utredningsinstitutt, rapport 9/90.

Bjørn Backe (red.):

«Konsensuskonferansen om bruk av østrogen i og etter overgangsalderen. 27-29 november 1990».

NIS-rapport 5/90; Norsk institutt for sykehusforskning, Trondheim.

Lisbet Berg:

«Studieløpet»

Forprosjektrapport.

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 11/90.

«Kjønn og region. Nye perspektiver i distriktskvinneforskning»

Faggrupper for distriktskvinneforskning og utvikling, årsrapport 1990.

Finnmarksforskning m. fl.

«Kvindens krop og sundhed – en samfundssag?»

Samkvind, Skriftserie nr. 7; Københavns Univ. 1991.

«Mannen som norm i statistikken?»

Jämfo-rapport nr. 20/januar 1991.

«Könsrelationernas betydelse som vetenskaplig kategori».

Jämfo-rapport nr. 21/mars 1991.

Mona Bessman & Dick Mårtenson (red.):

«Kursvärdering för ökad kvalitet»

Vägledning och exempelsamling.

UHÄ/FoU-skriftserie 1991:1.

«Ny litteratur om kvinnor» – en bibliografi, 1990:3.

«Ny litteratur om kvinnor» – en bibliografi, 1990:4.

Kvinnohistoriska samlingarna, Göteborgs Universitetsbibliotek.

«Forskningsfokus på næringsmiddelindustrien»

NLVF-utredning nr. 154.

Norges Landbruksvitenskapelige forskningsråd.

Ole Wiig:

«Forskning og utviklingsarbeid i Norge og andre OECD-land»

En sammenligning av FoU-ressursenes omfang og utvikling på grunnlag av internasjonale utgiftsdata.

NAVFs utredningsinstitutt, rapport 7/90.

Birgit Broch-Utne:

«Liten to Women – for a change»

Pedagogisk forskningsinst., UiO – rapport nr. 8/1990.

Birgit Broch-Utne:

«Women, Education and Development»

Pedagogisk forskningsinst., UiO – rapport nr. 9/1990.

Anne Williams:

«Reflections on the Making of an Ethnographic Text»

Studies in Sexual Politics, no. 29.

Univ. of Manchester, England 1990.

«Women and Credit»

Research Paper Series, INSTRAW, 1990.

«Women, Population and Development», Report of a joint training seminar.

INSTRAW/UNFPA, Santo Domingo 1989.

«Methods of Measuring Women's Participation and Production in the Informal Sector»

United Nations, New York 1990.

EGNE

PUBLIKASJONER

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 5/79:

Lønnet og ulønnet omsorg.

Arbeidsnotat nr. 2/81:

Kvinner, overgang og aldring.

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om
kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for
samfunnsplanlegging. Rapport fra et
seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750-1914 i England og
Frankrike. En oversikt over
kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.-23.
februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt.
Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat 2/85:

Kvinner i medisinsk forskning.
Seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 5/85:

NAVFs støtte til kvinnelige forskere og
kvinneforskningen. Oppgaver og
organisering etter 1986. *Opptrykk*.

Arbeidsnotat nr. 3/87:

1. norske seminar i medisinsk
kvinneforskning.

Arbeidsnotat nr. 3/88:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig
forskning om kvinner. Litteratur og
prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 4/88:

Oversikt over humanistisk forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 6/88:

Rekruttering av kvinner til forskning
innen matematikk og fysikk. Rapport fra
arbeidsmøte.

Arbeidsnotat nr. 1/89:

Makt og medvirkning.
Kvinneperspektiver i forskning om
ledelse, organisasjon og styring (LOS).
Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 2/89:

Kjellrun Baalsrud:
Jenter og data. En situasjonsrapport.

Arbeidsnotat nr. 1/91:
 Arnhild Taksdal (red.): *Veiet og funnet*
 for lett – og for tung. Kjønn og
 vitenskapelig bedømmelse.
 Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/91:
 Karriereveier for kvinner i medisinsk
 forskning. En konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 3/91:
 Kvinner, miljø og utvikling. Rapport fra
 en nordisk forskerkonferanse.

Øvrige numre er utgått!

Annet

Litteratur og arkiver i kvinneforskningen.
 Av Mie Berg.

Elisabeth Fürst: *Kvinner i Akademia –
 inntrengere i en mannskultur?* 1988.
 Kr 85,–

Tamar Bermann, Harriet Holter, Bjørg
 Aase Sørensen, Gro Hanne Aas: *På
 kvinners vis – med kvinners råd. Nye
 perspektiver på forskningspolitikken.*
 1988. Kr 85,–

*Enslige svaler i norsk forskning? Kvinner
 i medisinsk, naturvitenskapelig og
 teknologisk forskning i universitets- og
 høyskolesektoren 1974-1987.* NAVF,
 NTNF, 1990.

*Aasta Hansteen. Tyve aars kamp. Tilbake-
 blikk og fremsyn.* Red. Elisabeth Aasen.

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
 forskning – naturvitenskap og teknologi.*

Informasjonsbrosjyren *Kvinner og
 forskning – medisin.*

Samtlige publikasjoner kan fås ved
 henvendelse til NAVFs sekretariat for
 kvinneforskning.

Tidligere numre av *Nytt om kvinneforskning*

- 4/85: Kvinners utviklingsmuligheter. *Kr 35,-*
- 5/86: Kvinner i ledelse – til hvilken pris? *Kr 35,-*
- 1/87: Ufrivillig barnløshet – det vanskelige tema. *Kr 35,-*
- 2/87: Kjønn og makt – Humanistisk kvinneforskning. *Kr 35,-*
- 3/87: Kvinner i helsevesenet: Leger – pasienter – ledere. *Kr 35,-*
- 4/87: Nye bilder – ny virkelighet: Utviklingstrekk i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. *Kr 35,-*
- 5/87: Fra skattkammeret: Om kunnskapsproduksjon, litteratur, studenter og jubileum. *Kr 35,-*
- 1/88: Teologi, religionsvitenskap: Kvinners plass i tradisjonsformidlingen. *Kr 35,-*
- 2/88: Brundtland-kommisjonens rapport – en feministisk kritikk. *Kr 35,-*
- 3/88: En mer kvinnerettet bistand – forskning som grunnlag. *Kr 35,-*
- 4/88: Kvinner i primærnæringene – reindrift, fiskeri og landbruk. *Kr 40,-*
- 5/88: Teknologi: Flere kvinner – en annerledes vitenskap? *Kr 35,-*
- 1/89: Forskningspolitisk debatt og kvinneforskningens framtid. *Kr 35,-*
- 2/89: Språk, kjønn og kvinnelighet. Kvinneforskningens bidrag. *Kr 35,-*
- 3/89: Forholdet mellom kjønnene: Mer likestilling – nye motsetninger? *Kr 35,-*
- 4/89: Kvinner og idrett – forskning, perspektiver og utfordringer. *Kr 35,-*
- 5/89-1/90: Grunnleggende medisinsk kvinneforskning – kjønn, helse og omsorgstjenester. *Kr 40,-*
- 2/90: Grunnlagsproblemer i kvinneforskningen – møte mellom humaniora og samfunnsvitenskapene. *Kr 40,-*
- 3/90: Spor etter ord – kvinne og mann i europeisk litteraturhistorie. *Kr 40,-*
- 4/90: Kvinneforskningens mangfold: Bidrag fra humaniora, samfunnsvitenskap og naturvitenskap. *Kr 40,-*
- 5/90: Kvinner og tekst: Feministisk litteraturanalyse. *Kr 40,-*
- 1/91: Feministisk kritikk i naturvitenskapene. *Kr 40,-*

Øvrige numre er utsolgt!

Bestilles fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning,
Sandakerveien 99, 0483 Oslo 4.
Tlf. (02) 15 70 12.

WHO Special Programme of Research, Development and Research Training in Human Reproduction

Task Force for Social Science Research on Reproductive Health

New Research Initiative on Sexual Behaviour and Reproductive Health

The Task Force for Social Science Research on Reproductive Health of the WHO Special Programme of Research, Development and Research Training in Human Reproduction supports social science research in developing countries. The Task Force is pleased to announce a new research initiative on sexual behaviour and reproductive health, and would like to invite research proposals.

Two types of proposals may be submitted: (a) full project proposals; or (b) concept papers (pre-proposals). All proposals will be peer reviewed by the Steering Committee of the Task Force, which meets twice a year and provides scientific direction to the activities of the Task Force. While the full proposals may be funded immediately following approval by the Committee, submitting concept papers has the advantage that researchers can find out whether their topic can be considered and what aspects they need to develop more fully in a complete proposal. The Committee provides a thorough critique of the proposed research and invites the best concept papers for development into full proposals.

Sexual behaviour can influence reproductive health, particularly fertility and the risk of sexually transmitted disease (STD), including AIDS. Sexual behaviour is influenced by cultural traditions and social institutions and a broader understanding of these processes is critical for finding solutions to reproductive health problems linked with sexual behaviour, e.g., unwanted pregnancy and STD. Thus, the Task Force is primarily interested in research that aims to understand the cultural and social determinants of sexual behaviour.

The Task Force encourages small-scale or exploratory studies of sexual behaviour rather than large-scale surveys or national studies. Moreover, in addition to studies of groups identified as being at a high risk for, e.g., unwanted pregnancy and/or disease, investigators are invited to consider also studies of communities or subgroups that may or may not manifest high-risk behaviours.

Among the topics that the Task Force has identified as possible research areas are the following:

Sexual behaviour of adolescents: Sexual activity in adolescence, particularly among the very young, entails health risks, whether or not it occurs within marriage or a stable union. In specific cultural or social settings, the age at first intercourse and the circumstances under which it happens, e.g., whether it occurs with the consent of both partners, the type of relationship between the partners, and whether contraceptives are used, can all potentially influence the risk of pregnancy or disease.

Sexual behaviour in marriage and nonformal unions: Risks of both pregnancy and STD are affected by the patterns of sexual partnerships over the life course—before, during, and outside of marriage—that include frequency of sexual contact, patterns of abstinence of women and men, number of partners (serially and simultaneously), and the type and characteristics of emotional bonds in couples.

Sexual behaviour and gender power relations: Culturally determined gender roles

and women's status affect sexual practices and the pattern of contraceptive use. The ability of women to regulate their sexual behaviour and contraceptive practices or to protect themselves from disease may vary as a result of cultural or social norms. The degree to which they can exercise control over the conditions under which sexual activity occurs—particularly their exposure to unsafe or unwanted sexual intercourse—determines their ability to effectively protect themselves against reproductive health risks.

Sexual practice and contraceptive choice:

Certain contraceptives offer protection against STDs. However, little is known about how individuals choose a method to prevent pregnancy and/or disease. Contraceptive methods may or may not be selected according to particular sexual practices and patterns: the nature of the re-

lationship, the frequency of exposure to disease and/or pregnancy, the degree of privacy, frequency of use and other requirements imposed by the method, all play a role. Also of interest is how perceptions and use of contraceptive methods influence human sexuality

Changes in sexual behaviour in response to increased risk awareness: While increased attention to STDs, especially the fear of AIDS, may be changing people's knowledge or personal perception of risk, little is known about the extent to which increased awareness brings about changes in sexual behaviour and contraceptive practice, especially condom use. Attention may be paid to studying the various approaches to health education, how such messages are understood, and what impact health education has on subsequent behaviour.

How to apply

If you wish to submit a concept paper, it should be 6 to 8 pages in length, and should reach the World Health Organization, Geneva, by **31 July 1991**. To qualify you must be a developing country scientist working in a national research or academic centre.

A pre-proposal should contain the following:

(a) Name, institution, address and telephone, telex or fax number, title of the proposal, and indication that it is a preliminary document (1/2 page);

(b) Objectives and rationale of the proposed study, research questions to be addressed (1-2 pages);

(c) Study design and conceptual framework (2 pages);

(d) If you are collecting data: fieldwork location, duration, study population, sample size and selection procedures (1-2 pages);

(e) Analytical procedures proposed (1 page);

(f) Approximate cost of full project (1/2 page);

(g) Curriculum vitae of the Principal Investigator(s)—brief version emphasizing expertise related to the focus of the intended research.

If you submit a concept paper, you will receive the Committee's comments by 1 November 1991, and successful applicants will be invited to expand their papers into full proposals and given a deadline in time for review by the next meeting of the Steering Committee early in 1992.

If you wish to send in a full proposal by 31 July 1991, it is recommended that you write or fax the Task Force as soon as possible for a copy of **Guidelines for Research Proposals**, which contains the necessary forms and instructions.

**Manager
Task Force for Social Science
Research on Reproductive Health
Special Programme of Research,
Development and Research Training
in Human Reproduction
World Health Organization
1211 Geneva 27
Switzerland**

FAX: (41-22) 788-1825

Kvinner, miljø og utvikling

Rapport fra en nordisk forskerkonferanse

Arbeidsnotat 3/91

NAVFs sekretariat for kvinneforskning
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Arbeidsnotat 3/91

Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Bidragstyttere

Anne-Lise Arnesen, daglig leder, Likestillingssekretariatet, Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, postboks 8119 Dep., 0032 Oslo.
Tlf. (02) 34 74 39.

Synnøve des Bouvrie, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 44 271.

Bente Christensen, amanuensis, Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo, postboks 1015 Blindern, 0315 Oslo.
Tlf. (02) 45 62 27.

Margaretha Fahlgren, fil.dr., Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala Universitet, Slottet ing. AO, S-75237 Uppsala, Sverige.

Ingrid Guldvik, student, Oppland distriktshøgskole. Privatadresse: Sølve Solfengsvei 6 C, 2600 Lillehammer. Tlf. (062) 58 973.

Brita Gulli, førsteamanuensis, Norges kommunal- og sosialhøgskole, Tjernvn. 12, 0957 Oslo.
Tlf. (02) 16 43 10.

Runa Haukaa, forskningsleder, Arbeidsforskningsinstituttet, postboks 8171 Dep., 0034 Oslo.
Tlf. (02) 46 16 70.

Anne Hellum, kurslektor, Institutt for offentlig rett, Avd. for kvinnerett, Tullingsgt. 4 C, 0166 Oslo.
Tlf. (02) 11 25 00.

Agneta Helmius, fil. kand., Institut för idé- och lärdomshistoria, Uppsala Universitet. Privatadresse: Vaksalagatan 47, S-75331 Uppsala, Sverige.
Tlf. 095-46-18-18 14 77 (arb.).

Anne Hertzberg, prosjektleder, Senter for bedre arbeidsliv, postboks 551 Sentrum, 0105 Oslo.
Tlf. (02) 33 17 90.

Grete Børsand Heyerdahl, amanuensis, Institutt for kultur- og samfunnsfag, Avd. for idéhistorie, Universitetet i Oslo, postboks 1058 Blindern, 0316 Oslo.
Tlf. (02) 45 61 01.

Øystein Gullvåg Holter, forsker, Arbeidsforskningsinstituttet, postboks 8171 Dep., 0034 Oslo.
Tlf. (02) 46 16 70.

Arnlaug Leira, forskningsleder, Institutt for samfunnsforskning, Munthesgt. 31, 0260 Oslo.
Tlf. (02) 55 45 10.

Åse Hiorth Lervik, professor, Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, Breivika, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 44 236.

Kari Moxnes, førsteamanuensis, Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap, Den allmennvitenskapelige høgskolen, Universitetet i Trondheim, 7055 Dragvoll. Tlf. (07) 59 17 09.

Turid Noack, forsker, Statistisk sentralbyrå, postboks 8131 Dep, 0033 Oslo. Tlf. (02) 86 45 00.

Lise Opdahl, førsteamanuensis, Engelsk institutt, Universitetet i Bergen, Sydneplass 9, 5007 Bergen.
Tlf. (05) 21 23 72.

Anne Sæterdal, forsker, Norges byggforskningsinstitutt, postboks 123 Blindern, 0314 Oslo.
Tlf. (02) 46 98 80.

Ottill Tharaldsen, fagkonsulent, Norges råd for anvendt samfunnsforskning, postboks 8195 Dep, 0034 Oslo. Tlf. (02) 33 57 60.

Halldis Vålestrand, forsker, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Breivika III, 9000 Tromsø. Tlf. (083) 44 000.

Hildur Ve, førsteamanuensis, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen, Hans Holmboesgt. 22/24, 5007 Bergen. Tlf (05) 21 21 95.

Helge Worren, bydelsoverlege, Vindern bydelsforvaltning - Eckbo, Jegervn. 4, 0386 Oslo.
Tlf. (02) 49 06 30.

Anne Østensen, student, Hedmark distriktshøgskole. Privatadresse: Amalie Skrams vei 71, 2400 Elverum.
Tlf. (064) 14 097

Marie-José Horverak

Kunstmalerinnen Marie-José Horverak er født i Martinique og oppvokst i Paris. Hun er nå bosatt og gift i Norge.

Utdannelse

ved Ecole Supérieure des Beaux-Arts d'Alger (Algerie), Ecole des Beaux-Arts de Caen (Normandie), Academie populaire d'Arts plastiques (Paris), Ecole Nationale Supérieure des Beaux-Arts de Paris.

Studiereiser

i Algerie, Frankrike, Tyrkia, Spania, Italia, Hellas, Ungarn og Tsjekkoslovakia.

Stipend

Studiestipend (Algerie) og materialstipend (Oslo).

Kollektive utstillinger

i regi av UKS, LNM og OKB (vår- og vandreutstillinger), i kunstforeninger i Trondheim, Kristiansand, Kristiansund, Stavanger og Oslo. Utstillinger på Hå prestegård, i Galleri Nordstrand, Galleri Clodion, Galleri 83 (Ålesund), Aktuell Kunst, Galleri

Aske (Oslo), Stiftelsen Fjordheim (Mjøsa) og FI5 (Moss).

Separatutstillinger

i Galleri 83, Galleri Pegasus (Bergen), Galleri LNM (Oslo), i kunstforeninger i Hamar, Risør, Narvik, Kongsberg, Ås. Invitert gjest ved Festival Latin-Amerika og Martinique mot apartheid i regi av SERMAC. Utstillinger i Galleri Nesodden, Galleri Varden (Moss), Galleri Maria (Halden), Galleri Nordstrand i mai 1991, Galleri Sauda i august 1991 og Galleri Aktuell Kunst i oktober 1991.

Offentlige innkjøp

av Kunstforening DNC (Stavanger), Randaberg Bedriftskunstforening, Rogalandsbanken, Dale Kunstforening, Folkets Hus i Oslo, Bedriftskunstklubben for Sykehuset, Bedriftskunstklubben Fagerlia videregående skole, Akers Kunstforening, Bedriftskunstklubben Tafjord Kraft, Kongsberg Kunstforening, Risør Kunstforening, Narvik Kunstforening, Aktuell Kunst og Den norske Bokklubben.

Medlemskap

i NFBO, LNM og OBK.

Adresse:

Returadresse:
NAVF's sekretariat
for kvinneforskning
Sandakerveien 99
0483 OSLO 4

Arnhold Taksdal (red.):

Veiet og funnet for lett - og for tung

Kjønn og vitenskapelig bedømmelse

Rapport fra et seminar

Arbeidsnotat 1/91
NAVF's sekretariat for kvinneforskning
Norges allmennvitenskapelige forskningsråd

Arbeidsnotat 1/91
Senter for kvinneforskning
Universitetet i Oslo

Arbeidsnotatet fås ved henvendelse til NAVF's sekretariat for kvinneforskning,
tlf. (02) 15 70 12.

Nytt om kvinneforskning nr. 2/91